

CSELÉDSOR

A MEZŐGAZDASÁGI CSELÉDEK HELYZETE 1935-
BEN,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZÉKESFEHÉRVÁRI
JÁRÁSRA

ÍRTA

Dr HELLER ANDRÁS

Fejérvármegye tb. szolgabírája

BUDAPEST

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1937

előszó

Tragédiája az emberiségnek, hogy az élet összes viszonyait nem összefüggő egészben, szintetikus szemléletben látja, hanem mindig csak egy oldalról. Igazságra való törekvésében sem képes az ember — és éppen ez az emberi ész véges voltának egyik bizonyítéka — az egész igazságot meglátni, hanem annak mindig csak egyik oldalát. Az egyes népek és nemzetek és az egyes korok a nagy életigazságoknak mindig csak egyik részét domborítják ki. Így a múlt században a magyar nemzet az állami létnek különösen hatalmi vonatkozásait látta. Gyakorlatban a közjogi kérdésekkel való foglalkozás, elméletben pedig különösen az állam szuverenitásának a vizsgálatában kereste állami életének megerősítését. Ez a közjoggal való foglalkozás és a közjogi kérdéseknek — szinte minden mást háttérbe szorító — előtérbe helyezése okozta azután azt, hogy az állami létnek egyéb tényezőivel sem a magyar tudomány, sem a gyakorlati politika, sem a sajtó, nem foglalkozott. A tudománynak nálunk egyik hatalmas fókusza az egyetem, az államtudományokkal való foglalkozásban természetesen a jog- és államtudományi karok, a közjognak nevezett magyar államjogot művelték leginkább. Ez volt a centruma az államtudományi, de még a jogtudományi oktatásnak is. A politikai életben ennek megfelelően, párhuzamosan a közjogi kérdések voltak azok, me-

lyekkel úgy az országgyűlésben, mint a publicisztikában foglalkoztak és a parlamenti nagy viták mindig ezek körül a kérdések körül folytak. Azokat tartotta a nemzet a legs kiválóbb fiainak, akik ezekben a közjogi vitákban légg« inkább kitűntek, a közjogi tételeket a legélesebben tudták megformázni. Bár kétségtelen, hogy különösen Magyar* országnak geográfiai és politikai helyzete az Ausztriával való közjogi kapcsolat és a nemzet életéért és az állam önállóságáért folytatott harcoknak volt alapjuk és így értelme volt annak is, hogy a tudományos életben, és így az egyetemen is, ezzel a kérdéssel behatóan foglalkozzanak. Hiszen a tudománynak mindig foglalkoznia kell az életben szereplő főkérdésekkel. Természetes az is, hogy, ha a tudomány, így nevezetesen annak főművelője az egyetem, rendszeresen foglalkozik valamely kérdéssel, akkor mintegy medret ás a tudományágnak, mélyíti is azt s így nemcsak az életből kap egyes megoldandó kérdéses két, de viszont tápot ad a gyakorlati életnek s így a gyakorlati országlásnak is, — mint a nagyemlékű Concha az országvezetést nevezte. Az egyetem tehát kell, hogy tudományos módon szintén foglalkozzék és mindig mélyebben, mindig kiterjedtebben a tudományos vizsgálatokra az élet által eléje utalt kérdésekkel. Kétségtelen az is, hogy az állam tevékenységének alkotmányos és a nemzet szellemének megfelelő irányítására okvetlen szükség van a közjognak nevezett államjogi ismeretek alapos kifejtésére és kifejlesztésére, mert a népek, de különösen a magyar nemzet szabadság iránt való törekvésének és az alkotmányos élete biztosításának egyik leghatalmasabb biztosítóka éppen a jog, s ebben a vonatkozásban a közjog,

mely mint minden tudomány egy egész önmagában zárt egészet, logikumot, képvisel, amelynek megvannak a maga alapelvei de ezen alapelveknek szükségszerű kihatása is törvényszerűséggel történik, mert hiszen a logikum érvényesülésre törekszik, ki akarja élni magát, épügy, mint ahogy a természeti világban a természeti törvények szerint fejlődik minden s amint annak is az a célja, hogy az egyes fajták s azon belül az egyedek a maguk életét kifejleszteni s fajtájukat s magukat fenntartani törekszenek. Ez az életnek a célja, így a közjog is a saját mivolta«nak a törvényei szerint fejlődik és mint ilyen biztosítéka annak, hogy a nemzet a saját nemzeti gondolata és érzüléte szerint fejtsse ki hatalmi szervezetét, azaz államát. Ha tehát értjük is és méltányoljuk is azt, hogy a magyar nemzet úgy a tudományos, mint gyakorlati országló életében a közjoginak és közjogi rendszer szerint berendezett állami életnek igen nagy fontosságot tulajdonított, hibáztatnunk kell mégis azt, hogy a nemzetnek irányítói jóformán semmiféle más kérdéssel nem foglalkoztak és nem törődtek, mint *éppen csak* a közjogi kérdésekkel, így a nemzetben nem is fejlődött ki az érzék az élet egyéb oldalának vizsgálata iránt s így az állam másik alkatrészével, a néppel, mint ezt a latin «populus» értelmében véve, egyáltalában nem törődtek, különösen nem azzal a réteggél, amit latinul «plebs»-nek neveznek, amit magyarul alsóbb néposztálynak, vagy magyarosabban köznéppnek nevezünk. Ennek az alsóbb néposztálynak különféle csoportjai, amelyet földművelőknek vagy szorosabb értelemben vett mezőgazdasági munkásságnak nevezünk, talán azért, mert a munkás elnevezés ma általánosabb és diva-

tosabb. A mezőgazdasági munkásságnak egyik rétegét vertikális irányban az ú. n. mezőgazdasági cselédség képezi. A mezőgazdasági cselédségnek a sorsával igazán mondhatjuk, hogy eddig nem foglalkoztak nálunk, sem a tudomány művelői sem a gyakorlati élet vezető és végre» hajtó tényezői és így a közigazgatás sem (azaz az alispán és a szolgabíró, mert hiszen ezek teszik ki a magyar közigazgatást). A szellemi életnek egyik törvénye az, hogy a nagyon elhanyagolt kérdések káros következménye után, mindig ezekkel a kérdésekkel kezdenek foglalkozni. Ujabb időben nálunk is nagyon sokan foglalkoznak az alsóbb földműves osztály és legújabban a mezőgazdasági cselédek ügyeivel is. És amint ilyenkor történni szokott, szélsőséges radikális irányban, ami szintén természetes, mert hiszen akik ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak, rájönnek arra, hogy nagy mulasztás történt és azt a mulasztást hirtelen akarják éppen radikális gondolkozásuknál fogva pótolni. Bár a történelem azt bizonyítja, hogy radikális intézkedések sohasem jók, azt is bizonyítja, hogy a közélet terén elkövetett nagy mulasztások igen sokszor radikális intézkedéseket vonnak maguk után. Akik ilyen radikálisan fogják fel a kérdést, azok támadják a mi közigazgatásunkat azt mondván, hogy az alispán és a szolga* bírák csak a feudálisnak nevezett nagybirtokoknak ked* veznek. Én magam tudom, hogy ez nem így van. Mint két évtizeden át gyakorlati közigazgatással foglalkozó ember, aki látta a közigazgatásnak a tevékenységét és aki ma is, mint két vármegyének tiszteletbeli főjegyzője, nagyon sok közigazgatási tisztviselővel érintkezem és személyesen sok főispánt, alispánt, főszolgabírót és szolgál-

bírók osmerék, mondhatnám egyetlen eggyel sem találkoztam köztük, aki — különösen négyszemközti beszélgetésben —, nem mindig a legnagyobb szeretettel beszélt volna a magyar földműves népről, ne ismerte volna annak a bajait és nem iparkodott volna azokon segíteni. Hogy ennek dacára nem látunk minden tekintetben egy átfogó elgondolást és a bajok gyökeréig ható intézkedést és hogy gyakorlatilag a helyzet nem sokat javult, hanem inkább rosszabbodott, annak nem ezek a jóindulatú és a gyakorlati életet ismerő magyar közigazgatási tisztviselők az okai, hanem a viszonyok, amelyek erősebbek, mint az emberek. Ne feledjük el, hogy már a világháború előtt e tekintetben is nagyon sok történt és hogy ha a világháború közbe nem jön, akkor ma már sokkal haladottabb viszonyok közt élne a mezőgazdasági munkásság is. Ne felejtjük el azt sem, hogy az összes államok közt éppen Magyarország volt az első, mely a mezőgazdasági munkásság helyzetével jogilag foglalkozott és a munkásházak építésére vonatkozó törvény szociális szempontból is ott fogta meg a kérdést, ahol az gyakorlatilag is a legfontosabb volt. Állandó otthont iparkodván teremteni a munkásságnak, egy olyan helyet, ahol magát összeszedheti, megerősítheti s ahonnan kiindulva munkájával sorsát előbbre viheti. Hiszen jelszó volt az már 1900-ban, hogy a kis embert támogatni kell. A világháború és az azután következő gazdasági, társadalmi és állami összeomlás ezt bizony szinte lehetlenné tette, ne felejtjük azt el, hogy bármilyen jó pénzügyi politikát is folytattak azóta a magyar kormányok, a magyar kincstár szegény és nagy takarékosagra szorul, de a magyar társadalom is szegény. A szociális intézkedés

sek pedig elsősorban megértést, de másodsorban pénzt igényelnek. Azt az állítást, hogy a magyar megyei közigazgatás megérti a munkásságnak a helyzetét, bizonyítja ez a könyvecske is, amit most útjára bocsátunk. Szerzője: dr. Heller András Fejér vármegyének, tehát éppen a nagybirtok klasszikus hazájának a szolgabírája, olyan férfiú, aki gyakorlati közigazgatással foglalkozik, aki, mint a mezőgazdasági cselédség kihágási bírója ott a helyszínen ismerheti a mezőgazdasági cselédségnek az életviszonyait és hogy ismeri is, azt éppen ez a könyvecske bizonyítja. És, hogy szeretettel nézi ezt a cselédséget és szeretettel intézi ügyeit, szintén bizonyítja ez a könyv, de hogy mindezt nemcsak ő, hanem a vármegyéje is átérzi, azt ismét bizonyítja az, hogy Fejér vármegye főispánja gr. Széchenyi Viktor, neve tradíciójának megfelelően az 1936. évi május havában elnöklete alatt tartott közigazgatási értekezleten ezzel a kérdéssel foglalkoztatja a vármegye tisztviselőit és éppen Heller András volt ezen az értekezleten a mezőgazdasági cselédügyeknek az előadója. Fent említettem, hogy a tudománynak és a gyakorlati életnek kapcsolatban kell lenni a magyar élet legfontosabb problémáival. És így a magyar közigazgatási jog művelőinek behatóan foglalkozniuk kell a mezőgazdasági cselédség jog- és életviszonyaival. Mióta az a szerencse ért, hogy egyetemi nyilvános rendes tanár lehettem, mindig azt hirdetem, hogy a közigazgatás terén gyakorlatilag működő rendszeres irodalmi tevékenységet is kifejtő tisztviselőket be kell kapcsolni az egyetem munkájába is. Sokan félreértették ezt és régebben kellemtlenségem volt emiatt, mert hiszen az egyetemen is túlságba vannak a formaliz-

musnak hívei. Bár magam is kétségtelennek tartom azt, hogy az egyetemnek elsősorban az elméleti tudást kell művelnie, mégis bekapcsolhatónak tartom a közigazgatást is az egyetem munkájába olyképpen, hogy egyes gyakorlati órákon és szemináriumban egyes gyakorlati kérdéses két a közigazgatásban működő egyének, ha nem is egyetemi előadásokat, — mert ez az egyetemi tanárok feladata — de legalább is szemináriumi ismertetéseket adjanak. Ezekből az egyénekből lehetne azután kiválasztani azokat a közigazgatási tisztviselőket, akik, mint egyetemi magántanárok később egyes közigazgatási ágakat tudományosan is részletesen művelhetnének. A Királyi Magyar József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem közigazgatási és mezőgazdasági osztályain erről gondoskodás is történt és én magam az úgynevezett Falupolitikai szemináriumban eddigi irodalmi tevékenysége alapján bevontam éppen Heller András szolgabíró, aki ennek a szemináriumnak a keretében ismertette a fehérmegyei mezőgazdasági cselédségnek az életviszonyait, viszont pedig a szemináriumnak egy kiküldöttje részt vett a fehérvármegyei tisztviselők fennemlített értekezletén, miután azt a vármegye főispánja, mint ennek az értekezletnek az elnöke, szíves volt megengedni; mikor neki most ezért e helyen is köszönetemet nyilvánítom, útjára bocsátom a szerzővel együtt ezt a könyvecskét, melynek az is egyik célja, hogy vele a megyei közigazgatásban működő tisztviselőket hasonló művek megírására ösztönözzük.

Budapest, 1937 őszi havának 12. napján.

Dr. Steinecker Ferenc
egyetemi nyilv. rendes tanár.

I. A MOSTOHA NÉP ÉS GAZDÁI

Hatszáz ezer magyar él ebben az országban, akinek sorsa a közvéleményt nem érdekli.

Mezőgazdasági cselédsorban levő népességünk élete, problémái, sem az irodalomban, sem gazdaságpolitikánkban, sőt a szociális gondoskodás terén sem vonták magukra eddig a figyelmet.

Az 1930. évi népszámlálás a gazdasági cselédség létszámát (beleértve a tehenészet, juhászaiban foglalkoztatottakat is) 217.016 kereső és 382.441 eltartottnak, — összesen 599.457-ben állapította meg.¹ 1935-ben pedig 296.127 volt az Országos Mezőgazdasági Munkáspénztárnál biztosított cseléd-keresők száma.

Ha az egyes népszámlálási adatokat összevetjük,² megállapíthatjuk, hogy két-három emberöltő előtt tipikusan földművelő országunk, lassan agrár-indusztriális állammá alakul át. A népességnek 51.8%-a 1930-ban még földművelésből élt. Csonkamagyarország földtulajdonnal rendelkező lakosságának száma ugyan az utóbbi években a földreform, örökségek, parcellázások következtében 1,282.035-re emelkedett (43.7%), de azok, akik az öt holdas megélhetési minimumig jutottak és így bizonyos

¹ Magyar Statisztikai Évkönyv 1935. évfolyam, 16. oldal.

² V. ö.: L. Thirring: Statistik der landwirtschaftlichen Bevölkerung című fejezetét a Struktur und Verfassung der ungarischen Landwirtschaft című műben. Bp. 1937.

fokig önálló és független földműveseknek vagy birtokosoknak tekinthetők, alig érik el agrárnépességünk egyharmadát (30.8%). A földművesnép mintegy három-ötöd része «nincstelen». Ezek közül a statisztika az eltartottak-kai együtt 1,250.349 mezőgazdasági munkást, illetve napszámot mutat ki, akiknek fele számát megközelíti a cselédség tömege. Az utóbbiak száma 1920 óta 606.073-ról esett vissza, ami a földbirtokreform, a birtokelaprózódások és a gazdasági válságnak köszönhető.

Számszerű súlyukat talán jobban érzékelhetjük, ha összehasonlítjuk őket a magyar társadalom egyéb néposztályaival. Jóval meghaladják ugyanis a kereskedelem és hitel (469.059), — a közlekedés (338.875), — a polgári és egyházi közszolgálat összes keresőinek és eltartottjainak (434.782) tömegeit. Sőt az izraelita és ág. h. evangélikus felekezetű honpolgárok számát (444.567, illetve 534.165) is túlszárnyalják.

Gazdasági cselédségünk családfája a XVI-ik századba nyúlik vissza. Földművelő lakosságunk életformáit Werbőczy szabályozta, évszázadokra megmerevítve és eltorzítva a középkorban kialakult gazdasági rendszert. A jobbágyvilág üzemtechnikai szempontból teherviselő kiscsalások halmaza volt, a jogilag védett nemesi birtoktömbökön. A XVI-ik század agrár-világkonjunktúrájának hazánkban a század végén érezhető hullámai ébresztették a földbirtokost a föld és a többtermelés mai értelemben vett lehetőségeinek tudatára és kihasználására, így született meg és a törökdúlás után ezért hatalmasodott el nálunk a mostani nagybirtok. A földesúr magángazdasága: az allodium eleinte a jobbágy robotmunkáinak ter-

hét öregbítette.¹ Később azonban megnövelte az uraság házicselégeinek számát és áttért a szabad, szerződéses mezőgazdasági munkások alkalmazásának rendszerére, akik lassan külön jogállásra tettek szert, mint állami adómentességet élvező jobbágyok. Ezek száma a török vérszedelem vérzivatarában hontalanná, katonává lett, vagy a szabadköltözési tilalom elől bujdosó hullámzó népréteggel együtt nehezen állapítható meg. 1791-ben azonban az egész magyar jobbágyagnak már egyharmad részét is meghaladta.² A következő évszázadban a szabadságharc előszele és utóhangjai gyökeres változásokat valósítottak meg. Azonban nálunk a jobbágyfelszabadítással nem fejeződött be, — úgy mint külföldön — a mezőgazdasági társadalom kialakulása.³ Az új és valóságos kisbirtok, bár tehermentes földtulajdon volt, válságba sodorta földművés rétegeinket. A jobbágytelkek már azelőtt is szétaprózódtak. A tanulatlan, vérszegény, magára hagyott kis» és középbirtok nem bírta el a gazdasági liberalizmus versenyét, a pénzkapitalizmus mohóságát. A falubeli telkes zsellérek a közös legelők, erdők és földek hasznától elesetek. Az uradalmak munkásairól pedig — mint Illyés Gyula a puszták népéről írt hőskölteményében felfedezte,⁴ — még Kossuth Lajos is megfejtkezett. Földet nem kaptak és jogviszonyaik rendezésére is csak évtizedek

¹ V. ö.: Kovács István János: A magyar jobbágy a XVIII. században. Századok 1936. évf. 282. és köv. old.; Szegefi Gyula: Magyar történet. XVI. század 206., XVII. század 119. stb. old.

² Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. Századok. 1923—24. évf. 47. old. szerint az 1,256.995 közül 494.402 család.

³ Czettler Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika.

⁴ Illyés Gyula: Puszták népe. Bp.

múlva került sor. Amikor népvédő királyainknak az alkotmány bástyáin meg-megtörő gondoskodását átvette a modern államhatalom mindenre kiterjedő, — de sokszor kevés tényleges eredményt felmutató figyelme.

A mai magyar irodalomban a falukutatás, a földművelő népesség viszonyainak boncolása — divat. Annál meglepőbb, hogy a mezőgazdasági cselédség helyzete, céljai a kellő érdeklődést, tudományos megvitatást még most sem vívhatták ki maguknak. Az érdektelenségnek egyik fő oka kétségen kívül viszonyaik általában ismeretlen s hozzáférhetetlen volta. Illyés Gyula említett könyve megkapó képekben tárja elénk ezt a megközelíthetetlen, különös, zárt világot. A cseléd a pusztát ritkán hagyja el, lakhelyén hozzáférni pedig a nagy távolság, a rossz utak, a különleges hazai viszonyok miatt, de a nép ősi bizalmatlansága miatt is nehezebb vállalkozás, mint egy középafrikai törzs tanulmányozása. Anyagilag és szellemileg furcsa, de erőteljes közösségben él a nép, a falusi rátartisággal szemben engedelmes, sőt vérmérsékletből alázatos, tiszteletadó. A magántulajdonról, a családi életéről, a feleség, az anya helyzetéről a parasztétól eltérő véleménye van. Illyés megkapó képet fest szókincséről, szokásairól, babonáiról, életkörülményei által alkotott és a többi földművesosztálytól annyira eltérő világnézetéről, melyet «megismerni megismerhet esetleg más is, érteni csak az tud, aki belőlük származott». De tényleges megismerésüktől gyakran még az értelmiségnek az a rétege is idegenkedik, amely hivatásszerűleg egész életében velük bajlódik.

Az alábbiakban elsősorban az uradalmak cselédeiről

írunk. Kisbirtokon cselédsorban lenni általában véve nem az egész életre szóló hivatás. Itt a béreslegény legtöbbször «bentkosztos», munkaadója asztalánál vagy konyháján étkezik és gyakran csak mérsékelt gabona- vagy pénzfizetést kap. Alvóhelye rendszerint az istálló. A cselédlakás és a nagyobb jövedelem hiánya kizárja a család-alapítást s ha fészekrakásra kerül a sor, más munka után néz a kisbirtokos béreslegénye.

Az uradalmak világa már jobban magához láncolja cselédeit. A cselédsorban lévők — mint látni fogjuk — a gazdaságok legdrágább munkaerői. Felügyeletükre vagy gondozásukra a munkaadó nagy élő és holt leltári értékeit bízta. Ezért egész munkaerejüket leköti, állandóságukat, zavartalan családi életüket többé-kevésbé igyekszik biztosítani.

A gazdálkodás rendje, a puszták élete a cselédsorban lévők sokszínű rétegződését teremtette meg. Közülük emelkedtek ki a parancsolok, akiknek fiatalabbja már alsóbbfokú gazdasági iskolát is végzett. Némelyik uradalmi gazdára szinte intézői teendőket bízna. A parancsolóknak az uradalmak világában az ottani kis társadalom magaslatán álló kiváltságos, de felelősségteljes rendjébe a pusztagazdán, béresgazdán, csirás (tehenes) gazdán kívül a pásztorok számadói is beletartoznak. A magtáros, a hajdú (aki régen a béresek munkájára vigyázott, abrakot osztott), a kertész, a vincellér és a csósz parancsoló voltak ellenére a ranglétra második fokán állanak. Velük egyenrangúak a gazdaság szegődmenyes iparosai, akik segédet, sőt a törvényes követelmenyek fennforgása esetén tanoncot is tarthatnak. Az

uradalmi kovács, gőzekegépész, bognár s a csak nagyobb birtokon alkalmazott kőműves és ács felesége -asszony-ság». Ezer apró jel, szokás különíti el őket a tömegtől. A közcselédek munkabeosztása is szinte társadalmi tagozódásra vezet. A kocsisok között nagy különbség van a parádéskocsis (akit a törvény házicselédeknek minősít), az első kocsis és a többi igáskocsis között. A csirásnak — aki a tehenet eteti, gondozza, feji, a tejet hűti — nagyobb tekintélye van, mint a szekeresbéresnek. A régi külterjes gazdálkodás idején jelentős pásztornép közt első helyen áll a csikós és a juhász, azután jönnek a kanász, tehenes, tinós és legvégül a cselédkanász, akit azelőtt maguk a cselédek fizettek.

A háború előtt a cselédkategóriák még jobban osztódtak, de a rangsort a modern gazdaságok hivatalosan mindjobban kiküszöbölik. Úgyszólván teljesen megszűnt például Fejérmegyében a régi zsinóros ruhás uradalmi hajdú szerepe; a félkonvenciósök között pedig eltűnt a legénybéres, a kisbéres, a «bregó» és a szántógyerek közötti különbség.¹

Nemcsak kereseti viszonyaik, életkörülményeik, hanem világnézetük és természetük is más, mint az uradalomba kerülő vándormunkásoké: a falubeli aratóké, nap-

¹ Régen minden egészkonvenciók közember mellé évszámra beosztottak egy szántógyereket is, aki mintegy tanoncként ugyanazt az igát szolgálta és szinte fizetség nélkül együtt élt tanítómesterével, még ha vérségi kötelék sem fűzte hozzá. Az idősebb szántógyerek, a «bregó» vagy ostoros már több «fizetséget» kapott és komolyabb munkára is be lehetett fogni. 18 éves korában ebből lett a kisbéres, aki már önálló feladatokat végzett, természetesen a szántógyerek segítségével. 22 éves korában azután legénybéressé lépett elő, aki a nős közembertől csak járandóságaiban különbözött.

számosoké, az idegenből toborzott sommásoké, a feles dinnyekertészeké, dohánytermelőké.

A cseléd és munkaadójának viszonyát maga a mezős gazdasági munka természete szabja meg. A cseléd a termelésnek sokkal közvetlenebb részese, érdeke gazdája érdekével sok tekintetben összeesik, a közöttük levő összhang is másképp alakul, mint például az ipari munkában. Ezért nem tudta még teljesen visszafejleszteni a régi patriarkális viszonyokat a modern élet.

Az agrárvilágot boncoló új irodalmunkban is talán ezért osztozik a cselédség az uradalmakra irányuló ellen-szenvben.

F. Oppenheimer és Dániel Arnold óta folyik a kiss és nagyüzem hívei között a háborúság annak eldöntéséért, hogy melyik birtokállományból van nagyobb haszna a nemzetgazdaságnak, a társadalomnak. Számtalanszor kifejtették az egyik oldalon, hogy hazánkban a nagybirtok ereje tökéletesebb termelési eszközeiben, módszereiben rejlik. Amiért is állatminősége átlagosan jobb, szántóföldjeinek terméshozama ténylegesen nagyobb. A magyar kisbirtokos iskolázatlansága, tagosítatlán földsávjai, a szövetkezéstől való idegenkedése nehezen birkózik meg a hitel, az értékesítés és anyagbeszerzés bonyadalmaival. Állatállományának száma mégis nagyobb az uradalmakénál, övé a szöllő, a gyümölcsstea melés, a baromfityényszítés oroszlánrészese. Matolcsy Mátyas¹ azt a régi véleményt is meg akarja dönteni, hogy a fogyasztópiac és külkereskedelem agrárforgalmában a

¹ Matolcsy Mátyas: Az új földreform munkaterve. Bp., 1934. 57. old.

nagybirtoké volna az elsőbbség. Mindezzel szemben említésre méltó, hogy Marx Károly tanítványa, Kautsky¹ a mezőgazdasági munkásmozgalom feladatává a racionális nagyüzem pártolását tette, mert szerinte a kisüzem kizsákmányolja a segítő családtagok munkaerejét.

És tényleg, a birtokkérdések eldöntésénél nem a száz és ezer holdak sorsa a fontos, a nemzet egyetemes érdekei még a földek birtokosainak egyéni jogait is háttérbe szoríthatják: mert mindenek előtt az a néptömeg követelhet magának beleszólást a vitába, amely a földet megműveli, belőle, rajta él és a nemzet egyik fontos erősségét képezi.

Károlyi Gyula gróf belevetette a köztudatba 29, majd 1 3 3 birtokon gyűjtött adatait,² amelyek szerint minden ezer hold uradalmilag kezelt terület felosztásánál 559, illetve 417 lélek esik el kereseti lehetőségétől, aszerint, hogy a birtokot 20, illetve 13 holdas kisgazdaságokra tagolják fel. Természetesen a nagybirtok ellenségei adatait azonnal megtámadták, sőt Móricz Miklós hatalmas munkával a községeket az ott levő birtoknagyságok szerint csoportosítva, a népsűrűség alakulása szempontjából a kisbirtok mellett döntött.³ Eredményeinél azonban nem vehette figyelembe az idegenből a nagybirtokra hozott idénymunkásokat.

Fejér vármegye székesfehérvári járásának több köz-

¹ Die Agarfrage című munkájában.

² Károlyi Gyula gróf adatait a törvényhozókhöz írt leveleiben tette közzé, majd a sajtóban. V. o.: Köztelek, 1955, január 13., ápr. 21. és 28. sz.

³ Móricz Miklós: A nagybirtok hatása a szaporodásra és népsűrűsége. Stud. 1936 ápr. 24. sz.

sége és nagy uradalma az utóbbi évek birtokállomány-változásai következtében a vita eldöntéséhez adatokat szolgáltathat. Például Tác község S. és Z. grófi uradalmi 1923 óta a következő változásokon mentek át: a föld-birtokrendezés során elvesztettek 1018 kat. hold földet, előzőleg 100 holdat parcelláztak, 690 hold vitézelket alapítottak. A birtokok 1928-tól 858, 805, 657, 574, 500, 285, 180 kat. holdas középirtokokká morzsolódtak és tíz 50—100 holdas parasztgazdaság alakult rajtuk, úgy hogy 1935-ben területük 806, illetve 545 kat. holddá zsugorodott. Ezen idő alatt a cselédség száma 220-ról 119-re csökkent sőt az egész község lakosságának száma az elvándorlás következtében 2020-ról 1909 leiekre szállt alá. A községi eljáróság megállapítása szerint pedig a napszám, aratási és egyéb munkaalkalom is csökkent.

A járás másik nagy birtokfelbomlása kapcsán a gróf B. uradalom jogutódainál a cselédlétszám a következőképp alakult:

Sor-szám	Terület kat. hold	1. 1925	2. 1927	3. 1929	4. 1931	5. 1933	6. 1935	Megjegyzés
1.	3507	213	122	127	118	142	146	1927-ben levált az 1-ről 1930-ban eladva 1-ből 1929-ben eladva a 3-ból A 6., 7., 8. és 9. sor-szám alattiakat 1929-ben parcellázták 10 kisbirtokká
2.	323	—	15	12	12	16	16	
3.	189	—	—	—	13	14	17	
4.	484	39	33	15	25	27	55	
5.	571	—	—	25	22	17	22	
6.	51	—	—	—	—	1	1	
7.	62	23	21	—	1	2	1	
8.	64	—	—	—	1	1	1	
9.	7 kisbirt.	—	—	—	—	2	1	
A cselédek száma összesen		275	189	179	191	222	238	

Ezen eredetileg három gazdaságban kezelt nagybirtokon a közép- és különösen a kisbirtokok kihatása után a cselédlétszám csökkent annak ellenére, hogy a megmaradt részeket belterjesebb művelés alá fogták.

Tehát előfordul az is, hogy a birtokfelosztás nem válik a nincstelenek javára, a cselédség nagy részét pedig hontalanná teszi.

A birtokosok személyében történő gyakori változásokra vonatkozólag érdemes figyelembe venni a székesfehérvári járás száz holdnál nagyobb birtokainak alábbi adatait:

1935-ben saját kezelésben levő birtok .	A világháború előtt a járásban birtoka volt			A háború után jött a járásba
	főnemesi címet viselt	parasztagazda	egyéb birtokos	
	14	10	17	32
1935-ben bérbe volt adva	6	3	8	7
A bérlő személye	1	3	1	18

Ezen birtokok közül pedig száz esztendő előtt, az öt róm. kat. egyházi tulajdonost leszámítva, csupán 4 mágnás, 3 köznemes és 5 parasztbirtokos családja tartotta kezén a mostani földjét, illetve 6 mágnáscsaládra öröklés útján szállt az.

A földbirtokreform után is és a gazdamoratórium védelme ellenére a nagybirtok területe állandóan és rohamosan csökken.¹ A legmagasabb birtokkategória 7 év

¹V. ö. Elforgácsolódnak a nagybirtokok. Stud. 1936. I. 10.; Südy: Földforgalmunk 1930—34-ben. Stud. 1936. III. 27 és a Közp. Stat. Hiv. évkönyveit.

alatt 430 ezerről 264 ezer holdra apadt és 8 év alatt önkéntes parcellázás útján 106 ezer kat. hold került a kisemberek kezére. Az egészségesebb birtokmegosztás hívei mindezt örömmel könyvelhetik el. Azonban a nagy birtoktestek még hosszú időn keresztül élő valóságok maradnak. És mert nagyrészt belterjesebb gazdálkodással pótolják elvesztett területeiket, a nagyüzem munka-problémái korántsem vesztenek jelentőségükből.

A gazdasági cselédség helyzetének megfigyelésére, állapotuk statisztikai megmérése a nagybirtok egy jellegzetes vidékét, Fejér megye székesfehérvári járását választottuk ki.

A 31 község területe változatos dunántúli magyar vidék. Dúsan termő kövér földeken, vagy köves, kopár dombok alatt, erdő és nádasok mellett él itt a nép, 600—5500 lélekszámú falvaiban. Az egyik község eldugott, vasúttól, országúttól távol esik, — a másik szépen fejlődő fürdőhely. Némelyik pusztát télen sártenger bőritja, a másik területét két betonút is áthatítja. A lakosság anyanyelve egy község kivételével színmagyar. Kisebb része a török pusztítást átvészelt, reformátusnak maradt őslakosság, akiket számban felülmúlt és vagyonban nem-sokára elér a betelepülő, földet szerző volt nincstelenek és cselédek serege. A járás területén dunántúli viszonylatban is sok a nagybirtok. A 97 száz kat. holdnál nagyobb birtoktestből 27 az ezer holdat is meghaladja és összesen 100.074 holdnyi területet foglal el.

Megállapításunk szerint a járás lakossága az 1930-33 népszámlálás idején volt 57.833 lélekkel szemben 1936. év januárjában 59.279-re emelkedett. Ezek között 3626

cselédsorban levő munkavállaló akadt. A 100 holdnál nagyobb birtokok 3232 cselédet alkalmaztak, 10.437 családtaggal. Cselédkeresetből tehát a járás lakosságának 23.72 %-a élt, azaz körülbelül minden ötödik ember.

1936-ban a birtokok a cselédeken kívül idegen törvényhatóságok területéről még 2055 idénymunkást is szerződtettek s a környező falvak nincstelenjeinek aratást juttattak.

Az 1935—36. tanévre beiratkozott első elemista tanulók 69.4%-a volt katolikus, a cselédek gyermekeinek 79.4%-a követte e vallást. A tanulók vezetéknévének elemzéséből megállapítottuk, hogy atyai ágon 78.9%-uk magyar származású s ugyanezt a percentet mutatták fel a cselédgyermekek is.

Ennek a néprétegnek a sorsát vizsgáltuk, mert pontos képet akartunk kapni arról, *hogy* tartja el földbirtokunk a rajta élő cselédséget. Elsősorban erre a kérdésre kerestük az alábbiakban a választ, mert a megélhetés milyenségének megállapítása fontosságban szinte felér azzal a problémával, hogy hány embert tart el egy birtoktípus. Legfontosabb feladatunkat abban láttuk, hogy a cselédségen való segítség útjait keressük. Önként felvetődött azonban az a kérdés, megérdemli-e ez a néposztály a támogatást? Méltó-e vajjon arra, hogy a nincstelenek munkakeresésével és a kisbirtokosok állítólagos földhésgével szemben az évi biztos kenyér élvezetében maradjon?

Mezőgazdasági népességünk azzal, hogy bizonyos letagadhatatlan vágyódással tolong a nagybirtok cseléd-sora felé, maga mond bírálatot e társadalmi osztály gazdasági helyzetéről. A cselédek viszonyait a sorukban lévők

magyar népi értékeivel együtt igyekszünk majd minden oldalról megvilágítani.

Azonban rá kell mutatnunk a cselédség mindenki által elismert és legfontosabb hivatására: szaporaságára. Hazánkban az élveszületések száma 1932—3 5-ig ezer lakosra számítva 23.4-ről 21.2-re zuhant vissza. Természetes népszaporodásunk az utóbbi évben csupán 5.9 volt az osztrák 7, a román 9.6 és a szerb ezerre eső 14.68 számával szemben. Ma a Dunavölgyben 10.5 millió magyar és 27 millió oláh, szerb, cseh van, egy emberöltő alatt azonban ez az arány 14 és 42-re változhat.¹

Köztudomású, hogy a gazdasági cselédek országos szaporodási arányát csak a nincsteleneké múlja felül. Ez a statisztikai megállapítás azonban mindjárt megváltozna, ha a kisbirtokok, a családalapítást megghiúsító béreslegényeinek számát levonnánk az uradalmi cselédekéből. A nagybirtok népének tényleges szaporaságát így is csak úgy kaphatnánk meg, ha a családfenntartó cselédkeresőket viszonyítanánk az egyéb családfenntartó keresők számához.

A székesfehérvári járás első elemistái közül pld. 1955-ben egy uradalmi cseléd gyermekére átlag 3.2 testvér jutott a kisbirtokos 2.1, a törpebirtokos 2.3 és a nincstelen gyermekének 2.6 testvérével szemben. Az ugyanazon évi állami anyakönyvekből megállapíthattuk azt is, hogy a cselédségnek 23.7%-os járásbeli tömeges vei szemben az egy évi születések 30.4%-át, a haláloszásoknak csupán 13.9%-át köszönhette a magyarság.

¹ Kenéz Béla megállapítása (Magyar Statisztikai Szemle, 1954., 452. ol.)

Az egyke a születések korlátozásának a faj fennmaradását veszélyeztető mértéke.¹ Okairól hatalmas irodalmunk van. Keletkezését százfélékép lehet magyarázni, de azt pontosan meghatározni már csak a születések számára hatást gyakorló tényezők számszerű megállapítása nehézségei miatt is lehetetlen. Az egyke kétségen kívül az akarattól függő tömegjelenség. Hatással lehet rá az antikoncepcionális szerek terjedése, a nép erkölcsi érületének elfajulása, a szülők kényelme, önzése, egészség-óvása, életszínvonaluk, igényeik emelkedése, a születendő utód iránti felelősség érzése, a szülők korkülönbsége, késői házassága, a nemi betegségek, a magzatelhajtások szaporodása, az orvosi etika lanyhulása, a felfelé emelkedő osztály mozgalom, az úrhatnás, a helytelen szociálpolitika és más jelenségsorozatok. Az ország iparosodása, a városba tömörülés és az értelmiségi egyke vonatkozásai letagadhatatlanok. A keresztény házasság célja a gyermek. A házasság elpogányosodása, a szabadszerelem, szóval a vallásosság lanyhulása döntő szerepet visz e kérdésben.² A jobbágykorra visszavezethető³ parasztegyke a társadalommegújulás utánpótlási folyamatát zárja el. Alapja nem a pauperizmus, — hisz a nincstelenség sza-

¹ Kerék Mihály meghatározása. (Az egyke. Magyar Szemle, 1935-91- sz.)

² Pezzenhoffer Antal (A demográfiai viszonyok befolyása a népszaporodásra 1928. 243. old.) megállapítása szerint: «az egyke leghatásosabb, sőt egyetlen ellenszere a katolicizmus». A protestáns álláspontot fejtik ki Kovács Pál: Az egyke és a protestantizmus 1923., Schneller Károly: Születési arány és vallásfelekezeti 1923. stb.

³ V. o.: Vidakovich Lajos: Egészségügyi tanulmány Baranya vármegye ormánysági viszonyairól. Népegészségügy. 1930. 1054. és köv. old.

porák, — hanem inkább a szegénységtől való félelem. Matolcsy Mátyás¹ a nagybirtokot teszi felelőssé itt is, mert szerinte bár az uradalmak népessége szaporodik, de a közeli falvak egyikét idézi elő. Állítását mindenestre cáfolni látszik az egykés falvokról szerkesztett térképe, mert azok legnagyobbbrészt — nem esnek össze a nagy-¹ birtok vidékeivel.² E téren megszívlelendők a szomorú francia viszonyok, ahol a nagybirtokrendszer megsemmisülésének éveivel esik össze a népesség hanyatlása.³ Franciaországnak nem sok haszna származott földjei 98.6%-ban kisgazdaságokká tagozódásából.⁴

Gondolkodóink a hazai elnéptelenedés számos orvos-szerét latolgtatják. Szóba jött az adózás gyermekek szerinti progresszivitása, az örökösödési illetékrendszer átalakítása, családvédelem, szülési segély, családi pótlékok, iskoláztatási kedvezmények, az egészséges népelem telepítése, jogosítványoknak a gyermekek számához kötése, a negatív irányú tiltó intézkedések (magzatölés stb. büntetésének) szigorítása, a terhesség kötelező bejelentése stb.

Nem lehetne kevesebb áldozattal nagyobb eredményeket felmutatni egy színmagyar társadalmi osztály, a gazdasági cselédség helyzetének javításával, a mostoha népréteg megsegítésével ?

¹ Matolcsy Mátyás: Az új földreform munkaterve. 26. és köv. old.

² V. ö. pontosabban: Petrilla Aladár: Magyarország népességviszonyai 1920-tól 1952-15. Bp. 1936. 21. old., stb.

³ Hévey László: A francia agrár vidék népsűrűségének falupolitikai vonatkozásai. Magyar Gazdák Szemléje, 1936 ápr.

⁴ Nálunk Vécsey J. Aurél báró tiltakozott (Törvény az egyke ellen. Magyar Kultúra. 1927. évi 27. szám) a cseléd és mezőgazdasági munkás mint szapora népelemnek a szaporátlan kisbirtokos osztályba való beszerzése ellen.

II. A CSELÉDSÉG TÁPLÁLKOZÁSA

Egy népréteg társadalmi és szociális helyzetéről nem alkothatunk hű képet anélkül, hogy táplálkozási viszonyait meg ne vizsgáljunk. Az élelmezés kérdése különösen az alsóbb osztályoknál döntő fontosságú. Az igények és a lehetőségek itt az elemi életszükségletek kielégítéséhez láncolják az élet útját.

A viláégés, az évek óta húzóód gazdasági válság, hazánkkal is megismertette a tömeg-nyomor borzalmait. Vannak, akik a földműves nép alsó rétegeit, mint az éhezö koldusok millióit vetítik a sötét magyar égboltra. Mások észre sem veszik a nép sorsával való keserü küzdelmét és csodálkoznak azon, ha lelkiismeretlen gyujtogatök az elégedetlenség lángját lobbantják fel a falvak csöndes világában. Pedig a népszerűvé vált falukutatás és demográfiai közlések a legszomorúbb adathalmazt zúdítják a közvélemény elé.

Az igazság valószínűleg a középúton van. Tagadnatlan, hogy Európában — a szovjet-paradicsomot leszámítva — századunkban olyan pusztító éhínség nem volt, mint amilyen a történelem folyamán már számtalanszor végigsöpörte a nemzeteket. De a kielégítőnek nem minősíthető táplálékfelvételnek enyhébb formája a részleges éhezés, széles néprétegeinknél szigorúan tudományos eszközökkel is kimutatható.

Nem állhat meg ezzel szemben az a kifogás sem, hogy látszólag a közegészségügy némi javulást mutat. Ennek oka elsősorban az orvostudomány fejlődése, alkalmazásának mérve, sikere, a népjóléti intézmények populárizálása és az, hogy a modern korban az ember élete, egészsége a közgondoskodásnak tárgya. Azonban a klinikai tapasztalatok bizonyosága szerint a rendes táplálkozás hiánya, — amely nem érezteti azonnal hatását — a szervezet ellenálló képességét csökkenti. Az egészségügyi statisztika is tanúsítja a táplálkozással összefüggő megbetegedések szaporodását, a gumókor terjedését, a csecsemőhalandóságot s ez végeredményben az országos halálozási arányszámot is hátrányosan befolyásolja.¹

Mint többször bizonyították és alább is látni fogjuk, a táplálkozás általános romlásának nemcsak a mostoha gazdasági helyzet és nyomor az oka. A falusi nép egyoldalú táplálkozási szokásai is fokozzák rosszultápláltságát. De a legfőbb ok mégis a szociális helyzet súlya marad.

Vannak, akik a népnymor előidézőjének elsősorban a birtokviszonyok egészségtelen elosztását tartják. Ezek közül többen arra is hajlandók, hogy a földosztás eszmenyének diadalra jutása érdekében a nagybirtokok cselédiségének helyzetét az általános képnél sötétebb színben

¹ V. ö.: Mészáros Gábor és Waltner Károly: Népélelmezési tervezet. Egészségpolitikai Szemle, 1954. év. 5—6 szám; Gortvay György: A gazdasági válság és a munkanélküliség néptáplálkozási és közegészségügyi hatásai. Magyar Szemle, 1955 dec.; Naményi László: A világgazdasági válság egészségügyi következményei. Népegészségügy, 1933. év 10. sz.; Liebermann Leó: Reflexiók a háborús táplálkozásról. Népegészségügy 1920. év 10. sz.; Krajcsovic Pál: A táplálkozás némely pathológiás vonatkozása. Népegészségügy, 1936. év 19. sz.

ecseteljék. Egyetlen komoly és tudományosan feldolgozott adatgyűjtés látszik alátámasztani ezt az álláspontot: dr. Aszalós János és dr. Gärtner István értekezése: Gazdasági cselédek vizsgálata Bihar megye derecskei járásában 1934. évben.¹

Az illusztris orvosírók a járás főszolgabírójának segítségével felhívták az uradalmakat és kispapokat, küldjék be cselédeiket a Járási Tüdőbeteg Gondozó Intézetbe. A megjelenteket azután alapos orvosi vizsgálatnak vették alá és körülményeiről részletesen kikérdezték őket. Az eredményről felvett törzslapok alapján nagyrészt otthonában a védőnővel helyszíni szemlét is tartattak. Ezek a vizsgálatok szomorú eredményre vezettek. A cselédek 42%-át betegnek minősítették és általában véve elszomorító életkörülmények közt találták őket. Így: télen csak 66%-uk fűtött, 43%-uk többet magával hált egy ágyban, felüknek nem volt második lábbelije. A kérdőívek a táplálkozásra vonatkozólag is érdekes kérdőpontokat tartalmaztak. Sajnos ezeket az adatokat a szerzők nem tették részletesen közzé és csak általában annyit szögeztek le, hogy az kielégítőnek nem nevezhető. Okát abban jelölték meg, hogy a cselédek az élelem beosztásához, az ételek elkészítéséhez nem értenek és táplálkozásuk az évszakok, a gazdasági munka valamint a járandóság esedékességétől függően rendszertelen. Az élelmezéssel felvett és a munkára fordítható kalóriamennyiség hiánya miatt nyáron fogynak, bár súlyingadozásuk kisebb, mint a gazdasági munkában alkalmazott

¹ Népegészségügy, 1935 május 15., 438—444 oldal.

munkások és sommásmunkásoké». A táplálkozás adatait a kérdőívek a következőképp igyekeztek megállapítani: elsősorban a saját ellátásukra az évben leölt állatok számát az elfogyasztott, gabona, hús, tojás, tej, zöldség, szeszes ital mennyiségét tudakolták. Ezenkívül a család egyes tagjai heti étrendjét átlagosan felsoroltatták.

A sötét kórkép adatai azonban nem helyezhetik a cselédség viszonyait ferde megvilágításba. Mindenek előtt azért nem, mert a tanulmány csak erre a társadalmi osztályra terjedt ki és így a járás egyéb földművelő lakossága viszonyaival való összehasonlítására nincs alkalmunk.

A megfigyelés szomorú eredményét előmozdíthatta az is, hogy a vizsgálatot csak a személyesen jelentkező cselédeken végezték. Tehát nem terjedhetett az ki az összezekre. Alanyai mintegy maguk váltak ki a cselédek közül. Tudták, hogy orvosi vizsgálatról van szó, s így aki csak betegnek érezte magát, vagy más baja volt, elment oda, míg a mindenképp megelégedettek közül bizonyára sokan otthon maradtak. A gazdaságok is a szükséges munkára inkább a teljesen egészségeseket tartották otthon. Hogy mennyi volt a cselédeknek ezen bizonyára egészségesebb százaléka, nem tudhatjuk.

A vizsgálat januártól március hónapokig tartott. A mezőgazdaság ezen leginségesebb időszakában a cseléd leromlott állatállománya, családtagjai napszámkeresetének elmaradása és az egyoldalú táplálkozás körülményei is figyelembe veendőek. Legfőképp pedig arra kell tekintettel lennünk, hogy a vizsgált réteg nagyrésze nem az uradalmak, hanem kisebb birtokosok cselédje volt.

Végeredményben a derecskői járás cselédeinek helyzete az 1934 évben mindent összevéve — szomorú volt. Ugyanerre az eredményre vezettek 1935-ben a székesfehérvári járás cselédjeire vonatkozó vizsgálataink is. Mint azonban látni fogjuk, viszonyaiknak az ott élő többi földművelő rétegével való összehasonlítása után a mérleg mégis az ő javukra billent.

Hogy egy járás népének szociális helyzetét megismerhessük, elsősorban a gyermekek szociális viszonyairól készítettünk pontos keresztmetszetet. A kir. és egyházi tanfelügyelőségek szíves engedelmével és a tanítóság lelkes munkája segítségével a járás 31 községe területén az elemi iskola első osztálya összes tanulóiról egyéni lapot fektettünk fel. A 71 elemi iskola első osztályába az 1935/36 tanévre 1455 gyermek iratkozott be, akik közül n86-ról használható demográfiai adatgyűjtést dolgoztunk fel.¹

Az ívek kérdőpontjainak összeállításánál nagy súlyt helyeztünk a gyermekek táplálkozására. A gyermekek rossz és elégtelen étkezésének ugyanis élettani szempontból nagyobb jelentősége van, mint a felnőtt éhezésének. A fiatal szervezet nemcsak az éhezés tartama alatt károsodik, hanem az időleges rosszultápláltságának egész életére végzetes következményei lehetnek. Nagyrészt erre vezethetők vissza a gyermekek idegrendszeri zavarai, sőt a nevelésükkel járó nehézségek és sokuknak erkölcsi züllése is. Az ifjúság éhezésének szociális jelentősége pedig az, hogy a gyermekkori nyomor emlékei társadalmi szem-

¹ V. ö. a szerzőtől: A gazdasági cselédek gyermekeinek táplálkozása és szociális helyzete. Népegészségügy, 1936. évf. 10. szám.

lelete kialakulását döntően befolyásolják.¹ Gyűjtésünknel mellőztük a deduktív-rendszerű megállapításokat, amelyek a fogyasztást a termelési és áruforgalmi statisztika alapján, vagy hasonló úton számítják ki. Ezek csak nagy átlag-eredményeket adhatnak és a lakosság egyes rétegeinek különleges viszonyaiig nem hatolhatnak. A kvantitatív, azaz budget rendszerű megfigyelést sem alkalmaztuk. Ez a rendszer abban áll, hogy az észlelést kisebb körre szorítják, de huzamosabb ideig és nagyobb részletességgel folytatják le. Egy-egy kiválasztott családnak háztartási könyvecskét és családelelmezési kérdőívet fektetnek fel, s azok adatai alapján az elfogyasztott élelmiszerek táp és hőértékének kiszámításával — figyelemmel a családtagok egyéni követelményeire — állapítják meg tápláltságuk mérvét.² Ezen statisztikai módszer sok, nehezen kiküszöbölhető hibaforrására való tekintettel, mi inkább az induktív kvalitatív adatösszehordást választottuk. A személyi lapok felzetén az iskolát, az adat felvevő tanító nevét és a felvétel időpontját szegeztük le. Azután a gyermek személyi adatai következtek. Részletesen kitértünk a tanuló családfenntartójának életkörülményeire, családja összetételére, kereseti és lakásviszonyaira. Különös tekintettel voltunk a családfenntartó foglalkozásának, társadalmi helyzetének megállapítására. Véleményünk szerint ugyanis az általános statisztikai foglalkozás megjelölések átvétele eredményre nem vezetett volna. Sta-

¹ V. ö.: Bielek Tibor: Hogyan segíthetünk az inséges gyermekeken. Népegészségügy, 1937. évf. 20. old.

² V. ö.: Scheff Dabis László és Ivanovics György: Egy falusi népelelmezési felvétel eredményei. Egészségpolitikai Szemle, 1954. évf. 7. sz.

tisztikánk rendszere ugyanis amily szépen és körültekintően elkülöníti és osztályozza városi lakosságunk, vagy az ipari foglalkozásúak csoportjait, agrár népességünk rétegződése felől homályban hagy bennünket. Az tagadhatatlan, hogy földművelő lakosságunk kasztjainak hatását, a különbségeket és összekötő kapcsokat kielemezni igen nehéz. A szinte áthághatatlan paraszti válaszfalakat falun mindenki érzi. Az elkülönült sejteket statisztikailag meghatározni mégis alig lehet.

A székesfehérvári járás különleges összetételű népének rétegeit a következő csoportokban igyekeztünk szétválasztani. Előre vettük a gazdasági cselédeket, illetve mindazokat, akiknek jogviszonyait az 1907: XLV. t.-c. szabályozza. Tehát idekerültek a szegődményes iparosok is, akik nem iparos társaikkal, hanem az uradalmak világában a cselédek sorsközösségében élnek. Aránylag a legs több gyermek: 457 került ebbe a kategóriába, hála a nagyuradalmak cselédsége rendkívüli szaporaságának.

A földművelő lakosság többi részét három csoportba soroltuk, aszerint, hogy a családfenntartó nincstelen, vagy ingatlana is van és egyedül földjének megműveléséből él, — illetve saját földjén dolgozik, de ezenkívül napszámba is jár. A nincstelenek vagy napszámkeresetűk bőii élnek, vagy idénymunkát illetve aratást is kaptak. Ez a két csoport természetesen igen összekeveredik, de a járásban általában véve csak azokat tekintik »ellátatlannoknak«, akik az idénymunkából, vagy aratás — cséplési szerződésekből kimaradtak és így az ingadozó napszámkeresetből tengődnek. Viszont főleg a gyengébb gazdasági években a részkereset sem olyan nagy, hogy az erőltető

nyárimunka után az aratók ne vennék örömmel a téli napszámlehetőségeket. Látszólag mindezekkel összefoly-
nak a földművesek általunk utolsó csoportjába helyezett
rétegei, akiknek maguknak is van ugyan földjük, de nem
annyi, hogy egyedül belőle élhessenek és így kénytelenek
napszámba is járni. Aratást csak a legritkább esetben
vállalhatnak, hisz a maguk kis földjüknek nyári gondjai
azt nem engedi. Az összes napszámosok jórészének háza
is van. A házhely-osztás óta falun kevés a »Lakó«, de a
házépítés terheit még ma is nyögi népünk, úgyhogy a
háztulajdonosok külön osztályba sorolását a helyzetkép
megalkotásánál nem tartottuk fontosnak.

A II. csoportba 247 nincstelen gyermeke került, a
III.-ba 132 gazda gyermekét soroztuk, akik egyedül kisbir-
tokuk jövedelméből élnek és napszámmunkát nem vállal-
nak. A IV. csoportba a napszámba járó törpebirtokosok
153 gyermeke jutott.

Az V. csoportot 81 kisiparos fia és lánya alkotta.
Egy rendszerint különálló és kimagasló réteg, amelyet
azonban a falusi kisipar válsága sokszor napszámos sorba
kényszerít. Az ipari világ névtelen hősei ők, akiket már-
már kivégez az agrárrolló nyilasa. Akiket a krízis vissza-
szorít az elpolgáriasodás álmaiból a földet túró magyarság
soraiba.

A VI. csoportba 116 gyermek került. Családfenntar-
tójuk foglalkozása a falusi nép fentebb fel nem sorolt összes
egyéb kereseti lehetőségeit magában foglalja. Együtt van
itt a cigánytól az intelligenciáig minden nem földművelő
községi lakos. Egy heterogén tömeg, ami a magyar pa-
raszt világából kiemelkedett, magától elkülönült, vagy be

sem lett fogadva. Itt javítja a táplálkozási arányt a mindjobban erősödő irigyelt osztály is. Az értelmiség fogalmával nem azonosítható fizetések és kisnyugdíjasok csoportja. Akiiket arisztokratikus magasságba emel az állam, a közületek — városi szemmel nem is jelentős — havi pénzjárandósága, ébren tartva a parasztság városi élet után való epekedését.

Az így osztályozott tanulók étkezésére vonatkozó kérdőpontokat három részre tagoltuk. Az adatok feljegyzője két délelőtti részletesen kikérdezte a gyermeket az előző nap fogyasztott táplálékáról, így egy vasárnap és egy hétköznap étrendjét tudtuk meg. A három főétkezésen kívül a tízórára és ozsonnára is gondot fordítottunk. A leves, főzelék, tészta, tüzetes megjelölése s lehetőleg elkészítési módjának feljegyzése sem maradt el. A napi kenyéradagot, tej, tejterméket, zsíroskenyeret, szalonnát, tojást, gyümölcsöt, szeszesitalt, a napközben fogyasztott édességet megfigyeltük. Az ételek mennyiségét, súlyát is igyekeztünk megállapítani, de ezen adatokat az összehasonlítás mérvéhez szükséges pontossággal nem kaptuk meg.¹

A személyi lapok táplálkozásra vonatkozó harmadik kérdéscsoportja a vizsgálati napot megelőző hétről tudakozódott. Mégpedig, hogy a tanuló hányszor evett ebédre és vacsorára húst, főzeléket és a főzelék hányféle volt, továbbá milyen gyümölcsöt fogyasztott hét nap alatt.

¹ Mészáros Gábor sem használhatta fel azokat gyűjtésénél (Csongrád megyei népelelmezési adatok. Népegészségügy, 1936.

Ilyen módon a gyermek egyheti táplálkozását óhajtottuk felmérni, az összes napok minden étrendjének feljegyzése helyett, ami az adatgyűjtőket túlságosan igénybe vette, s az adatok megbízhatóságát is csökkentette volna.

Hogy a kérdőívek adatait osztályozhassuk, Walter Károly szegedi egyetemi r. k. tanár által meghatározott gyermektáplálkozási standardot fogadtuk el.¹ Ez alapon az egyheti főétkezések csak az alábbi esetekben minősültek hiánytalanul kielégítőeknek:

1. a reggeli: mindennap tej, tejeskávé, kakaó kenyérrrel; vagy: szalonna, kolbász, tojás kenyérrrel. Hiányos: ha csak kenyeret, vagy teát, levest evett kenyérrrel.

2. Az ebéd hiánytalanul kielégítő, ha a gyermek hetenként legalább háromszor kapott főzelékfélét, s az legalább kétfajta volt, azonkívül legalább egyszer kapott húst. Ha vacsorára kétszer, vagy többször volt hús, azt az ebéd javára is betudtuk.

3. A heti vacsorát kielégítőnek minősítettük, ha a gyermek legalább kétszer kapott főzeléket (akár ugyanazt is) és egyszer húst.

A teljes heti étkezést hiányosnak tekintettük ezeken felül akkor is, ha a tojást, szalonna vagy minimális zsírmennyiséget nem állapíthattuk meg az ételek elkészítésénél.

Waltner is leszögezi, hogy ez a táplálkozási standard a gyermekorvostan és táplálkozástan korszerű szempontjai szerint feltűnően alacsony. Csupán a minimálisan

¹ Waltner Károly: Hogyan táplálkoznak a szegedi és szeged-környéki elemi iskolás gyermekek. Népegészségügy, 1933. évf. 9. és 10. sz.

szükséges kalóriamennyiség bevitelére alkalmas, tehát az így táplálkozó gyermekek még nem éheznek a szó szoros értelmében. A megállapított mértéknek csupán a hiánytalanul kielégítőnek mondott mérve biztosíthatja mélyrehatóbb és maradandóbb károsítás nélkül a fiatal szervezet fejlődését.

Összehasonlítás céljából az egyéni lapok táplálkozási adatait az alábbi táblázaton a gyermekek családfenntartójának foglalkozása szerinti megoszlásban közöljük.

A táplálkozás milyensége	I.		II.		III.		IV.		V.		VI.	
	457 cseléd- gyermek		247 napszámos- gyermek		132 kiszámos- gyermek		153 törpebirto- kos- gyermek		81 kisiparos- gyermek		116-egyéb gyermek	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1. Kielégítően reggelizett	399	87.3	150	60.7	119	90.2	117	76.5	69	85.1	100	86.2
2. Kielégítően ebédelt	299	65.4	78	31.5	65	49.2	65	42.5	43	53.1	61	52.6
Ebédjében a főzelekféle kielégítő	579	82.9	152	61.5	84	63.6	90	58.8	55	67.9	76	65.5
A húsféle kielégítő	366	80.1	154	62.3	101	76.5	114	74.5	66	81.5	95	81.9
3. Kielégítően vacsorázott	209	45.7	123	49.8	66	50.0	69	45.1	40	49.4	53	45.7
Vacsorájában a főzelekféle kielégítő	301	65.9	128	51.8	82	62.1	89	58.2	44	54.3	72	62.1
A húsféle kielégítő	327	71.6	153	61.9	109	82.5	121	79.1	69	85.1	86	74.1
Mindhárom főétkezése kielégítő volt.	149	32.6	20	8.1	36	27.3	36	23.5	20	24.7	38	32.8

A számoszlopok tanúsága szerint a székesfehérvári járás 1186 elsőelemistája által a vizsgálat hetében magához vett táplálék mindössze 299 gyermeknél volt kielégítő-

nek nevezhető. Ez a tény a falusi nyomor megdöbbentő felkiáltójele. Meg kell hogy indítsa a szívét annak, aki e sorokat olvassa, s akaratát annak, aki e népen segíteni tud.

Az adatok nem egyedül állóak. Waltner idézett tanulmányában a gazdasági válság egy korábbi évében, 1932 március, április és május hónapjaiban alig tud kedvezőbb eredményt kimutatni. Szerinte a tanyai gyermekek 53%-a kielégítően táplálkozott ugyan, de a reggeli csak 61, a déli főzelék 63, a hús 69; az esti főzelék 62, a vacsorára evett hús 66 percentjüknel nem volt hiányos. Sós József¹ 1936-ban a tanyai gyermekek 25%-át találta jóltápláltnak. Berényi Alajos szerint² a belterületen lakóknak k. b. 50%-a táplálkozik kifogástalan és kielégítő módon, a külterületen lakóknak viszont csak k. b. 25%-a. Mészáros Gábor fentidézett tanulmányában 5215 családról kimutatta, hogy csak 17%-nak kifogástalan és 25%-nak kielégítő az ételmezése. Természetesen az utóbbi felvétel normája nem egyezvén a Waltner-féle gyermek-táplálkozási standarddal, csak hozzávetőleges összehasonlításról lehet szó.

Bármily szomorúak azonban a székesfehérvári járás népének táplálkozási adatai, táblázatunkból kétségen kívül megállapítható, hogy az érdeklődésünk központjában álló mezőgazdasági cselédség helyzete az agrárosztályok átlagánál jobb. Sőt 32.51 %-os arányával nagyon megközelíti a főleg fix fizetések VI. csoportbeli 32.75%-át.

¹ Sós József: Iskolás gyermekvizsgálatok az Orosháza községhez tartozó monori tanyákon. Népegészségügy, 1936. évf. 3. sz.

² Berényi Alajos: Az ókécskei elemi iskolák tanulóinak táplálkozási adatai. Népegészségügy, 1937. évf. 3. sz.

feltűnő, hogy a falusi gazdák gyermekei közül csak 27.3%-uk jóltáplált. Pedig a 132 családfenntartóból 39-nek kisbirtoka 15 kat. holdnál nagyobb, sőt 15-é a 25 kat. holdat is meghaladja, ami a fejeármegyei földek minősége és az itteni viszonyok között jelentős vagyonnak nevezhető. És ebből önként felvetődik a kérdés, miért irigyelt a vagyon és miért célja a földbirtokpolitikánknak az «életerős» kisbirtok állagának növelése, ha az ilyen kisbirtokos még annyi kenyeret sem adhat gyermekének, mint a «nincstelen» gazdasági cseléd? Vagy a másik kérdés: miért nem sürgősebb ezen osztály helyzetének általános megsegítése, mint a tömérdek költséget emésztő birtokátszervezés? Részben feleletet ad ugyan erre a nincstelen napszámosok gyermekeinek tápláltsága, ahol a kielégítő mérv csak 8.09%. E szám vigasztalan. Sőt szomorúan szögezzük le, hogy három napszámosgyermek a vizsgálat egész hetében a szó szoros értelmében éhezett, mert egyik étkezése sem volt megfelelő, íme a tömegek elégedetlenségének oka, amit bölcs és sürgős intézkedés sekkel orvosolni kell.

A falusi kisiparosokra vonatkozó percentek is figyelmet érdemelnek. Ezen osztály sok tagja keresetét mezőgazdasági munka vállalásával is pótolja. Sok napszámos keresetét veszi el és 24.7%-ot ér el gyermekének jóltápláltsága.

Vizsgáljuk meg, milyen különbség van a cselédgyermek táplálkozása között családfenntartójuk munkaadójának személye szerint. Összehasonlítási alapul vegyük a kielégítőnek nevezhető reggelit 1., a déli húsétkezést 2., az estit i., a déli főzelékféléit 2., az estit 1. egységgel azo-

nosnak (összesen 7 egység). A 457 cselédgyermekből 305-nek családfenntartója 100 kat. holdon felüli saját kezelésben lévő nagybirtokon él. Munkaadójuk, illetve azok családja, vagy régi — háború előtti — birtokosa földjének (188), vagy háború óta vette birtokát (112) vagy — a rövidség okáért — -parasztnak» nevezhető (8). A régi birtokosok közül 158 főnemesi címet visel. A második csoportba a bérbeadott birtokokon szolgálókat soroztuk (112), a harmadikba a 100 kat. holdon aluli kisbirtokok cselédségét (csupán 13!), a negyedikbe a községi legeltetési társulat, telkesgazdák által alkalmazott 15 pásztor gyermekét. Két gyermek atyja munkanélküli cseléd, 7 gyermek atyjának munkaadója nem volt megállás pítható.

Az összeszámlált egységeket a gyermekek számával elosztva a legkedvezőbb képet a mágnások birtokán szolgáló cselédek gyermekeinek tápláltságáról nyertük, mert ott 5.85 egység jutott egy gyermekre. Utána a bérlőknél alkalmazottak gyermekei következtek 5.57 egységgel, majd a háború utáni birtokosok 5.33-al. Az egyéb régi birtokosok és úgynevezett «parasztok» cselédgyermek-einek egységei (5.24 és 5.25) egymás mellett állottak, ami az új birtokosokkal szemben ezen kategóriabeli földesurak nagyrészenek eladósodottságával magyarázható. A községi közületek pásztorainál a szám 4.93-ra zuhant és a 100 kat. holdon aluli birtokokon szolgálóknál csupán 3.92-öt tett ki, ami erősen megközelíti a munkanélküli szülők gyermekeinek 2.50 táplálkozási arányát. Hogy a munkaadók személyi viszonyai járásunkban tényleg fentieknek megfelelő hatással vannak cselédjeik ételmezé-

sere, az a gyűjtött adathalmazból részletesebb statisztikai metodikával is megállapítható volna.

Lássuk azonban, milyen ételekből állott egy hétköznap járásunk 1186 első elemista tanulójának tápláléka.

Nem reggelizett: it. A reggelizők a következő ételeket fogyasztották:

tejet	53	sülttésztát	6
tejet kenyérrrel	370	főttésztát	6
cukros tejet	2	pogácsát	8
tejeskávét	35	burgonyát	9
tejeskávét kenyérrrel	154	szalonnás kenyeret	34
tejes kakaót	2	kolbászfélét kenyérrrel	99
tejeskakaót kenyérrrel	4	süthúst kenyérrrel	27
tejesteát kenyérrrel	3	zsíroskenyeret	114
tejfeles kenyeret	4	zsíroskenyeret pirítva	4
vdjaskenyeret	1	teát kenyérrrel	18
üres kenyeret	176	levesfélét	28
üres kalácsot	6	főzeléket	2
lekváros kenyeret	7	gyümölcsöt	2
mézes kenyeret	1	bort	2
zsemlet	2		

9 gyermek nem evett ebédet, 71-nek délben csak üres kenyér jutott. Levest nem kapott 399, főzeléket 864, húst 854, tésztát 748.

A levesek közül:

bableves	259
burgonyaleves	231
húsleves	84
rántottleves	82
lebbencs	53
paradicsomleves	23
egyéb (17 féle)	52

A húсок közül:

főthús	55
sült hús	57
sült hurka, kolbász	35
sült hurka, kolbász hidegen	96
pörkölt	1

baromfi	19
máj pirítva	8
rizses, kásás hús	5
nyúl	5
egyéb hús (6 féle)	8
szalonna	51

A főzelékek közül:

burgonyafőzelék	43
babfőzelék	27
paprikás burgonya	21
savanyú káposzta	19
répafőzelék	5
kelkáposzta főzelék	5
egyéb (7 féle)	15

Tészta félék:	
főtt tészta	143
pogácsa	92
burgonyás tészta	23
sülttészta	21
rétes	20
gombóc	12
burgonyás kása	12
prósza	11
kalács	11
palacsinta	10
kukoricakása	10
egyéb (12 féle)	30

A harmadik főétkezés a fent felsorolt ételekből tevődött össze.

nem vacsorázott.....	13	csak levest kapott	244
csak kenyeret kapott	20	csak főzeléket	50
tejet ivott	138	csak húst	163
kávét ivott	30	csak tésztát	64
egyéb nem főtt, vagy sült		kétfélét	345
ételt	44	kétfélét	28

A vasárnapi étrend természetesen gazdagabb. Hattal több leves és kilenccel több húselkészítési mód jelentkezik. A levesek közül a rántott- és lebbencsleves rovására előre tör a hús- és becsináltleves, a húsfélék között a sült hús, baromfi, sőt a mészárszékből vásárolt marhahús is jelentkezik; a tésztáknál rétes, sült-, töltött-, kelt tészták, kalács stb.

Mindezen adatokból kiviláglik: annak okát, hogy a gyermekek tápláléka nem kielégítő, nemcsak a rossz gazdasági helyzetben, hanem népünk táplálkozási szokásaiban is keresnünk kell. Az egyoldalú étkezés nem kizárólag anyagiakon múlik.

A legfeltűnőbb a cereáliáknak döntő szerepe népünk ételmezésében.¹ Hogy sok gyermek főétkezése a kenyér

¹ Ezt a legtöbb adatgyűjtő megállapítja, így: Soós Aladár: A magyar földműves nép táplálkozásáról és szakácsművészetéről. Népegészségügy 1927. évf. 8. sz., Kovacsics Sándor: Adatok a magyar nép táplálkozásához. Népegészségügy, 1927. évf. 13. sz., stb.

volt, vagy a tészta, annak oka főleg az, hogy falun majdnem mindenkinek van lisztje. Az aratókereset, a konvenció főrése, a gabona, a magyar paraszt a szó szoros értelmében «kenyeret keres» és a gazda csak végszükségben ad el a családjá táplálkozásához általa szükségesnek tartott lisztmennyiségéből. Talán azért is hajszolja népünk a nagy telítő értékű ételeket, mert táplálkozása az éhség-érzet elleni küzdelem jegyében folyik le hosszú idő óta. Ez biztosítja a levesek közkedvelt voltát is. Fenti adatok szerint egy hétköznapi ebédjeinél 784 ízben szerepelt a leves. A téli táplálkozás előnyére főleg bab és burgonya-ból főzve, háttérbe szorítva a még kisebb tápértékű népi leveseket, melyek nyáron hagymás zsírral, vagy más fűszerrel ízesített meleg, sós vízből készülnek.

A falusi gasztronómiai élvezetek csúcspontja kétségén kívül a hús és a zsír. A jólét a zsirtól csöpögő ételekben nyilvánul meg. A hétköznapi ebédén az elemisták közül 332-en kaptak húst, viszont főzeléket csak 135-en. A nép a főzelékre gondot nem fordít, a burgonya, bab és káposztafőzeléken kívül alig ismer más főzelékfélét és a zöldsőzelékektől még az idényben is idegenkedik.

A falusi táplálkozás leg súlyosabb hibája azonban a tej és tejtermék mellőzése, így főleg a gyermektáplálkozás terén végzetesnek mondható, hogy hiányzik a legmagasabb értékű fejrje, ásványi sók, vitaminok, zsír legkönynyebben és szinte teljesen emészthető táplálékának felvétele.

A vizsgált gyermekek tejfogyasztását családfenntartójuk foglalkozása szerint csoportosítva a következő táblázat tünteti fel:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	össze- sen
A gyermekek száma	457	247	132	153	81	116	1186
Nem kapott tejet	155	141	18	65	13	17	409
Ez a tanulók hány százaléka	33.9	57.1	15.6	42.5	16.1	14.6	34.5
Egy hétköznap tejet kapott	287	70	101	67	60	90	675
Ugyanaznap tejes ételt ka- pott	1	2	—	3	—	—	6
Vasárnap tejet kapott	324	93	105	73	61	95	751
Ugyanaznap tejes ételt ka- pott		3	—	2	—	—	5
Mindkét vizsgált tejet gált napon . tejes ételt kapott	259	611	91	59	54	84	608
	—	1	—	—	—	1	1

Nagyobb tejfogyasztás esetén más volna falusi gyermekeink súlygyarapodása, növekedése. Nem látnánk annyi angolkórost és nem aratna úgy a tbc.

Hazánkban mintegy egymillió tehén naponta átlag négymillió liter tejet ad. Ebből évente a termelők háztartásában és gazdaságában hatszáznegyvenötmillió litert használnak fel és a tehén tögye mellett felnövő falusi ifjúság mégis alig részesül a tej áldásaiban. Népünk ezen italtól való idegenkedésén, tudatlanságán kívül hozzájárul ehhez kapzsisága is. Az altruista szempontokból felállított kistejgyűjtő állomások fillérekért vonják el a termelő gyermeke elől e fontos tápanyagot.

Népünk a tojás táperezjét sem méltatja. Ha baromfit tart is, tojását eladásra gyűjti. A megfigyelt étkezéseknél a tojás önálló ételként vacsorára csak négy ízben szerepel — ebből is kettő V., illetve VI. csoportbeli, tehát nem földműves gyermeknél.

Gyümölcsöt is alig esznek. Igaz, hogy a felvétel téli

hónapjaiban erre nem sok alkalom kínálkozik, de pótolhatná a friss gyümölcsöt a szárított, befőzött gyümölcs és a lekvár. A megfigyelt táplálkozás vonatkozó, családfejként csoportosított adatai a következők:

	Hétköznap						Vasárnap						Összesen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
Gyümölcsöt evett	4	2	—	13	5	6	3	2	3	—	1	2	42
Gyümölcs-levest mártást	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	2
Befőztet	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1
Lekvárt	24	6	3	6	4	5	20	8	5	10	4	3	98
Mézet	—	2	—	1	—	4	1	—	1	—	1	4	14

Ez is bizonyítja, milyen fontos volna a falusi nép gyümölcsstermelésre, gyümölcskezelésre és gyümölcsfogyasztásra való nevelése. A zöldsézelék, a tej és a gyümölcs hiánya vezet népünk katasztrofális vitaminsszegénységére. A gazdasági cselédek sorsán sokat segítene az a gazdaság, amelyik gyümölcsfákat ültetne a cselédházak közelében és a méhészkedést lehetővé tenné. Nemcsak megjavítaná a cselédsorsot, hanem állandósítaná is őket.

A gyümölcs eltevésére természetesen a cukor falusi szemmel nézve csillagászati magasságokban járó ára is hatással van. De a gazdasági szempontokon kívül a vádlottak padjára kerülnek a nép háziasszonyai is. Az őszi, téli téltelenségben menthetetlen lustaság és az orvoslásra váró főzési tudatlanság jelentőségét nem becsülhetjük le. Népünk szereti a paprikát, uborkát, — ami minden kis-kertben megterem — a vizsgált hétköznap és vasárnapon azt savanyítva, a gyermekek összesen mégis csak 34-en kaptak, vörösrépát (céklát) pedig csak ketten.

A szintén savanyítást, illetve eltevést igénylő két kedvelt magyar étel a vasárnapi asztal csemegéje: a káposzta és paradicsom fogyasztásának képe járásunkban a következő volt:

	Hétköznap						Vasárnap						Összesen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
Káposztát evett	45	13	13	8	8	8	94	60	61	81	19	44	454
Paradicsomot evett	22	5	2	7	7	12	43	27	17	18	7	15	180

Az ételkészítési módok jelentős számának bizonyosága szerint a magyar népi konyha gazdag és felveheti a versenyt más nemzetek főzési szokásaival. A földműves feleségek azonban csak ritkán és mindkevesebb számban fordulnak az ételek változatosabb, több munkát igénylő feldolgozásához.

Végeredményben tehát, ha a népünk táplálkozásáról gyűjtött fenti adatokat számba vesszük, megállapíthatjuk, hogy az uradalmi cselédség élelmezése a földművelő lakosságénál lényegesen jobb. Gyermekei általában véve erősebben tápláltak, nagyobb a tej, baromfi és disznóhús fogyasztásuk is. Ez pedig jövedelmi, megélhetési viszonyaikra az összehasonlítás szempontjából éles világot vet.

Sőt, ha megfontoljuk, hogy a cselédasszonyok a III. csoportbeli kiscgazda feleségeknél is több befőttet (íz, paradicsom) tesznek el, finomabb tésztákat (rétes, hájas-tészta, barátfüle stb.) készítenek, a húsok mellé több köretet, mártást adnak, — nem szorulhatnak szakácsművészetükkel háttérbe.

III. A CSELÉD SZOCIÁLIS HELYZETE

A háború után csonka országunk elesettsége elsősorban a városi nyomorban nyilvánult meg. Leszámítva a rövid átmeneti időt, a gazdasági konjunktúra boldog évtizede megóvta a nyomortól falvaink lakosságát. A magas terményárak és az ennek megfelelő magasabb nap-számbérek éreztették hatásukat. Az 1930. években ránszakadt gazdasági válság azonban az ínség szomorú tüneteivel ismertette meg a vidék magyarságának hatalmas tömegeit. A földművelő osztály igényeinek leszállása és főleg az elemi szükségletek kielégítésére szolgáló javak hiánya, mélypontra jutott s most már állagában támadja meg az ország gerincét, az életet adó magyar falut.

A székesfehérvári járás gazdasági cselédjeinek 1935. évi szociális helyzetét csak a járás egész népessége körülményeinek ismeretével rajzolhatjuk meg. Ha a kép sok árnyoldala mellett az általános viszonyoknál kedvezőbb lesz, ezt annak köszönhetjük, hogy nem a munkanélküli agrár proletariátus hazáját, hanem a Dunántúl egyik a többihez képest boldog vidékét ismertetjük.¹

A járás 31 községének lakosságát kétségen kívül megviselte az 1934. és 35. aszályos esztendő, valamint a megvizsgált időszak nagyjelentőségű fagy- és jégkára. Azon-

¹ V. ö a szerzőtől: Ínség a falun. Egészségpolitikai Szemle. 1936 májusi szám.

ban bizonyos körülmények javították a helyzetét, így mindenekelőtt a balatoni és veszprémi állami útépitések, amelyek a kubikusok foglalkoztatásán kívül tekintélyes napszámber keresethez juttatták több község lakosságát. Főleg a nagyobb falvak munkásfeleslegét szívták fel, úgyhogy a nyári útépités miatt néhány közeli gazdaságban munkáshiány jelentkezett, amit azok idegen vidékekről szállított idénymunkásokkal pótoltak. Sok munkás előre látásból mégis a gazdaságok kisebb járandóságú foglalkoztatását vállalta, hogy helyét a jövő évre is biztosíthassa.

Négy község amúgy is ipartelepnek, gyár, bánya közepében van, ahol nagy a munkáskereslet, sőt az egyik faluban épp ezért állandó a munkát keresők betelepítése. Ezenkívül a velencei tó nádvágással, az uradalmi erdők famunkákkal biztosítanak a környező községek népének jelentős téli foglalkoztatást.

Végül pedig az uradalmak azon kívül, hogy nagyszámú idegen megyebeli idénymunkást és aratót foglalkoztatnak, a cselédség és családtagjainak eltartását és foglalkoztatásának gondját — természetesen majdnem teljesen leveszik a községek válláról, úgyhogy azok szociális helyzete csak szórványosan és kis mértékben terheli a közületet. Ez az oka annak, hogy a járás lakossága, megállapításunk szerint, alig ismeri a tulajdonképpeni agrár munkanélküliséget. A gazdaságok belátása és a hatóságok közbelépésére úgyszólván minden kereső kapott aratási munkát. Még a falusi kisiparosok is, akik keresetüket mezőgazdasági munkák vállalásával kényyszerülnek kiegészíteni. Egyébként is a magyar mezőgazdasági élet sajátos tulajdonságai szerint agrár lakosságunk télen úgy-

szólván teljes munkaszünetet tart. Amikor a földjén az időjárás miatt nem dolgozhat, sajnos nem foglalkoztatja sem háziipar, sem a gazdasági melléktermékek bármely feldolgozási lehetősége. A nyári aratási keresete, szak» mány munkájának bére pedig oly nagy, hogy rendes termés esetén apróbb napszámmunkákkal és háztartási termelésével kiegészítve, családjának egész évi kenyerét biztosíthatja.

A községi előljáráások megállapítása szerint 1935. évi december hóban a szűk aratórész miatt 1447 férfi és 144 nő mezőgazdasági téli munkanélküli volt, akik sürgősen keresetre szorultak, de ezek közül csak 59 férfi nem jutott nyáron rendszeres munkához. Utóbbiak nagyrészt rossz munkások és ezért nem kaptak az uradalmakban helyet, vagy idő előtt elbocsájtották őket. Közöttük olyanok is akadtak, akik az állandó munkahelyre nem jelentkezve, a kitartó munka helyett kényelemszeretetből az alkalmoszerű napszám veszélyét vállalták. Mások a nekik eddig szokatlan más irányú munkát — pl. útépités — nem is fogadták el. Az 59 munkanélküliből 26 a kisiparos, akik nyáron nem jutottak aratáshoz és akiket iparuk nem tart el. 13 községben azonban 1935-ben decemberig senki sem maradt munka nélkül.

A közületek munkaalkalmak teremtésével igyekeztek a munkanélküliségen segíteni. Vidéki városaink fejlődése az utóbbi időben éppen az ínségmunkáknak köszönhető. Költségvetésükben szükségleti főösszegüknek átlag kb. 8%-át fordíthatták szegény és ínségügyre. Sajnos, községeinknél már nem ez a helyzet. Szükségmunka falun ritkán és esetlegesen adódik. Az utak, árkok, lőtér, stb.

rendbehozására a költségvetés megnyírbált szűk keretei között lehet csak mód.

A székesfehérvári járás 5 községében volt az elmúlt tél folyamán rendszeres és állandó ínségakció. Hölgybizottság, ebéd- és tejakció, egyházközségi ínségmunka, szegényalapítvány az ottani állandó népsegélyezés intézményes forrásai. A többi községekben az egyházak és egyének esetenkénti segélyezésén kívül a községi előljáróságok feladata főleg uradalmaktól kért természetbeni adományokból (étel, tüzelő, ruha) az arra szorulóknak megsegítése. Különösen kisebb falvakban a lakosság viszonyainak ismerete pótolja a környezettanulmányok hiányát, de az egyenlőtlen és több helyről egyidőben segítség hátrányai nehezen küszöbölhetők ki.

A munkanélkülieket is beleszámítva, 2718 személy szorult a járás területén december elején támogatásra. Az ínségesek legnagyobb része elaggott, munkaképtelen napszámos. Vannak ezenkívül közöttük nyomorékok, egyedül álló betegek, családos özvegyasszonyok és nagy családú aratók, — akiknek gyermekei még nem keresőképesek, — mert falun 14—15 éves korában már áldása gyermek. Alig akad a közsegélyre szorulóknak között volt gazdasági cseléd.

Nem felel tehát meg a valóságnak az az állítás, hogy a nagybirtok kivénhedt cselédjei eltartásának terhe a közületre marad. Igaz, hogy ez manapság már nem a volt munkaadó érdeme, hanem maga a cseléd igyekszik öreg koráról gondoskodni. Ha házat, földet nem szerezhet, gyermekei támogatják. A falusi paraszttal szemben nem vagyont hagy rájuk, hanem saját eltartásának kötelességét. Hogy két-három község több volt cselédet kény-

telen eltartani, annak két kimutatható oka van. Az egyik az ottani nagybirtokok felaprózódása és így a cselédsorban való elhelyezkedés lehetetlenné válása. Minden tradicionális birtokon van ugyanis két-három öreg cseléd, akik a gazdaságban esetleg csökkentett bérért, de mégis életük végéig, valami elfoglaltságot kapnak. Ezeket bocsátja el először a kisebb területen, kevesebb cseléddel dolgozó új birtokos. Másodszor pedig, főleg néhány mágnás birtokon, a hűséges, öreg cselédek még ma is munka nélkül kegydíjat és lakást kapnak. Két község határában új kézbe került az uradalom és az új tulajdonos beszüntette jogelődje cselédkegydíjait.

Az elaggottak, nyomorékok és magatehetetlenek gondozása mindig nehéz kérdése volt falvainknak. Ellátásuk a község törvényszerű kötelessége¹ és hogy e téren sok kívánnivalót találunk, annak oka nem annyira a szociális érzés hiányában, mint inkább a rendelkezésre álló anyagi eszközök csekélységében keresendő. A nagy adminisztrációja miatt méregdrága városi szegényházi ellátásra falvaink nem gondolhatnak — így is felborítja némelyik költségvetését, ha rázúdul egy-két lakosának városi szegényházi költsége.

A járás 16 községében van szegényház, ahol 1935-ben összesen 89 személyt tartottak, a többieket házi gondozásba a dták ki. Az öregek, özvegyek és elhagyottak támogatásának forrása mindenütt a községi szegényalap, amely a befolyó hivatalos jövedelmén kívül főleg az uradalmak támogatására szorul.

A kisebb adományokat a járásban úgyszólván tel-

¹ 1886: XXII. t.-c. 145. § és 6000/1931. M. E. sz. rendelet.

jesen lefoglalják a munkakeresés címén koldulók és kéregető vándorok. A gazdasági válság megköti a hatóságok kezét és lehetetlenné teszi a törvény szigorának alkalmazását ezen egyébként közbiztonsági szempontból is veszélyes elemmel szemben. A vándorlás felesleges energiát köt le, tényleges munkátlanságra ösztönöz és a helybéli szegények, az alispáni engedéllyel koldulok, meg a nyomorultak kenyerét veszi el. A községek rendszeres támogatásukkal védekeznek néhol ellene, így a Budapest-balatoni út melletti egyik község minden vándornak kenyerét és meleg ételt ad. Itt 1935-ben november 15-ig összesen 3863 ebédet osztottak ki — átlag napi tizenkettőt.

A járás sok községe a gyermekekről sem feledkezett meg, akiknek — főleg karácsony táján — elsősorban a nagybirtok és az intelligencia adakozásából cipő és ruha-segély jutott. A szeretet ünnepén két gazdaság minden cselédgyermeknek cipőt adott, több uradalom pedig az arra különösen rászorulókat ruházta fel.

A megfigyelt első elemi iskolás gyermekek közül azok adatait, akik a vizsgálat napján viselt ruhájukat teljesen vagy részben adományként idegenektől kapták, családfenntartójuk foglalkozása szerint a következő táblázatban mutatjuk ki:

A megajándékozottak azáma	I,	II.	III.	IV.	V.	VI.
	cseléd	nincstelen	kisbirt.	törpebirt.	iparos	egyéb
	00	74	11	19	14	1?
Ez a megvizsgált gyermekek hány százaléka.	13.1	30.0	8.3	12.4	6.0	11.2

Tehát a nincstelen napszámosok gyermekeinek majd-

nem egyharmada ruhasegélyt kapott és mint látni fogjuk, még egyhatoduk rászorult volna arra. A számoszlopok másik tanúsága az, hogy bár a cipő és ruhaadományok túlnyomó hányadukban a földbirtokosoktól származtak, azok csak kisebbik részükben jutottak a pusztai cselédgyermekkeiknek.

A törvényeken és rendeleteken alapuló állami gyermekvédelem¹ átmeneti fokozatokat nem ismer. Az elhagyottaknak nyilvánított gyermekeket — akik közé a züllésnek kitett és nem megfelelő környezetben is számítják — állami gyermekmenhelyekbe veszi fel. Ezek a maximumot kapják. A többi arra szorulókat a pénztelen helyihatóság gondjára, illetve a társadalom rendszerint kemény szívére bízta. Gyermekeink mostoha sorsa azonban minden fokozatra kiterjedő közhatalmi gondoskodást igényel.²

A községelyben részesítettek viszonyaihoz hasonlatos az agrár lakosság nagyrészének szociális helyzete. Híven tükröződött ez vissza a székesfehérvári járás 1186 első elemistájának ruházati viszonyain.³

Ezeknek a gyermekeknek családfenntartói közül összesen 47-en vannak hosszabb idő óta munka nélkül és kilencnek néha van csak munkája. Foglalkozásuk szerint az állandóan keresetnélküliek közül huszonkettő nincstelén napszámos, 16 törpebirtokos (akik napszámmunkára szorulnának), 3 kisiparos, 3 gazdasági cseléd és 3

¹1901:VIII. és XXI. t.-c., 1/1903 B. M., 60.000/1907 B. M. sz. rend., 1908: XXXVI. t.-c., 1913: VII., 1924: IV. t.-c., 5180/1926. M. E. és 6000/1931. M. E. sz. rendeletek.

²V. ö.: Bielek Tibor: Hogyan segíthetünk az ínséges gyermekeknek. Népegészségügy 1937. évi I. sz.

V. ö. a szerzőtől: Fálusi gyermekek szociális helyzete. Statisztikai tudósító 1936. évi április 26. szám.

egyéb foglalkozású. A gazdasági cselédekből egy betegsége miatt van munkanélkül, kettőt pedig az uradalom jogosan elbocsátott. Az 1186 családfő közül 247 napszámos és 153 törpebirtokos. A napszámosok és törpebirtokosok nagyrésze (151, illetve 71) nyáron aratási kereset után nézett és csak 7 napszámos, illetve 1 törpebirtokos nem jutott szerződéshez. Ezzel szemben 4 kisbirtokos, 7 iparos és kettő egyéb foglalkozású aratott s 3 kisbirtokos, kettő iparos keresett hiába szerződést. Az aratáshoz nem jutottak száma (15) tehát elég kicsiny volt.

Vannak azonban «keresethalmozó» családok is. 257 családban találtunk a családfenntartón kívül más keresőt is. Foglalkozás szerint a gazdasági cselédek helyzete e téren a legjobb, mert száz családra itt 143 kereső jut, míg a törpebirtokosoknál 134, az iparosoknál 130. A napszámosok sorsa a legrosszabb, mert náluk 123 kereső esik száz családra, aminél a kisbirtokosok 125 keresője is kedvezőbb, pedig vagyoni szempontból utóbbiak nem volna annyira keresetre szorulva, mint a nincstelének.

A gyermekek ruházatának megfelelő, vagy hiányos voltát az adatfelvevő tanító határozta meg. Hogy e téren a hiúság, vagy a szégyen vezérelte gyermeki bemondás hibaforrását elkerüljük¹ nem is érdeklődtünk a tanuló otthoni «ruhatára» felől. Csupán a könnyebben ellenőrizhető lábbeli számát állapítottuk meg.

Vonatkozó adatainkat a gyermekek családfenntartójának foglalkozása szerint csoportosítva az alábbi táblázat tünteti fel:

¹ V. ö. Boros Margit: A falusi ruházat és változása. Magyar Szemle, 1956. évf. februári szám.

Az első elemista gyermekek felső ruházatának milyensége:

	I. cseléd- gyermek		II. napszámos- gyermek		III. kisgazda- gyermek		IV. törpebirt- gyermek		V. kisiparos- gyermek		VI. egyéb gyermek	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
A) Kifogás- talan	218	47.8	86	34.2	112	84.8	85	55.5	60	74.1	86	74.1
B) Rongyos	70	15.3	20	8.1	66	4.5	15	9.8	4	4.9	7	6.0
C) Részben hiányos .	145	31.7	104	42.1	14	10.66	48	31.4	11	13.6	23	19.8
D) Elégte- len	24	5.2	37	15.0	—	—	5	3.3	6	7.4	—	—
Összesen	457	100	247	100	132	100	153	100	81	100	116	100

A gyermekek alsóruházatának milyensége:

	I.		II.		III.		IV.		V.		VI.	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
A) kifogás- talan . . .	203	44.4	79	32.0	109	82.5	77	50.3	56	69.1	84	72.4
B) Rongyos	51	11.2	14	5.7	3	2.3	17	11.1	6	7.4	6	5.2
C) Részben hiányos:	171	37.4	115	46.5	16	12.1	50	32.7	13	15.1	22	19.0
D) Elégte- len	32	7.0	39	15.8	4	3	9	5.9	6	7.4	4	3.4
Összesen	457	100	247	100	132	100	153	100	81	100	116	100

A gyermekeknek hány pár lábbelije van:

	I.		II.		III.		IV.		V.		VI.	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Egy sincs	3	0.5	1	0.3	—	—	—	—	—	—	2	1.7
Egypár	306	67.5	192	77.7	29	22.0	80	52.2	37	45.6	52	36.2
Kétpár	138	30.5	42	17.0	82	62.1	61	40.0	36	45.5	46	39.6
Hárompár	6	1.0	12	5.0	16	12.1	10	6.5	6	7.4	19	6.3
Négy és több	4	0.5	—	—	5	3.8	2	2.3	2	1.5	7	6.2

Hány gyermeknek nincs nagykabátja:

I.		II.		III.		IV.		V.		VI.	
szám	%	szám	%	szám	%	szám	%			szám	%
154	33.7	86	34.8	19	14.4	48	31.4	10	12.5	12	10.5

Hány gyermek nem visel harisnyát, kapcát:

I.		II.		III.		IV.		V.		VI.	
szám	%	szám	%	szám	%	szám	%			szám	%
18	3.9	18	7.0	1	0.7	4	2.6	2	2.4	4	5.5

Hány tanuló fërges:

I.		II.		III.		IV.		V.		VI.	
szám	%	szám	%	szám	%	szám	%			szám	%
23	0.5	18	0.7	2	1.5	2	1.5	1	1.2	3	2.6

Népünk szociális helyzetét híven jelzi, hogy 647 tanuló — az összes gyermekek 54.5%-ának felső ruháit minősíthetjük csupán kifogástalannak. 29.1%-é részben hiányos, 10.3%-é rongyos, piszkos, 6-1%-é, azaz 72 gyermeké pedig teljesen elégtelen volt. Még hiányosabb alsó ruházatuk. Csapán 51.3%-é kifogástalan, 8.2% rongyos, piszkos, 32.7% részben hiányos, sőt 94 gyermek alsóruhája (2.9%) elégtelen. 329 tanuló télen nagykabát nélkül jött iskolába és hatnak a nagy hidegben még láb-bélíje sem volt. 57.8%-uknak csupán egypár láb-bélíje volt, 3 pár pedig összesen csak 69 gyermekre jutott.

A táplálkozási adatokkal ellentétben a jobb ruházatkodásban a kis és törpebirtokosok gyermekei megelőzik a gazdasági cseléd családtagjait. A falubeli vezető szerep a

tekintély és büszkeség arra kényszeríti a gazdát, hogyha magzata koplal is, de a külszint megőrizze. Különösen az egykés községekben. A puszták népe a ruházkodásra amúgy is kevesebb gondot fordít. Az iskoláktól való rendszerint nagy távolság jobban rongálja a kisember gúnyját, meg az edzettebb is. Az igények kisebbek és mindenekfelett örvendetesen sok a családban a gyermek. A bolt, meg az iparos is messzebb van. A házilag készített ruhaanyagok megbecsülése sajnós, úgyszólván teljesen kiveszett a járás népéből.

Egy bizonyos: Nincs mentség arra, hogy a tanulók 4%-ában férget találtak. Nagyrészt az anyák bűne az is, hogy a vizsgálat idején — a C. (D.) csoportbeli és a táblázatban ki nem tüntetett adatokat is figyelembevéve — 163 tanuló felsőruhája, valamint 135 fehérneműje rongyos, piszkos volt.

Végeredményben tehát adataink biznysága szerint a falusi nép, sőt a cselédek szociális bajait is orvosolni kell. Helyzetük megváltoztatásával, eredményes segítséssel és népneveléssel, mert az ország jövője: a földműves ifjúság nem sokáig állhat ellent napjaink nehéz megpróbáltatásainak.

IV. HOGY LAKIK A CSELÉD

Hazánkban a lakásviszonyokat az 1876:XIV. 11. §-a szabályozza, kimondva, hogy a: »Lakóházak építésénél a közegészségügyi feltételek figyelembe veendőek... Közegészségügyileg veszélyessé vált lakhelyek azonnali kiürítése hatóságilag elrendelhető. Jelen törvény életbe lépte előtt fennállott lakhelyek, épületek és ezek földfeletti és alatti tartozékai, ha egészségügyi tekintetben kifogás alá esnek, a hatósági figyelmeztetés után legfeljebb egy év alatt az egészségügyi szempontoknak megfelelőleg a tulajdonos által átalakítandók, vagy ha ez célszerűleg eszközölhető nem lenne, használatuk eltiltandó és ha az egészségre még akkor is káros befolyással lennének, kisajátítás után végkép eltávolítandók».

Ugyanez a törvény az építészeti szabályok alkotását a törvényhatóságok szabályrendeletéhezására bízta, amelyek tekintettel voltak a szegény nép viszonyaira és így gyakran az egészségügy elemi előírásait is figyelmen kívül hagyták.

Össze sem hasonlíthatók pl. tehát az angol lakásépítéssel, ahol 1867 óta sorozatosan (1875, 1891, 1896, 1903, 1909, 1919, 1923) törvényhozásilag szabályozták az építkezés kérdését.¹ Az 1913-ban kiküldött parlamenti

¹ V. ö.: dr. Barla-Szabó József: A lakásépítkezés rendezése. Népegészségügy, 1927. évf. 9. sz. 570. köv. old.

bizottság a lakások 10 százalékát egészségtelennek nyilvánította és 15 év alatt 2 és fél millió új ház felépítését rendelte el. A munkáslakások minimális követelményéé ként 2 lakószoba, 1 hálószoba, fürdőszoba, konyha és mosókonyhát állapított meg. Ettől a mintaszerű elgondolástól a mi viszonyaink természetesen igen távol állnak.

Vármegyéink építkezési szabályrendeletei¹ általában véve inkább a hatósági eljárásokat, magánjogi igények érvényesülését biztosítják és az egészségügyi követelményeknek csak egy részét szabályozzák, nem is egyöntetűen. A lakószobák ürtartalmát (alapterületük nagyságát, belvilágmagasságát) néhol a bennlakók számára eső levegő köbtartalmát előírják; az ablakok (50X75—60X125 cm) az ajtók nagyságát (80X190—90X200 cm), 5 megye kivételével a falak szigetelését, az altalaj kihordását, feltöltését megszabják (árfelülettől 50 cm külmagasságtól 30 cm-re); 4 vármegye deszkapadló kötelező alkalmazását kívánja meg (6 csak az iskoláknál). A legtöbb szabályrendelet a kutaknak az árnyékszéktől való távolságát előírja (5—12 m), a telek nagyságát megszabja (154—430 négyszögöl minimum), utcaszabályozásról, sőt néhány vármegye járdaépítésről is gondoskodik.

A házak falát általában véve az összes építőanyagokból, tehát vályogtéglából és vertfalból is építhetik (néhány megye ilyen esetben kőtégla, vagy beton alapot ír elő bizonyos magasságig). A Közp, Stat. Hív. adatgyűjtése

¹ V. ö.: Dr. Kovacsics Sándor: Magyarország vármegyei építési szabályrendeletének rövid ismertetése. Népegészségügy, 1927. évf. 8. sz. 496. o.

szerint lakóházaink 51.99%-a vályog, vagy vertfalból készült. Vannak akik ezt az építési módot kiküszöbölendőknek vélik, mások viszont egészségesnek tartják, a falu és népünk viszonyaira való tekintettel annyira fontos természetes szellőzésük miatt. Az tény, hogy 1 m vastagságú falnak 1—2 méternyi területén, 0.1 mm vízszop-
nak megfelelő nyomás mellett a téglafalon egy óra alatt 257 liter levegő hatol át, a vályogfalon ezzel szemben 510 liter.¹

Természetes, hogy a lakás egészségtelen volta erősen függ attól, hogy hányan laknak egy helyiségében. A szoba oxigéntartalmának (21%) csökkenése és szénadtartalmának (0.04%) a kilélegzés általi növekedése azonban a közhiedelem ellenére nem a legfontosabb kérdés e téren, mert az oxigén 10 %-ra való csökkenése is elviselhető. Egy ember óránként kb. 20 l. oxigént fogyaszt el és figyelembe veendő a falak, ablak, ajtónyílások természetes szellőzése is. Sokkal károsabb hatása van azonban a levegő víztartalmának és a magasabb hőmérsékletnek az egészségre, aminek legnagyobb előidézője a szobában való főzésen kívül a kipárolgás. A sok ember együttlakásának átka a fertőzési lehetőségen kívül az összes számbajövő higiénikus követelmények háttérbeszorulása is.

A belügyminiszter 1934-ben 116,370 sz. rendeletével a tüdővész terjedésének meggátlása céljából módosít-

¹ V. ö.: Groffits Gábor: Gazdasági építészeti, 1922., 30. köv. old., valamint: Acsay László: A falu építkezése, Népegészségügy, 1927. évf. 1141. és köv. o., Kovacsics Sándor: Vályog, vertföld és égetett tégl. Népegészségügy, 1927. 986. köv. o.

tatta a törvényhatóságok építési szabályrendeleteit. Megállapította, hogy a tüdővész pusztításának egyik legfőbb oka és a védekezésnek egyik legnagyobb akadálya az, hogy a legtöbb falusi lakóház nem felel meg a legegyszerűbb egészségügyi követelményeknek sem. Ezért az építési szabályrendeletekben szükségesnek tartotta intézkedni afelől, hogy a falakat szilárd alapra építsék, a nedvesség felszívódásának megakadályozása végett megfelelő szigetelő lemezeket alkalmazzanak, a lábazatfalak közé szerelés anyagoktól mentes földet, homokot vagy kavicsot tegyenek. Az ajtók, ablakok lehetőleg délre vagy délkeletre nézzenek s a lakhelyek ablakai a szabad levegőre nyílnak. A szoba alapterülete legalább 15 m² legyen s az ablaknyílás ne legyen kisebb a lakhely területének 10 %-nál. Az ablakokra kettős (külső és belső) szárnyak kerüljenek, a szobákat pedig padlóztassák.

A vármegyék a miniszteri rendelet előírásai szerint rövidesen új építési szabályrendeleteket alkottak, de azokat bizonyos légvédelmi kérdések eldöntése és főleg az új városrendezési törvény életbelépése előtt, immár több, mint 10 éve nem hagyta jóvá a minisztérium. Ezek az új szabályrendeletek természetesen a kor követelmenyeinek megfelelőleg a községek rendezésének fontosabb kérdéseiről is intézkedtek. Az utak, utcák szélességét, fásítását, járdáját, árkait és elnevezésükre vonatkozó eljárásokat körülírták. Az építkezést részletesen szabályozták, a fürdőszobákról, árnyékszékekről sem felejtkeztek meg. Az ideiglenes építményektől a villatelep és hétvégi nyaralóházakig minden építkezési feladatról rendelkeztek.

A székesfehérvári járás első elemista tanulóiról végzett megállapításaink szerint a tanulók 30.8%-a lakik csak 2—4-ed magával egy lakásban, 69.2%-a pedig 5—14-ed magával osztja meg lakását.

Családfenntartójuk foglalkozása szerint az egy lakásba lakók aránya a következő:

	Gazd. cseléd		Napszámos-nincstelen		Kisbirt.	
	I.	%	II.	%	III.	%
	2 — 4-en	103	22.3	73	24.5	55
5 — 14-en	354	77.3	174	73.3	77	60.2

	Törpebirt.-napszámos		Iparos		Egyéb		Összesen	
	IV.	%	V.	%	VI.	%		%
	2 — 4-en	51	33.3	34	42.0	49	42.2	365
5 — 14-en	102	66.7	47	58.0	67	57.8	821	69.2

A gazdasági cselédek és nincstelen napszámosok lakásainak túlsúlyossága természetesen elsősorban gyermekeik nagy számával, azaz egykeellenes magatartásukkal magyarázható.

A vizsgált első elemisták közül atyjuk foglalkozása szerint egy gyermekre eső testvérek száma:

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Átlag
3.2	2.6	2.1	2.3	2.4	2.2	2.7

Ugyanazon helységben lakókból egy gyermekre esik:

6.0	5.7	5.7	5.4	5.4	5.3
-----	-----	-----	-----	-----	-----

Amiből következőleg nem lehet állítani, hogy ugyanazon körülményeket figyelembe véve a falusi földműves lakosság lakásviszonyai a zsúfoltság szempontjából jelentősen jobbak volnának a sokgyermekes cselédekénél.

A gyermekek nagyrésze ágyban alszik. Az 1186 gyermekből 22 aludt földön, szalmán vagy fapriccsen. A gyermekek nem pihenhetik ki magukat éjjel rendszeren, mert nagyrészüik többedmagával feküdt ugyanabban az ágyban.

	I.	%	II.	%	III.	%	IV.	%	V.	%	VI.	%
egyedül	55	7.7	22	8.5	22	15.9	10	6.3	15	18.5	30	25.9
ketten	366	80.1	204	79.4	107	77.5	128	83.6	54	67.4	77	66.4
hárman	49	10.7	24	9.4	6	4.3	15	9.8	10	12.3	4	3.4
négyen	7	1.4	7	2.7	1	0.7	—	—	1	1.2	2	1.7
ismeretlen	—	—	—	—	2	1.4	—	—	1	1.2	3	2.6

Az első elemista gyermekek lakásait vizsgálat tárgyává tettük és megállapításainkat a következő táblázatban mutatjuk be:

	Külön konyhája van	%	Külön kamrája van	%	Külön kamrája nincs	W. C. van	%
I.	302	66.1	370	81.0	190	249	54.5
II.	189	76.5	121	48.9	—	140	56.7
III.	123	93.2	119	90.1	—	93	70.5
IV.	145	94.8	99	64.7	—	88	57.1
V.	70	86.4	60	74.1	—	73	90.1
VI.	107	92.2	87	75.0	—	99	85.4
Összesen	936	79.0	856	72.1	—	742	62.5

	A b l a k				padlója van	%	Összes száma a gyer- mekeknek
	szimpla	%	kettős	%			
I.	110	32.0	292	63.9	86	18.8	457
II.	122	49.4	111	44.9	8	3.2	247
III.	15	49.4	103	78.0	30	22.7	247
IV.	55	33.9	88	37.5	10	6.5	132
V.	19	25.5	64	79.0	32	39.5	81
VI.	26	24.5	73	62.9	48	41.4	116
Összesen	383	32.2	731	61.6	214	18.0	—

A II., III. és IV. csoport fenti adatai szerint az OFB 250—300 ezer kiosztott házhelyének a járásra eső részén épült házak padló, ablak és W. C. viszonyai nem kielégítőek.¹

A magyar paraszt ősi szokása szerint, még abban az esetben is, ha van kétszobás lakása, lehetőleg a kisebb, udvari szobában tartózkodik, az utcai nagyobb szobát télen nem fűti és ott csak vendéget fogad. Orvosaink számtalanszor panaszkodnak, hogy a «tisza szobát» még a fertőző betegek elkülönítése végett is ritkán áldozzák fel.²

A vármegyék a cselédlakások építésére külön szabályrendeleteket alkottak az 1907: XLV. t.-c. 29. §-a rendelete alapján, amely szerint »A gazda a cselédnek a köz» egészség követelményeinek megfelelő elhelyezéséről gondoskodni köteles . . . minden nő vagy családos gazdasági cselédnek külön szobája és kamrája legyen.« Érdekes, hogy a törvény parancsoló rendelkezésével szemben a legtöbb jóváhagyott vármegyei cselédlakásépítési szabálya

¹ V. ö. a szerzőtől: A cselédek és falusi népünk lakásviszonyai. Magyar Gazdák Szemléje. 1936 novemberi szám.

² V. ö.: Kérbolt László: A beteg falu. Pécs, 1934.

rendelet hozzát teszi: »amennyiben felfogadásánál részére lakás biztosított.«

Ezekben a szabályrendeletekben az egészségügyi követelmények lehetőleg fokozottabban érvényesülnek. Fejér vármegyében például az építkezési szabályrendeletben megszabottnál nagyobb az egy személyre kiszámítandó légűrtér, a szobamagasság, ablaknagyság, stb. Borsód vármegyénél mindez a cselédségre nézve valószínűleg csak azért hátrányosabb, mert az építési szabályrendeletet később alkották. A szobák űrtartalmát a cselédlakásra vonatkozó szabályrendeletek majdnem mindenütt meghatározzák. Több vármegye csak az újonnan építendő cselédlakásokra írja elő, néhol általában szabják meg, másutt a benne lakó felnőttek és gyermekek száma szerint minősítik a megszabott mérvű táfogatot el nem érő szobát túlsúfoltnak. A szoba magasságát is előírják. Bihar-, Borsod- és a régi épületeknél Vas megye 250 cm-t, Vas megye az újaknál 270 cm-t, Tolna megye általában 280 cm, Fejér megye 300 cm magasságot kívánnak meg. Tolna megye megszabja, hogy a padlónélküli szoba talaját az uradalom ősszel és tavasszal 30 cm-nyire ásassa fel és fertőtlenítés után új földdel sulykoltassa, amit más megyék csak fertőző megbetegedések esetén követelnek. Vas megye szerint tilos az ablakokat úgy betapasztani, hogy azok szellőztetés végett kinyithatók ne legyenek. Azoknak egyébként a szobák nagyságához képest kellő számúknak, nyithatóknak kell lenniök, sőt az északon fekvő ablakok téli szárnyal is ellátandók. Fejér megye az összes cselédlakásokra kettős ablakokat szereltetett, mely rendelkezésével sajnos szinte egyedül áll.

A régi magyar földesuraknak, be kell vallanunk, nem nagy érzékük volt gazdasági alkalmazottaik lakásviszonyai iránt. Az 1900-35 évek idejében életbelépő vármegyei cselédlakásépítési szabályrendeletek előtt a dunántúli cselédház építési típusa általában az egész ház szélességét igénybevevő hatalmas helyiségeket kedvelte, melyek négy sarkában 1—1 cselédcsalád lakott. Előfordult, hogy az egyik sarokban haldoklott egy öreg ember, míg a másikban új élet született. A földes padlón a veszekedő gyermekek sarkukkal húzták meg a demarkációs vonalat. Ezt a vizás helyzetet az ország legnagyobb részén már megszüntette a hatóság. Nem mondhatjuk azonban; hogy a cselédcsaládok külön lakása 100%-ig megvalósult volna. A mind belterjesebb gazdálkodást folytató és szétaprózódott gazdaságok nagyrésze nehezen bírja el a hatalmas áldozatot igénylő lakásépítkezéseket.¹ Az a gazdaság, ahol kevés a cselédépület, már úgy válogatja össze cselédeit, hogy egy családból több teljes béres kereső akadjon. Ilyenkor a béreslegény nősülése bonyodalmat okoz. A fiatal menyecske rendszerint a régi lakásban húzódik meg mindaddig, míg a szaporaság ki nem szorítja a régi fészekből az új családot.

Több helyen az együtt lakó rokoncsaládok nem is akarnának szétköltözni, mert a háztartást közösen vezetik, tüzelő- és fűtőanyagot takarítanak meg stb.

Darányi Ignác a földművelésügyi minisztérium gaz-

¹ A székesfehérvári járásban például egy többezer holdas uradalom jogutódai közül az egyik középbirtok a központi majorból a kastélyt, a másik a hatalmas magtárt, a harmadik az összes cselédházakat kapta meg, — a negyediknek pedig csak egy tyúkház jutott.

dasági műszaki hivatala által 1906-ban a gazdasági munkás és cselédlakásokról igen érdekes albumot adott ki,¹ hogy »a gazdakozyönség áttekintést nyerjen és megismerje a hazai cseléd- és munkáslakások szokásos típusait, hogy így azokat összehasonlítva, a helyi és egyéb viszonyoknak legmegfelelőbbet közülök kiválaszthassa.»

Az ország különböző vidékeiről, de főleg az állami birtokokról vett 54 cselédlakás tervrajz közül, melyeket a szociális miniszter még jóknak ismert el, bizony sok nem felelne meg a későbbi szabályrendeletek, de főleg a mai kor igényeinek. Az ismertetés a közöskonyhás és különkonyhás építési rendszereken belül a hazai cselédlakásokat hét csoportba osztályozta és a terveket részletes költségvetés, meg anyagkimutatásokkal látta el. Megállás pítása szerint az egylakásos cselédházak építése átlag 1671, a kétlakásosaké 3191,3 hármásoké 3651, a négyeseké 4642 koronába került. De, hogy a századforduló idején a birtokosok még mindég miért ragaszkodtak a nyitott (sátoros) kéményű közöskonyhák rendszeréhez, megs magyarázza az, hogy így egy cseléd lakhelyének építési költsége 750 és 960 korona között mozgott, míg a közös házakban is egy-egy különkonyhás cselédlakás építése 1600, 1700 koronát emésztett fel.

Hogy a cselédlakás kérdése ma sem nyert kielégítő megoldást, ennek legfőbb oka a viláégégés, A vármegyei szabályrendeletek 1907 és 1910 között keletkeztek és rendelkezéseik megvalósítására tíz esztendőöt szabtak meg. A háború forgatagában azután az átépítés megakadt és a

¹ A. m. kir. földmívelésügyi miniszter kiadványai. 1906. 16. sorszám.

végrehajtás ellenőrzése elmaradt. Hiába írta tehát például elő Vas megye szabályrendelete: »a járási főszolgabírák és a járási mezőgazdasági bizottság kiküldöttei jelen szabályrendelet életbeléptétől számított két éven belül megvizsgálják az összes cselédlakásokat és a meg nem felelő lakások tulajdonosait figyelmeztetik a törvényben és szabályrendeletben előírt kötelességükre. Azon lakásokat, melyek 1917 október 31-ig megfelelően át nem alakítottak, a főszolgabíró bezáratja és belőlük a cselédet kilakoltatja».

Sok hiányt pótolnak ott, ahol a gazdasági konjunktúra idején a jó gazda az épületek átalakítására gondolt, vagy ahol a hatóság szociális érzékkel intézkedett. Mindezt azonban a 30-as évek gazdasági válsága megakasztotta.

Fejér megye alispánja nemrég a községi orvosok bevonásával a főszolgabírákkal ellenőriztette, hogy a 100 magyar holdnál nagyobb gazdaságok cselédlakásai mennyiben felelnek meg a szabályrendelet előírásainak.

Az öt járás 3 3 7 birtokán a cselédlakás:

44.21%-ban kifogástalan,
6.23%-ban egészségtelen,
6.55%-ban nedves,
6.82%-ban a szoba zsúfolt,
3.20%-ban « alacsony
14.83%-ban ablaka kicsi,
9.79%-ban « nem kettős
6.23%-ban egy konyhára két-
tőnél több család
jut,

14.83%-ban nincs kamra,
18.09%-ban az árnyékszék
kifogásolható,
7.71%-ban a kút kifogásol-
ható,
3.50%-ban külön tűzhely
nincs,
1.78%-ban külön kályha
nincs.

Az általános építési szabályoktól eltérőleg a cseléd-
lakásokra a következő intézkedések vonatkoznak:

A cselédkonyháról a törvény nem intézkedik. A leg-

több szabályrendelet «megfelelő» voltukat hangoztatja, azonban Borsod megyénél a konyha nem szerepel. Több vármegye elrendeli, hogy legfeljebb két cseléd-család használhatja közösen. A gyermekekre vonatkozó fenti adatgyűjtés tanúsága szerint a székesfehérvári járásban is sok közöskonyha maradt a régi viszonyok emlékeként. Itt még most is sok helyen lehet látni hatalmas boltozata szabadkéményt, amely alatt derékig érő épített padkán állottak régen a cselédasszonyok primitív tűzhelyei. Téglára fektetett vasrostélyaik, amelyeket néhány araszos fal választott el gerezdszerűleg egymástól. Most ezekben a konyhákban a gazdaságok külön-külön tűzhelyeket állítottak, meghagyva a közöskonyhák sok vitára okot adó asszonyproblémáit.

A kamráknál megkívánják a vármegyék, hogy azok az élelmiszer tartására szolgáló, arra alkalmas, a szobától és konyhától elkülönített helyiségek legyenek. Szellőző nyilasukra csak Fejér megye gondol, sőt megfelelő tűzhely és kályha állítására is kötelezi a munkaadót.

A legtöbb rendelkezés a lakás tűzbiztos kéményét is előírja s gondoskodik arról, hogy a csapadékvíznek a cselédházak körül szabad lefolyása legyen. Borsod megye szerint a lakások talajának, környékének feltöltésére szeméttel fertőzött földet használni nem szabad. A szobák belseje a lakás környékének felszínénél legalább 20 cm-rel magasabb legyen. Fejér megye a padlat magasságot 30 cm-ben szabja meg.

A munkaadó mindenütt az ottlakók számának és a cselédlakások elhelyezésének megfelelőleg pöcegödörrel ellátott árnyékszékéről, trágya és szemétkerakó helyéről tar-

tozik gondoskodni. A felállítandó árnyékszékek szükséges számát csak a biharmegyei szabályrendeletet jóváhagyó záradék szabta meg pontosabban, úgyhogy legalább négy családra essen egy. A pöcegödrök évente egyszer vagy kétszer kiürítendők és tartalmuk legalább 100 m-nyire a lakott helyektől elhordandó. Ezt a kérdést a pusztákon — elsősorban a mezőgazdasági munkások árnyékszékeire vonatkozólag a minisztérium 36.328/1930. N. M. M. sz. rendeletével egységesen szabályozta. Kötelezte a munkaadót arra, hogy a járványos betegségek elterjedésének meggátlása végett, olyan árnyékszéket építsen, amelynek tartalma a környék egészségügyi veszélyeztetése nélkül elszállítható. A kúttól való távolságát 15—20 m-ben állapította meg és olyan helyen, ahonnan a talaj nem lejt a kút felé. Szigorú szabályokat állított fel az ürülék mésszel, ásványolajjal való befedésére, s az ürülék gyűjtésére szolgáló terület kijelölésére vonatkozólag.

Sajnos, ezek az intézkedések alig valósultak meg. A gazdaságok nemtörődömsége, a hatóság e téren való enyhése és mindenek előtt mezőgazdasági népességünk nagyon nehezen megváltoztatható barbár szokásai miatt. Pedig erélyes intézkedésekkel a fertőzés melegágyai kiküszöbölhetők volnának, megváltozhatna a cselédházak tája, sőt azok gazdaságilag is használhatók lennének.

Bihar és Tolna vármegyék gondoskodtak arról is, hogy a községtől 3 km-nél távolabb fekvő majorokban, ahol 50 lélekszámot meghaladó cselédség lakik, a gazdaság a ragályos betegek részére külön épületben a szükséges bútorzattal ellátott helyiséget tartson készenlétben. Előhírnöke ez az intézkedés a 11000/1911. B. M. sz.

rendelettel létesített falusi egyágyas járványkórházaknak és ahol e helyiségek létesültek, bizonyára nagyobb hasznát látta nekik a cselédség, mint az egyágyas járványkórházaknak a falusiak.¹

Mindezekből megállapítható, hogy a sok hiányosság ellenére a cselédség lakásaira vonatkozólag számos üdvös intézkedést találunk jogrendszerünkben. Koránt sincs ilyen kedvezően megoldva az uradalmakban hónapokig tartózkodó időszakai munkástársaik elhelyezése. Az 1921. évi genfi nemzetközi munkaügyi értekezlet határozata szerint a 30.200/1928. F. M. sz. rendelet külön fekhelyükről, nemek szerinti elválasztásukról, szalmáik kicseréléséről, tisztálkodásukról, hidegben fűthető helyiségeikről rendelkezett ugyan. Még nagyobb szociális érzékkel tágitotta ezeket az intézkedéseket a 36.328/1930. N. M. M. sz. rendelet, de már maga a miniszter 37.7447 1930. N. M. M. szám alatt csak annyiban tartotta mindent hatályban, amennyiben nagyobb befektetéssel nem növeli a gazdaságok termelési költségeit.

A szociális követelmények azonban a fenti adatok tanúsága szerint is sürgetik a munkás és cseléd lakásokra vonatkozó jogszabályoknak az életben való megvalósulását. Ha a következő évek gazdasági mélypontunkból kilendítenék uradalmainkat, a legsürgősebben megoldandó kérdések közé e lakásviszonyok rendezését kell iktatni.

A cseléd lakásokra vonatkozó jogalkotások harminc éves szünete után kétségen kívül Fejér vármegyéje a kezdeményezés dicsősége. Miniszteri jóváhagyás alatt álló

¹ V. .ö: Kerbolt László; A beteg falu. 72. és köv. old.

cseléd-szociális szabályrendeletében ugyanis lakásaikat modernizálta, a családonkénti külön konyha rendszerét tette kötelezővé. A konyha világításáról, a kamrán kívül padlásról gondoskodott. Hogy a szobákban ne főzhessenek, külön kályhák vagy kemencék beállítását rendelte el. A gazdasági trágyatelepeket eltávolította a lakások közeléből, az árnyékszékek kérdését rendezte. Végül pedig a gazdaságokra jelentős terhet róva, a cselédség vízellátása érdekében az összes kutakat szivattyús, billenővedres, zárt rendszerűekké alakíttatta át.

V. A CSELÉDSÉG ÁLLATTARTÁSA

A mezőgazdasági cseléd háztartása nemcsak a fogyasztás szolgálatában áll, hanem egyszersmind termelőgazdaság is. Ami a cselédet a földhöz köti az, hogy ő nemcsak az uradalmi munka előrevivő, szenvedő eszköze, hanem természetbeni bérjárandóságai által a termelés eredménye döntő hatással van jövedelmére is. A termények minősége, ára érdekl, sőt szegődményes földje és főleg állattartása által maga is, saját kisüzeme útján önálló termelővé válik. Bére tehát nem pusztán gazdasági tevékenységét befejező ellenérték — mint az ipari munkásnál, hanem kis vállalatának kezdete, alapja. Háztartási szükségleteit nagyrészt nem készpénzért vásárolja, hanem saját maga állíthatja elő. Egy kis szorgalommal zöldséget, baromfit, tejterméket és állatot vihet a piacra. Az így szerzett jövedelméből ruházkodik, vásárol dohányt, vagy egyéb szükségleti cikket. Ha pedig takarékos, ezzel veti meg vagyongyűjtésének alapját. A cseléd nem takaréka teszi gyűjtött pénzét, hanem újabb állatot vesz belőle, vagy egyéb termelő eszközt. Ha jószága el nem hullik, vagy más elemi csapás nem éri, vállalkozása sikerrel is jár.

A cseléd tehéntartásának jelentőségét elsősorban a tehen értékesítése által adott lehetőségek szabják meg. Ha az uradalom cselédjének tehéntartást engedélyez, ez

rendszerint azt jelenti, hogy a cseléd a tulajdonát képező egy darab tehenét és annak »növendékét», tehát borját, addig, amíg az is borjazik, azaz tehénsorba kerül, a gazdaságban eltarthatja» A tartás mérve és minősége természetesen gazdaságonként változik. Mindenek előtt általában az uradalmi cselédistállóban való istállózást jelenti. Például a székesfehérvári járás 97 ngy, azaz 100 kat. holdnál nagyobb gazdasága közül 43-ban van marhatartás. Ezekből 27 külön cselédistállót építetett, 13 pedig az uradalmi istállókban saját állatai mellett tartja a cseléd-tehenet. Érdekes, hogy közülök egy 200 holdon aluli, míg hét 500 holdon felüli gazdaság, tehát a nagy uradalmakban is cselédistálló — hiány van. A bérlők általában véve úgy segítenek azon, ha épületük nincs, hogy nem engedélyezik a marhatartást. Nincsenek figyelemmel a gazdaság régi tehéntartó cselédjeire. Két nagy bérlet és egy saját kezelésű kisebb birtok pedig, csak az igen szigorú tél idején fogadja be cselédje állatát istállójába, egyébként a tehenek rossz időben, hevenyészett vermekben, a gazdájuk által összetákolt, kukoricaszárból készített tetők alatt húzódnak meg.

A nagyobb uradalmak, amelyeknek saját apaállatuk van, bikát adnak a cselédtehen fedezetésére. A gazdaságnak a cselédtehenre fordított harmadik jelentős kis adása a pásztortartás. A kisebb birtokokon az összes állatok közös őrzés alatt állnak, az uradalmak, főleg ha nagyobb tehenészetük van, a cselédmarhákhöz külön pásztort fogadnak, ami természetesen a személyi kiadásokat egy-egy konvenciósall növeli.

A cselédtehen tartásának fogalma mindenütt magas

ban foglalja az uradalmi legelő szabad használatát. És talán éppen ez a legfőbb indoka annak, hogy a gazdaságok idegenkednek a cselédség állattartásától. A legelőterületek, s elsősorban a közlegelők nagyarányú csökkénése miatt hazánk szarvasmarha állományának megmentéséért és gyarapodásáért csupán a megfelelő istállózás és takarmányozásuknak köszönhetjük. A tejtermelés és a hizlalás döntő szempontjai szorították ki a háború előtt egy negyed évszázad alatt a sovány legelőn is megélő, de lassan fejlődő és kevés tejet adó magyar fajta állományt is. Az uradalmak a nyugati eredetű tehenészetek nagyüzemeivé válnak. Főleg a tejtermelés terén a kisgazdaságok nem vehetik fel velük a versenyt. Például 1935-ben a Fejérmegyei Szarvasmarhatenyésztő Egyesület által törzskönyvezett nagybirtokok napi 16 literes átlagával szemben a legjobb kisbirtokosok is csak 9 liter tejet értek el. De ahogy a kisbirtokra, úgy a nagybirtok vidékén jelentős számú gazdasági cselédségre is az állattenyésztés terén igen fontos szerep vár. Az állattenyésztés gondozó és ápoló munkáját a kisgazda, vagy a cseléd családja jobban és kevesebb költséggel végezheti el, mint a nagyüzem. Ez az oka annak a ténynek, hogy a kisüzemben aránylag több a jószág, mint a nagybirtokon. Az is tény, hogy a marhát hizlaló uradalmak leginkább a kisbirtok által nevelt fiatalabb jószágot veszik meg hizlalási célokra. Tehát ebből a szempontból is indokolt volna a cselédtehenek miatt a gazdaságoknak áldozatot hozni. Kétségtelenül nagy megterhelés ma a legelők gondja. Magasabb művelésű osztályból alacsonyabb rendűbe kell sorozni nagy földterületeket, amit különösen az intenzív

kisebb középirtok alig bír meg. Ezért jobb a nagy uradalmak cselédjeinek állattartása. Az egyik fejmegyeyi nagybirtok például (a cisztercita rend előszállási uradalma), ha 1100 cselédjének tehéntartást nem biztosítana és nem adna 1500 cseléd-tehénnek legelőt, 5000 kat. holdnyi területét használhatná más, jövedelmezőbb termelési ágra.

Hogy a legelőterület és a rétek a cselédtehen tartásának engedélyezésével összefüggésben vannak, bizonyítja a székesfehérvári járás 100 kat. holdnál nagyobb birtokainak művelési ágait feltüntető alábbi táblázat.

1. A birtokok területe.

Összesen 100.074 kat. hold. Ebből:

rét	legelő	szántó	kert	szőlő	földadó alá		
					erdő	nem eső	nádas
6547	14.255	61.927	421	404	9565	6517	840

2. A cselédtehenet engedélyező saját kezelésű birtokok százalékos területi megoszlása.

Összesen 45.449 kat. hold. Ebből:

rét	legelő	szántó	kert	szőlő	földadó alá		
					erdő	nem eső	nádas
8.1	18.1	49.4	0.4	0.2	12.6	9.0	1.8

3. Sajátkezelésű birtok, ahol nincs cselédtehen.

Összesen 29.074 kat. hold. Ebből:

rét	legelő	szántó	kert	szőlő	földadó alá		
					erdő	nem eső	nádas
5.8	10.6	68.8	0.7	0.9	11.6	3.5	0.1

4. Bérbeadott birtokok, melyek engedélyezik a cselédmarha tartást.

Összesen 16.918 kat. hold. Ebből:

rét	legelő	szántó	kert	szőlő	földadó alá		
					erdő	nem eső	nádas
7.7	15.6	70.7	0.1	—	1.1	4.8	0.0

5. Bérletek, ahol nincs cselédtehén

Összesen 8.639 kat. hold. Ebből:

rét	legelő	szántó	kert	szőlő	erdő	földadó alá	
						nem eső	nádas
4.1	3.6	86.8	0.1	0.6	0.7	4.1	—

A legelőhiányt természetesen enyhíti az utak, árkok, partok füve, amely főleg ahol kevés az állat, a cseléd-marháknak juthat.

A nyári legelőn kívül azonban a rossz idő beálltával is kell gondoskodni a cselédnek állataról. Sok helyen e célra csak szegődményes földének tengeriszár termése marad. A legtöbb gazdaság szegődéskor amúgy is kiköti, hogy cselédje a »csutát« csupán a gazdaság területén belül használhatja. Ha ugyanis feleteti, vagy eltüzei, — a trágyával, illetve úgynevezett »szabadtüzelés« esetén az uradalmat gazdagítja. Sok munkaadó egyéb járandóságokkal is biztosítja cselédje tehéntartását. Feles kaszálót ad neki téli takarmánygyűjtésre, a kaszálásra szabadnapot engedélyez és a behordást uradalmi igával végzi. Van, aki tavaszi szalmát, töreket juttat szükség szerint. Az állat részére adott alomszalma pedig a trágyával értékében bőven visszatérül. Általában azonban a cseléd állattartása jelentős tehertertele az uradalomnak.

Vannak, akik az anyagi áldozatoktól eltekintve, elvi állást foglalnak a cseléd tehéntartásával szemben, így Jancsó Mózes szerint¹ a cseléd tehéntartásában nem találja meg tőkéje megfelelő elhelyezkedését. Kevés a pénze, tehát gyenge minőségű tehenet vesz. Rendesen

¹ V. ö.: Jancsó Mózes cikke a Felsődunántúli Mezőgazdasági Kamara Értesítőjében, 1936. ápr. 10-i sz.

nem takarmányozza, tejét megfelelően nem árusíthatja, így a tehén hasznot nem hajt, hanem értéke is állandóan csökken. A cseléd mindig betegségektől retteghet és elcsigázottsága miatt, korosodásával potom pénzért vesztegetheti el állatát. Ezenkívül tehene szoktatja rá rendszeresen a lopásra, amivel pedig az elbocsátás réme fenyegeti. Veszélyezteteti családjá kenyerét, nyugtalanná téve pihenésre szánt éjjelét is. Tehát így kényszerítjük kis tőkét a legmerészebb vállalkozásba. Azt, hogy a cseléd tehenének takarmányt lop, állandóan panaszoznak a gazdaságok vezetői.

Az állattartás az elhullások miatt természetesen állandóan veszélyezteteti a kistökés vagyont. De a csapásoktól való rettegéssel szemben áll a befektetett tőke és munka nagy hozadéka, az állatár konjunktúrák kihasználásának lehetősége és az a tudat, hogy vagyona nem inflálódik.

A cselédnek, a gazdaságnak és a hatóságoknak mindent el kell követni a ragályos állatbetegségek meggátolására. Ezek azonban a nagyobb befektetést igénylő szarvasmarhát korántsem veszélyeztetik annyira, mint például a sertésállományt. Bizonyítja ezt, hogy 1935-ben a székesfehérvári járás 97 nagybirtokán összesen 33 tehén, 21 ökör és 13 növendékmarha hullott el, tehát az ottani szarvasmarhaállomány 0.67 %-a. A lépfene elleni oltás legtöbbször eredményes és az oltóanyag is olcsó, állatonként kb. 20 fillér.

Az uradalmak, főleg, amelyeknek jelentős állattenyésztésük, tejgazdaságuk van, a betegségeknek a pusztába való hurcolása miatt idegenkednek — indokolatlanul — a cselédtehentől. Az 1907: XLV. t.-c. 13. §. 2. bek.

is gondolt erre. »A gazda a cseléd háziállatait csak akkor köteles befogadni, ha errenézve megegyeztek és ha a be» fogadás ellen a gazda állategészségi szempontból hatósági állatorvosi bizonyítvány alapján alapos kifogást nem érvényesítheti. Ez az intézkedés azonban manapság már sokat veszített gyakorlati értékéből. Az állategészségügyi rendelkezések szerint ugyanis,¹ ha indokolt valamely lakott helyen az állategészségügyi forgalmi korlátozás, a cseléd költözés közben előző szolgálati, vagy lakhelyéről amúgy sem szállíthatja el beteg állatát. A vásárolás még mindig rejt magában bizonyos veszélyt. A cselédek általában véve szenvedélyesen szeretnek vásárra járni. Az állatvásár ugyanis nemcsak jó eladási, tehát meggazdagodási lehetőség, hanem az elszigetelt pusztáról a sokaságba való Vegyülés, szinte társadalmi érintkezési alkalom. A könnyelműbbek részére pedig szórakozás: mód a pénzköltésre. A gazdaságok néhol mindezért megszabják, hogy a cseléd adandó alkalommal elhajthatja-e állatát, sőt néhol kikötik, hogy a majorba vissza sem hozhatja, ha el nem adta.

A munkaadónak a vásárolástól való félelme ma már úgyszólván teljesen indokolatlan. Szarvasmarhabetegségnek az uradalomba való behurcolása szempontjából csupán a ragadós száj- és körömfájás jöhetne szóba, ettől azonban az ország évek óta mentes. A rettegett keleti marhavész és ragadó tüdőlob évtizedek óta nem lépett fel hazánkban.

A cseléd tehéntartásának engedélyezését legfőként

¹ 1928: XIX. t. c. és 100.000/1952. F. M. sz. rendelet.

az indokolja, hogy a cselédet helyhez köti, családját a henyélés helyett az állatgondozás elfoglalja. Kiemeli a felelőtlen, elkeseredett nincstelének sorából és ez a stabilitás loci elsősorban a munkaadónak használ. Régebben a jó gazdaságok meg sem fogadták azt a jött-ment koldus cselédet, aki tehén nélkül akart szegődni. Ma is vannak Fejér megyében uradalmak, amelyek kamatmentes kölcsönökkel mozdítják elő cselédjük állatvásárlását.

Bár a gazdaságok termelési iránya, művelési ágai megváltoztak, a fenti nehézségek ellenére a csonka ország 13 vármegyéjében a cselédek túlnyomóan tehéntartást élveznek és csak hat megye gazdaságai adnak többségben az azt helyettesítő tejjárandóságot. A székesfehérvári járás 100 holdnál nagyobb 97 birtoka közül 43-ban van tehéntartás, ahol 1935 decemberében összesen 843 cseléd-tehén és 113 növendék volt, ami a járás szarvasmarha-állományának 4.6%-a.

A cselédek teheneit (azok növendéke nélkül) munkaadójuk szerint csoportosítva, az alábbi táblázat tünteti ki.

	Hány birtokon	A cseléd-tehén száma	A birtok egy cselédjére hány tehén jut
1. Saját kezelésű mágnás birtokon	10	392	0.47
2. Saját kezelésű egyéb régi birtokon	10	155	0.56
3. Saját kezelésű háború óta vett birtokon	10	53	0.16
4. Bérlőknél	12	245	0.17
5. Ú. n. paraszturadalomban	1	0	0.46
Összesen	43	845	—

Fejér megye alispánja 1937 augusztus hónapjában a vármegye területén levő összes 100 magyar holdnál nagyobb birtokokon alkalmazott cselédek viszonyairól adatokat gyűjtött. A székesfehérvári járásra vonatkozó számok majdnem teljesen megegyeznek az 1935. évi adatainkkal. 1937-ben például 47 uradalomban 836 cselédtehén volt.

A vármegye 337 uradalmának 45.9%-ában, 155-ben engedélyezik 3635 drb cselédtehén tartását. Ezen gazdaságokban leszámítva a parancsolókat és a nem teljes béreseket, ugyanakkor összesen 10.336 egészrésztes esés lédet alkalmaztak, tehát nem is egészen minden harmadikukra jutott egy tehén.

A járásonkénti részletes adatok a következők:

	A járás megnevezése					Összesen
	székesfehérvári	adonyi	móri	sárbovárdi	váli	
A járás 100 m. holdnál nagyobb gazdaságainak száma Ezek hány egészrésztes cseléd	106	59	30	84	58	337
A gazdaságok közül hány engedélyezi a tehéntartást	2779	1947	843	3039	1728	10.336
Összesen hány cselédtehén van	836	637	92	1751	319	3635

Illyés Gyula írja¹ atyja szegődményes állatairól: »Ez a 4 tehén húzott ki bennünket később kínosan, keservesén a pusztai kátyúból. Az ő érdemük, hogy itt vagyok...» Hogy mit jelent a cseléd számára tehén tartása, elkép-

¹ Illyés Gyula: Puszták népe. Bp. 156. oldal.

zelhetjük, ha figyelembe vesszük, hogy egy szerencsésen felnevelt 2 és fél éves friss ellős üszőjét 1935-ben 250 P-vel adta el (1937-ben pedig 550 P-vel értékesíthette). Tehát külön befektetés nélkül állatnevelése évi jövedelmét $\frac{1}{3}$ -ával is emelhetette. A székesfehérvári járás 43 cseléd tehéntartó gazdasága közül 17-ben megállapítottuk az állatértékesítés mérvét. A cselédek 383 tehenükből az 1935. év folyamán 101-et adtak el. Decemberben csak 47 növendékmarhájuk volt, mert előzőleg már 383-at vásárra vittek. Ilyen módon ezen uradalmak 766 cselédsége e címen mintegy 30.000 P bevételhez jutott.

Még meglepőbb adatokat találtunk az egyik grófi gazdaságnak az uradalmi központtól távoleső két pusztáján. A marhalevel-iktató könyv átvizsgálása során megállapíthattuk, hogy itt a cselédek 1935. évben 15 tehenet és 3 borjút adtak el, 1936-ban pedig 21, illetve 8 darabot. A két év alatt vásárra vitt állatokból tehát a 14 cseléd családfő mindegyikére 2-6 tehen és egy borjú esett. Ezzel szemben a szomszédos S. községben egy kispazda, vagy törpebirtokos családfő ugyanakkor átlagban csupán 1.9 tehenet, illetve 1.1 borjút adott el. Pedig a község lakói szorgalmas földművelők és állattenyésztők és köztük nincstelen alig akad.

Jelentős a tehenek tejhozamának értékesítéséből származó jövedelem is. Ezt hozzávetőlegesen is csak budget-rendszerű adatgyűjtéssel lehetne megállapítani. Jellemző, hogy az egyik nagyuradalom cselédje napi 8 literes átlag hozamú cselédtehenének tejéből a vizsgálat évében 144 pengőt árusított ki.

Fájó problémája tehát a cselédségnek az, hogy mind-

kevesebb gazdaság adja meg a tehéntartást.¹ Mindenki elismeri, hogy ott, ahol rendezett viszonyok között élő cselédség van és ahol a cselédtehén jó ellátást, takarmányozási lehetőséget és megfelelő istállózást kap, a cselédtehén tartása ellen semmiféle elvi kifogás nem állhat meg. Ilyen módon ez a járandóság természetesen nagyobb terhet ró a munkaadóra, akit csupán az a tudat kárpótolhat anyagi veszteségéért, hogy értékesebb munkavállalókat kap és áldozatot hozhatott a puszták népének szociális megsegítése terén.

Az uradalmi cselédség keresetének azonban legfontosabb forrása a sertéstartás. Minden nagyobb gazdaság a bérlevél szerint 1, a jobb uradalmak 2 koca nevelését engedélyezik éves korig való szaporulataikkal együtt. Hogy a cseléd tényleg ennyit tart-e vagy többet, azt a gazdák nagy része nem ellenőrzi, illetve elnézi.

Nagy uradalmak vidékén a cseléd sertésállománya a kisbirtokosokénál általában jobb, aminek több oka van. Mindenekelőtt a nagybirtok jobban kiválasztja a kant és így cselédje is mentesül az országunkban mind veszedelmesebb mérvet öltő mangalica-beltenyésztés hátrányaitól. A falusiak újabban a két évenkénti háromszori fiaztatás helyett évente kétszer elletik kocáikat, ami arra vezet, hogy az anya leromlik és malacozása az ötös átlagról 2—3-ra száll le. A kiscsászai állattartása vállalkozói lehetőségeitől függ. A cselédsertés nevelését konvenciója mérve szabja meg. Ha figyelembe vesszük kistőkés voltát, azt

¹ Híven fejezi ki ezt a fejérmegyei cselédek közt elterjedt drasztikus szólásmód: Abban a gazdaságban, ahol nem engedélyezik a cseléd tehénét, maga a cselédsor a »marhatartás«.

állíthatjuk, hogy Dunántúlon általában véve szokásos megosztása terményjárandóságai szerencsésen irányítják sertéstartását.

A jóbeosztású és szorgalmas uradalmi cseléd Fejér megyében sertése nevelésénél a következő elvek szerint jár el. Rendszerint február végén, márciusban elleti 1—3 éves mangalica kocáját. Amíg az anya hord és szoptat, házikosztal, moslékkal, korpalevel, esetleg burgonyával egészíti ki táplálékát. Az 5—6 kis malac közül 1—2-öt 7—8 hetes korában, mint választott malacot piacra viszi. A koca és malacaival — míg április—májusban legelőre kerülnek, mintegy 2 q árpát etet fel. A legelőn, majd júliustól a tarlón különösebb gondja nélkül nő fel sertésállománya, amelyből ősszel, kukoricaéréskor kettőt hizlalásra fog. Azoknak négy hónapon keresztül napi 3 kg-t ad és decemberben a disznóöléssel biztosítja téli táplálékának legfontosabb részét. A meg nem hizlalt sertéseiért süldő korukban szép árat kap, mert hizlalás előtt keresett cikk az uradalomban nevelkedett, jól fejlett állat. Amelyik süldőjét, vagy a kocát, ha teleteti, annak naponta legalább egy kilogramm tengerit ad.

Tehát ha tavasszal két kocát fiaztatott, feletette 4 q árpajárandóságát, két hízóval tengeri földjén termett 7—8 q kukoricáját. A teletetett z sertés októbertől ápriliséig szintén 2—2 q kukoricáját fogyasztotta el, úgy hogy baromfi nevelésre szegődményes földje terméséből mintegy 4 q maradt. Sertésenyésztése tiszta hozadéka tehát a 2 kocán kívül az értékesíthető 2—3 választási malac, 6—7 süldő és legfőbb kincse a 2 hízó.

Sok gazdaság ad a cseléd családtagjainak részes ta-

karmányt is. A negyedés takarmányrépa egyelése, kapalása, sarabolása, kiszedése és hazahordásának 14—16 munkanapja 10—30 q takarmánnyal javíthatja a sertés-hizlalás és teletetés lehetőségeit.

Az S. község határában lévő két kis major cseléd-sége 1935-ben 83 süldőt és 13 hízót, 1936-ban 92 süldőt, 14 hízót adott el. A 2 év alatt tehát 12.5 süldő és 2 hízó esett egy családfőre, míg ugyanekkor a községben 2.9 hízóval szemben csupán 3.3 (!) süldő eladása jut egy törpe-, illetve kisbirtokosra. Ez az arány azonban nem mindenütt ilyen jó a cselédség javára, aminek az okait általában a következőkben jelölhetjük meg:

Sok cseléd és főleg cselédasszony lustasága legfőbb akadályja saját boldogulásának. A tudatlanság és nem-törődőmségnek is jelentős szerep jut e téren. Ha például a szabályozás hiányában sertése a többiektől különböző időben begörög, apró malacokkal, gyenge süldőkkel mehét a télnek. Ősszel a malacnak nincs konjunktúrája és a kukoricán nevelt állat elzsirosodik, nem jut erőhöz.

A cselédsertés legfőbb veszedelmei azonban a járványos sertésbetegségek. 40 év előtt alig érezte e vész még hatását. A Magyar Statisztikai Szemle megállapítása szerint¹ 1934-ben 149,624 darabmal csökkentette sertésállományunkat, 11 év alatt ez a kár 84.2 millió pengőre becsülhető. E veszteség pedig német mértékű védekezéssel 5-8 millióra lett volna csökkenthető.

Az állatok beoltása idejében, de főleg megelőzés esetén úgyszólván teljes biztonságot nyújt. Az orbánc

¹ Statisztikai Tudósító 1936. május 13. sz.

oltása hat hónapra, a pestisé legkevesebb egy évre. A minisztérium 1933-ban az Állami Oltóanyagtermelő Intézet működését beszüntette, a termelési helyek csökkentésével leszorította az oltóanyag árát mintegy 22%-al. A szérum szükséges mennyisége az állat súlyától, fajától függ. Egy 20 kg-os süldő vírusa a csomagolás és postaköltségen kívül kb. 15 fillérbe kerül, a szérum pedig 1.60 pengőbe. A székesfehérvári járásban 1935-ben mégis csupán 18 uradalomban oltották be a cselédek egész sertésállományát. Az oltási költséget csak 6 gazdaság fedezte teljesen, 20 munkaadó segítette cselédjét hitelnyújtásával és állatorvosi költségek fedezésével.

El is hullott a cselédség 1935. évi sertéseinek több, mint egyharmada. Ez a járás állattenyésztésére is nagy veszteség, hisz az egész sertésállomány (42,686 drb) egyötöde cselédkézen volt.¹

A székesfehérvári járás 100 holdnál nagyobb birtokain az uradalmak és a cselédség sertéseinek számát 1935-ben a következő táblázat mutatja.

Az 1935. év folyamán elhullott:

Az uradalmi sertésállományból	1998
A cselédség sertései közül	3303

¹ Az ország állatlétszámát a 40.648/193(5. F. M. sz. rendelet értelmében írják össze. A felvétel február végén történik. A járás sertésállományáról közölt 1936. februári fenti adat bizonyos fokig korrekcióra szorulna, főleg azért, mert népünk az összeíró közegek rendszerint nem mondja be a szopósmalacokat. A szaporulatot nem igen tekinti számbajöhetőnek. Figyelembe veendő az is, hogy 1934. és 35. években országosan sertésdekonjunktúra volt. A katasztrófális tengeri termés és nyomott sertésárak következtében a kis emberek csökkentették állomásnyukat. Az 1936. évi tengeritermés és az árak emelkedése kedvezőbb helyzetet teremtett.

	A birtok száma	Az uradalom sertésállománya		1935 december hóban	
		anya. sertés	évente hizlalt sertés	Összesen	egy cselédre esett
Saját kezelésű mágnás bir- tokon	14	852	2140	2969	2.7
Saját kezelésű egyéb régi birtokon	17	498	1861	1376	2.9
Saját kezelésű háború óta vett birtokon	32	958	2902	2269	3.1
Bérlőknél	24	729	8600	2944	3.5
Ú. n. parasztbirtokon.	10	124	921	227	2.9
Összesen	97	3141	16424	9821	5.—

Az orbáncoltással szemben a sertéspestist mestere ségesen átvészoló állat ürüléke és vizelete hosszú időn keresztül fertőzi a legelőt. Ezért a 100.000/1932. F. M. sz. rendelet 149. §-a értelmében az oltáshoz hatósági engedély és óvintézkedések szükségesek. Az oltott sertések udvarainak lezárása különösen a községekben nagy nehézségekbe ütközik. Az uradalmakban könnyebb lehetne a helyzet, mert a zárlat területükön teljesen megvalósítható. Lelkiismeretlen az a gazda, aki immunizált sertesei legelőjére oltatlan cseléddisznót enged. Sajnos, a székesfehérvári járásban a vizsgált évben ilyen is előfordult. De e téren a felelősség nemcsak a munkaadót terheli. Népünk általában véve megmagyarázhatatlan közönnyel, vagy el-lenszenyvvel viseltetik az oltás iránt. S mert az oltás a költségeken kívül veszéllyel is jár, a gazda rendszerint nem kényszeríti cselédjét arra. Még nagyobb nehézség az, hogy a cselédség sertésállománya nem egységes. Kocáik különböző időkben görögnek be, az uradalmi állomány oltása idején tehát minden cselédsertés oltható. Több

nagy gazdaság ezért lehetőleg külön majorban tartja állományát, hogy a cselédségtől teljesen függetleníthesse magát.

A cseléd állattartásának harmadik igen fontos része a baromfitenyésztés. A közel 35 milliós létszámú magyar baromfiállomány évente mintegy 200 millió pengő értékéből 60—80 millió pengővel növeljük kivitelünket.¹ Már a háború előtt is az uradalmi cselédség volt a legfőbb tyúktenyésztő² s annak most, amikor csonkaságunkban elértük nagy Magyarország baromfi-kivitelét (ahol az a mezőgazdasági termékek kivitelénél második helyre került) még mindig jelentős szerepe van.

A cseléd udvara az egész széles uradalmi határ. A baromfi a szabadban, a fűfélék, a rovarok és elhullott magvak táplálékan erősödik, amit a szűk udvarok semmiféle mesterséges tápláléka nem pótolhat.

A gazdaságok a tyúktenyésztésre tágas teret engednek, de a cselédliba, kacsá, pulyka tenyésztésétől idegenkednek, mert ezek kártétele ellen nehezen védekezhetnek.

Hozzávetőleges megállapításaink szerint a székesfehérvári járás uradalmaiban 1935. decemberében a cselédek a következő baromfiállományt tartották:

	Csirke, tyúk összesen	Ebből egy cselédre jut	Kacsá	Hány gaz- daságban engedélyez- zik	Liba	Hány gaz- daságban engedélyez- zik
Saját kezelésű birtokokon.	27.880	11.6	3768	52	220	8
A bérleteken	12.315	14.5	842	14	125	3

¹ V. ö.: Báldy Bálint: Baromfitenyésztési útmutató. Gödöllő 1935.

² V. ö.: Czettler Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Bp. 1914., 729. old.

A járás cselédsége a községi és a székesfehérvári piacokon értékesíthette baromfiát és azok tojását, jelentős jövedelemmel. Még nagyobb eredményt érhetett volna el megfelelő ólázással, egységes és nemesített állománnyal, a baromfibetegségek elleni hathatós védekezéssel.

VI. MENNYIT KERES A CSELÉD

A magyar mezőgazdasági cselédség bérviszonyaira vonatkozó legrégebb általános adatgyűjtést Milhoffer Sándor tette közzé a »Mezei munkás viszonyok hazánkban»¹ című könyvében. Nagymagyarország minden részéből az uradalmak adatai alapján 149 konvenciót írt le. Ezek közül 1894. évben az öregbéres, gyalogbéres és kisbéreseket kerestet nem számítva a közcselédek járandóságainak felértékelt összege 122 és 300 forint között változott. Bérüknek az adatok alapján kiszámított országos átlaga 188 forint (Fejérmegyei átlaga 200 forint) volt. Milhoffer a tehéntartást 40 forintra értékelte, azonban nem számította az uradalom egészségügyi, szociális, kulturális kiadásait, a lakbért és sertéstartást, mely utóbbi pedig »... egész 120 forintig is variálhat egy egyszerű béresnél, de még magasabb jövedelmezőséget is nyújthat». Megállapítása szerint² »... a gazdasági éves cselédek általában véve oly magasan díjaztatnak, hogy abból megélhetnek, sőt hogyha takarékosan élnek, még valamit félre is tehetnek». Az 1850-68 évekről közölt adatai szerint³ azelőtt még jobbák voltak bérviszonyaik.

Cselédségünk háború előtti anyagi helyzetének meg-

¹ Budapest, 1898. 72—95. oldal.

² 94. oldal.

³ U. o.: 306—311. oldal.

ítélésénél már összehasonlításra is nyílik alkalmunk. Hortobágyi László¹ egy nádudvari telkes mezőgazdasági napszámos 1911. évi keresetének és háztartásának budget rendszerű statisztikáját ismertette. A munkás évi kérése 560.80 korona, gazdaságából (állattartásából és kis telkéről) származó jövedelme 385.38 korona volt. A földművelésügyi minisztérium 1908. évi jelentésében a férfimunkás azon megyei évi keresete átlag 456 koronát tett ki. Budai Barna² a férfimunkás keresetét 456, a nőét 261, a gyermekét 142 koronára teszi. Ezzel szemben szerinte a nős éves cseléd illetményeinek pénzértéke ugyanakkor országos átlagban 630 korona volt (amihez két női és egy gyermeknapszámot adva, a cseléd összjövedelmeként állattartása haszna nélkül is — 1294—1444 koronát állapított meg). Szerinte a boldog békeévekben a cselédség legalább is annyit keresett, mint egy 10 holdas kisgazda a hazánkban szokásos gazdálkodás mellett. Hogy az uradalmak népének jövedelmi és egyéb életviszonyai a mezőgazdasági munkásság többi osztályai, sőt a törpe és kisebb birtokosai fölött voltak, komoly szakirodalmunk egyhangúlag megállapította.³

A csonka ország gazdasági válsága után természetesen egész földművelő lakosságunk életszínvonala leromlott. Ebből az időből társadalmi osztályaink helyzetének megítélésére behatóbb és szakszerűbb demográfiai és statisztikai tanulmányokkal rendelkezünk.

² Hortobágyi László: Munkásháztartás. Budapest. 1919.

¹ Budai Barna: Időszerű kérdések című munkájában. (Bp. 1909.)

³ V. ö.: Czettler Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika, 927 stb. oldal, Ecséri Lajos: Szegény ember, Szeberényi Lajos: A parasztok helyzete Magyarországon stb.

Kerék Mihály¹ 1932. évben megvizsgálta 12 reprezentatív munkásközségben 96 munkáscsalád megélhetési körülményeit. Átlagosan egy család évi jövedelmei és kiadásai a következőképp alakultak:

a családfő keresete..	155.06 P	fizetési kötelezettségek	191.00 P
a házastárs és családtagok keresete....	51.02-	ebből tényleg kifizetett	28.07 «
föld és állattartás hős zadéka	112.00	megélhetésükre más radt	290.01 -
Összesen	318.08 P	ebből a család egy tagjára esett naponta	— 14 «

E számok közel három millió magyar mezőgazdasági munkás elszomorító helyzetét tárták fel.²

A gazdasági cselédekre vonatkozó hasonló számítás sok már kedvezőbb eredményre vezettek, annak ellenére, hogy — mint alább látni fogjuk — hiányosak voltak. Illyés Gyula a «Puszták népé»ben (152. és következő oldal) a lakás és a konvenció pénzértékét 350—400 pengőre teszi. Állattartás és a családtagok keresete nélkül szerinte 1930. évben egy öt tagú béres család minden tagjára naponként átlag 25 fillér jutott.

Kovács Imre a Magyar Szemle 1935. évi novemberi számában. «A gazdasági cselédek kereseti és megélhetési viszonyai» címen az ország négy egymástól távol eső ura-

¹ Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz. Magyar Gazdák Szemléje. 1933. dec. hó.

² Néhány évvel ezelőtt még nem volt ilyen sötét a sorsuk. V. ö.: K. Juhász László: A mezőgazdasági napszamosok megélhetési viszonyai. Magyar Gazdák Szemléje. 1930. október, Szalánczi Károly: Néhány magyar földműves család-típus élete számokban. Debrecen. 1932., Rusznyák Gyula: Faluvédelem, Budapest. 1935. 44. oldal.

dalmának adatai alapján részletesebb számításokat eszközölt. Nagyon helyesen jegyezte meg, hogy a cseléd-bért, egyedül pénzértékben kifejezni nem lehet. Elsősorban azért, mert teljes egészében sohasem kerül piacra, illetve a piacra vitt mennyiséget meghatározni igen nehéz. Másodsorban pedig azért, mert a cselédcsalád, mint gazdasági kisüzemben a szükséglet fedezésén túlmenően termelt értékek — állat, tej, tejtermék, tojás, zöldség, stb. — piacon kapott jövedelme alig állapítható meg. Bár Kovács szögezte le, számításaiból seholsem tűnik ki az, hogy figyelembe vette volna mindezt. Épp így kihagyta a lakás, az orvos, a gyógykezelés és alább felemlítendő jelentős egyéb költségeket is.

A közcslédek gabona, tej, só, tüzelő járandóságának és a szegődményes földjei hozadékának értékét a következőkép jelölte meg:

	1925	1928	1933	1934
	Pengő	Pengő	Pengő	Pengő
Fejér megye	1274.42	1276.87	526.40	528.75
Tolna megye	1118.70	1164.05	504.—	490.45
Békés megye	1724.60	1651.01	746.24	716.55
Nógrád megye	997.95	990.40	565.90	382.65

(Békésmegyénél 2.000 liter tejet vett figyelembe tehen tartás címén. Mint láttuk ezzel szemben az uradalmak nagyobbik részénél van tehéntartás.)

Kiszámította az egy családtagra naponként eső jövedelmet is (26, 27, 39, 24 fillér), ami minden esetre nagyobb a napszámosok Kerék Mihály által megállapí-

tott átlagánál. A számítás kiindulását azonban nem tehetjük magunkévá.

Kovács helyesen látta meg, hogy a statisztika által a 100 cseléd keresőre megállapított alföldi 164, dunántúli 179 és felvidéki 195 eltartott családtag nem adhat a szapora uradalmi népről hű képet akkor, amikor az eltartottak országos átlaga 175. Azonnal megváltozik e helyzet ha a cselédek közül leszámítjuk a kisbirtok nőtlenesre kárhozottat alkalmazottainak seregét és figyelembe vesszük, hogy egy cselédcsaládban több kereső is van. Kovács szerint az uradalmakban a családfenntartóra az asszonyon kívül még legalább három keresetnélküli családtag jut. Az öt tagú családból számításaiban a nagyobb gyermeket kisbéresnek tette meg és mivel » . . . az ő keresete nagyjából rá is megy a saját eltartására, úgy hogy a család többi tagjainak nem sok jut belőle» — az egyszerűség okáért ki is hagyta, így öt tagot számolt egy keresőre. Ezzel szemben a tapasztalat szerint éppen a családfőn kívül levő többi keresők jövedelme a cselédség boldogulásának alapja. A székesfehérvári járás adatai is bizonyítják Kovács elgondolásának tarthatatlanságát. Ott — mint láttuk — 1935. évben a 3.232 uradalmi cseléd között nem a felének, hanem csupán 10.5%-kuknak: 341-nek volt az egész részesnél kisebb konvenciója. A vizsgált első elemista cselédgyermekekre egyébként átlag 3.2 testvér és 1.43 kereső jutott. Ez utóbbi számnál figyelembe veendő, hogy azon cselédek családjában, akiknek már nincs első elemista gyermekük, aránylag több a kereső. Továbbá, hogy az átlagosnál nagyobb konvenciót élvező gazdáknál és szegődményes iparosok-

nál azért ritkább a második kereső, mert gyermekeiket iskoláztatják, tanoncnak adják stb. Tehát jelentős volt azon családok száma, ahol több teljes konvenciós kereső gyarapította a cselédek vagyont.¹ Nem hagyható továbbá figyelmen kívül az a jelentős napszámber sem, ami a »nemkereső« családtagok részére jut.

Lássuk, tényleg mennyire becsülhető a gazdasági cselédség jövedelme.

Számításainknál a fejérmegyei, illetve székesfehérvári járásban juttatott keresetből indulunk ki. A megyei viszonyok átlagosak, mert több vármegyében a nagybirtok magasabb konvenciót ad (Sopron, Veszprém, Tolna).

A mezőgazdasági cselédség díjazása a szegődéskor szerződéses megállapodással bérlevélbe foglalt természete beni szolgáltatás, földhasználat, állattartás, készpénz és más törvényszerű mellékjárandóság. Ez a »konvenció« régente még változatosabb képet mutatott. Ma már rendszerint nem szerepel benne az öltözet ruha (a múlt században: nadrág, ujjas, mellény, guba, ködmen, nyakkendő, kalap) csizma (marhabőr, lóbőr fejeléssel), bocskor, fehérmű és a juh gyapja. A nyári 4—5 liter pálinka is elmaradt s csak az ország egyes vidékein van szalonjárandóság és száraz főzelékféle (30—80 liter borsó, bab, kása).

A cselédség konvenciójának törzsét a gabonajárandóságok teszik. Ezeket az országban általában véve búza, rozs és árpából (néhol tengeriből) mérik ki, természetesen a szerződések megszabta különböző arányban és mennyiségben.

¹ A többes kereset jelentőségére l.: Mórítz Miklós: A »három millió koldus« statisztikája. Stud. 1957. július 10.

A székesfehérvári járásban 1935. évben a fő terményjáromóságokból egy konvencióra átlagosan 18-54 q esett. A munkaadók különböző csoportjai a vizsgált 94 nagygazdaságban átlagban a következő mennyiségű gabonakonvenciót adták:

13 sajátkezelésű mágnásbirtok	18.61 q
16 sajátkezelésű régi uradalom	18— -
32 sajátkezelésű háború óta vett birtok ..	18.56 -
26 bérlet	18.53 -
9 földműves kezén levő uradalom	19— -

Természetesen a munkaadók egész mázsákban jutattják a konvenciót, csak különböző mennyiségben.

A terményjáromóságok arányát a következő táblázat mutatja ki:

Hány gazdaság ad	1	1	43	1	7	32	1	2	4	1	1
q búzát	6	7	6	7	7	1	8	7	8	7	6
q rozsot	8	8	8	8	7	o	7	8	8	9	10
q árpát	2	2	4	3	4	4	4	5	4	4	4
<hr/>											
gabona járomóságot											
összesen q	16	17	18	18	18	19	19	20	20	20	20

A gabonajáromóságok értéke természetesen, — mint Kovács számításai is érzékeltetik — minden évben változik s így a gazdasági cselédre nagy hatással van az egyes termékek áralakulása.

Fenti járomóságok 1935—1936. gazdasági évi értékét úgy határoztuk meg, hogy a búza, rozs és árpa tőzsdei árának ingadozását vettük figyelembe, mégpedig a cselédbérek negyedévi kifizetése utáni 8—8 napi időközök alatt. Az árak így alakultak:

		búza	rozs	árpa
1935 április	1—8 között	16.23—44	12.08—56	13.32—30
1935 július	1—8 között	13.59—70	10.35—55	11.33—12.03
1935 október	1—8 között	16.23—43	14.45—57	15.93—16.13
1935 január	1—8 között	18.13—24	16.27—38	16.12—62
	évi átlagban	16.62	13.40	14.39

A székesfehérvári járásban ezen időben adott gabona-járandóságok értéke tehát 235.70 és 297.72 P között változott. Egy cselédre pedig átlag 259.03 P jutott. Ha ebből levonjuk mázsánként a járásban átlagos 1-20 P fuvar-költséget, a konvenció ezen része pontos helyi árának végösszege 235 pengő 83 fillér lesz.

A készpénzfizetés évi 8 P és 100 P között változott, a járási átlag 24.70 P volt. 63 munkaadó 1200, kettő: 1400, öt: 1500 négyszögöl szegődményes földet adott cselédjének, 12 pedig még ennél is többet. A kertföldek területe 200—400 négyszögöl között változott. Volt, aki ezenfölül burgonyaföldet osztott ki. A sójárandóság majdnem mindenütt évi 24 kg.

Igen sok cseléd különböző mellékjárandóshoz jutott, így két gazdaság minden alkalmazottjának évente egy pár csizmát adott, nem számítva a cselédgyermekek karitatív ruhaajándékait. Ide sorolhatjuk a csirások tejszázalékát, a pásztorok és állatnevelők elletési s más állatnövendék-jutalékát.

A járás gazdaságai a vizsgált évben mintegy 273.000 P napszámbért fizettek ki. Ezen hatalmas összegnek hozzávetőlegesen 40%-a jutott cselédek családtagjainak, ami minden konvenció évi jövedelmét átlag 40 P-vel növelte.

Láttuk azonban, hogy a cseléd legfontosabb keresete állattartásából ered. Ha tehéntartással szegődött és két-

évenként elad egy friss ellős üszőt, akkor e címen jövedelme 1935-ben 125 P-vel növekedett. Átlagos napi 4 literes tejhozama pedig a járásban az év folyamán átlagos 11 filléres tejár alapján 160 P-re tehető. Megállapításunk szerint az a szorgalmas cseléd, akinek sertésállományában vész nem pusztított, 2 drb 80 kg-os kocát, 2—3 választási malacot és 6—7 süldőt adhatott el, vagy használhatott fel. Az 1935. évi sertésdekonjunktúra idején az áprilisban eladott malacért 12 P-t, a szeptemberben értékesített süldőért 20 P-t kapott. A decemberi 1.60 P-ös zsír és 1.20 P-ös serteshúsárakat figyelembevéve 2 kocája mintegy 163 P értéket képviselt.

Tehát egy szorgalmas és elemi csapásoktól megkímélt közcseléd 1935. évi járandóságainak a székesfehérvári járásban felértékelt átlagos mérve a következő volt:

gabonakonvenció	253 ,83 P
készpénzfizetés	24, ,70 -
sójárandóság	9, 60 -
lakás	96.
tüzelő	28.
kertföldje termékei, a tengeriföldön térmett bab stb. ára, illetve értéke.....	50,
családtagjai napszámberkeresete	40,
üszőeladásból ez évre jut	125.
tehene tejhozama	160.
választási malacok ára	28.
süldők ára	130.
kocák értéke	163,
baromfinevelésből, tojáseladásból befolyt	40.
Összesen	1130.13 P

Nem számítottuk itt a szegődményes földek hozadékát, mert azt állataival feletette, nem vettük figyelembe esetleges mellékjárandóságait, részes földjei terményeit. A szoba-konyhas lakások járási átlag bére 8 P. A tüzelőnél

1 kocsi gallyfa árát vettük. Némely gazdaság szemet és értékesebb fát, mások, szabad tüzelő címén tengeriszárt adnak.

Nem mellőzhetők azonban a munkaadóknak a cselédségre fordított alábbi törvényszerű kiadásai sem:

orvosköltség	12.20	P
gyógyszerszámla	12.50	-
balesetbiztosítás	1.44	-
fúvarok	10.—	-

Ha figyelembe vesszük az iskoláztatás és az uradalmak kulturális terheinek nehezen meghatározható mérvét, a cselédpásztorok istállózás költségét, a gazdaságok ilyenmű járandóság-kiegészítő kiadásait, cselédenként legalább 100 P-re tehetjük. A cselédbér ezen 1200—1250 P-nyi használati értéke, ha a cseléd nem kap tehentartást, hanem napi 1 liter tejet, 240 P-vel, ha sertései teljesen elpusztulnak, 321 P-vel csökken. Az utóbbi eset — a sertésállomány könnyebb utánpótlási lehetősége mellett úgyiszólván kizárt.

Semmikép sem fogadhatjuk el azt a hivatalos álláspontot, amely a cseléd keresetét csak 600 P-re értékeli.¹ Ellentmond ennek a legtöbb gazdasági üzemtani tankönyv is.²

A mi számításunk szerint, tehát egy hat főből álló cselédcsalád egy tagjára 1955. év egy napjára számít-

¹ V. ö.: A magy. mezőgazdaság alkalmazottainak sorsa 1935-ben. Stud. 1936 ápr. 2.

² Mezőgazdasági üzemtan (Egyetemi közgazdaságtudománykari jegyzetek Bp. 1924.) a cselédbér háború előtti használati értékét 1270 K-ra, Reichenbach Béla idézett munkája 1929-ben (193. old.) 750—800 P-re becsüli.

ható átlagkereset családonként másfél keresőt véve figyelembe, 82 fillérre tehető Kovács Imre 24—39 fillérével szemben.

A cselédbér fizetési értéke már kisebb. Ha a tehéntartás költségét 100 P-re, a szegődményes földek hasznobérét és megmunkálási kiadását 50 P-re vettük s a családtagok napszámberét is levontuk, egy cseléd a gazdaságnak évente mintegy 740 P-be került a vizsgált évben. Ami egy esztendőre 300 munkanapot számítva 1935-ben 2-46 P napi napszámberkiadást jelentett.

Az árak azonban természetesen állandóan hullámoznak. Két év alatt a cselédek gabonakonvenciójának értéke mintegy 16—20 percenttel, állattenyésztésének haszna 80—100%-al emelkedett.

Fejér megye alispánja 1937 augusztus havában össze gyűjtötte a megye 337, száz magyar holdnál nagyobb birtokán alkalmazott 10.336 egészrésztes közcseléd bérére vonatkozó adatokat.

A tehéntartás költségét 100 P-re, a szegődményes föld 100 ölet 5 P-re, a búzát 20 P, a rozsot 18 P, az árpát 15 P folyó évi átlagos árral véve, az egyéb járandóságokat pedig a fentebbi elvek szerint kiszámítva felértékeljük minden cseléd jövedelmét, — állattenyésztése haszna nélkül. Az így nyert járási átlagjövedelmek voltak:

	Járások neve				
	székes- fehérvári	adonyi	móri	sárbo- gárdi	váli
Tehéntartással	760.82	790.46	719.29	775.13	757.19
Tejjárandósággal	712.25	742.51	695.47	728.08	726.08

Ezek szerint a gazdasági cseléd jövedelme nincstelen földműveseink kereseti viszonyainál jelentősen kedvezőbb. Megfigyelésünk alapján állíthatjuk, hogy elméleti szarnításokat az élet eredményei is igazolják. A gazdasági válság ellenére ugyanis a cselédség egy része vagyont, gyűjthetett, akkor amikor falusi népünk a tönk szélére került. Például az S. községbeli gróf H. uradalomban 1935-ben szolgált 108 cseléd közül a földbirtokrendezés-től függetlenül, készpénzért

1923-ban 2 cseléd vett házat	
1924-ben 1	
1928-ben 1	
1928-ban 1	1600 n. öl földet
1929-ben 1	házat
1930-ban 1	
1930-ban	15.033 n. öl földet
1931-ben 1	házat és 600 n.-öl földet
1934-ben 1	330 n.-öl földet
1934-ben 1	1500 n. öl földet
1935-ben 1	házat

tehát itt a cselédek 12%-a a háború óta mintegy 22.000 P-t tehetett félre jövedelméből. Ezt igazolja a községekbe már betelepült s a háború óta is jelentős számú házat, földet vett volt cselédeknek tömege.

G. község mostani gazdái közül a környező pusztákról 33 volt cseléd költözött be, akik házat vettek (az egyik kettőt is) és összesen 128 kat. hold földet (nem számítva öröklött vagy már a községben szerzett vagyont). I. községben a múlt század közepe óta 590 kat. holdat vettek meg cselédek a gazdáktól. P. községben 30—35 cseléd-származású kisbirtokos van és K., a járás 30 éve telepített községe legnagyobbbrészt cselédkonvenciókból létesült.

Igaza van Veres Péternek, a parasztírónak:¹ »Vannak éhezõ béresek és vannak olyanok is, akik házat, földet vesznek . . . igazán csak azoknak a sorsa kibírhatatlan, akiknek sok gyermekük van, de még mind apró és nem keres senki, csak a családfõ».¹

Az uradalmi gazdáknak fokozottabb lehetősége van a vagyongyűjtésre. A székesfehérvári járásban 1935-ben konvenciójukban átlag 202 kg búzával, no kg rozssal, 99 kg árpával kaptak többet, mint a közceselédék, fizetésük 30 P 78 fillérrel volt magasabb. Átlag 2731 négyszeri tengeriföldet, 218 négyszögöl burgonyaföldet és 237 négyszögöl kertet mértek ki nekik. Kocartartásuk, tejadaguk a közceseléd duplája, sőt 7 gazdaságban csak nekik volt tehéntartás megengedve.

A gazdák fizetését általában véve megközelíti a szegődményes iparosok járandósága. Bár vannak uradalmak, ahol valamivel kevesebbet, másutt meg valamivel többet kapnak a parancsolóknál.

A félrészesek, negyedbéresek konvenciója igen változatos. Rendszerint csak a föld és gabona járandóságukban kapják elnevezésüknek nem teljesen megfelelő, de mindenesetre az egész részesénél kisebb hányadát.

Az uradalmi pásztorok rendszerint a közceselédék konvencióján élnek. A cselédtörvény hatálya alá tartozó községi és közbirtokossági pásztorok, csószók, mező-, hegyörök viszonyai különbözök. Fizetésük gyakran (a törvényes rendelkezések ellenére) az egyes föld- és állat-

¹ Veres Péter: A béres és a bére. Magyarország c. napilap 1936. június 16-i számában. A cikk napi 17 filléres átlag jövedeime fenti szempontok szerint bírálható el.

tulajdonosoktól kell összeszedniük, holdanként, illetve állat darabszám után meghatározott összegben. Ez a mezőőröknél holdanként rendszerint egy kéve gabona vagy 15 kg csöves tengeri. A községi pásztorok több helyen községi épületben laknak. Van, ahol a kanász vagy tehenes minden kihajtott sertés, illetve szarvasmarha után 1 drb meghatározott súlyú kenyeret, 10 dkg zsírt kap s ezenkívül anyasertés, illetve tehenenként 75 kg búzát és ugyanannyi rozsot.

Ezek a járandóságok többnyire azért nem érik el a cselédbéreket, mert családi termelőháztartásuk termelési feltételei hiányoznak.

VII. AZ URADALMAK EGÉSZSÉGÜGYE

Egy társadalmi osztály, vagy vidék egészségi viszonyairól statisztikailag is megfogható, hű képhez két úton juthatunk. A biztosabb és alaposabb a népréteg vagy vidék kiválasztott egyedeinek beható orvosi vizsgálása. E téren hatalmas és dicséretes tevékenységeredményeiről számolhat be újabb orvosi irodalmunk.¹ A nagy munkára és a rendelkezésre álló anyagi eszközökre való tekintettel, itt természetesen csak reprezentatív adatgyűjtésről lehet szó.

A másik út a fertőző betegségek hivatalos bejelentéseiből és a halálokokból megállapítható adatösszeállítás lehet. A halálokokat az állami halotti anyakönyvek megse» felelő rovatai tüntetik fel. Ezekről az anyakönyvi bejegyzésektől a betegség tüzetes megjelölését mégsem várhatjuk. Az anyakönyvvezető a bejegyzést ugyanis a halottvizsgálati bizonyítvány adata alapján foganatosítja. Azonban például 1928-ban az összes elhaltak 21%-át nem kezelte orvos és a halotti bizonyítványok 14,3%-ában a halálokot sem orvos állapította meg. Az országban ekkor a 2517 nem orvos halottkémtől eltekintve, még 196

¹ V. ö.: pl. a M. Kir. Belügyminisztérium által kiadott Népegészségügy c. folyóirat számaiban Aszalós János, Gärtner István, Bielek Tibor, Darányi Gyula, Gáspár János, Kovacsics Sándor, Petrányi Győző, Sólyom Sándor, Váradai Sándor, Vidákovich Lajos és Waltner Károly közleményeit.

képesítéssel sem bíró halottkém is működött.¹ Pedig az orvosok halálok megállapítása sem fedi minden esetben a tényleges helyzetet, különösen, ha a halottkémlő orvos előzőleg nem kezelte a beteget. A halál legközvetlenebb oka minden betegségnél a légzés megszűnése és a szív-működés megállása, ami a központi idegrendszer munkáját elnémítja. Tehát az orvos által megállapított -halál-okból- nem mindig következethetünk a «kór okára.» Az anyakönyvi utasítás (80.000/1906. B. M. sz. r. 111. §-a) sem döntött azon kérdésben, hogy a halotti anyakönyv megfelelő rovata a halál beálltának közvetlen okát, vagy magának a halállal végződő betegségnek tüzetes megjelölését tüntesse-e fel. A vonatkozó halálok-kimutatásban (54.919/1895. B. M. sz. r.) inkább az utóbbiak szerepelnek, míg ténylegesen az anyakönyvekbe mindkettőt fel» váltva írja be az anyakönyvvezető.

Ha tehát nem is hiteles, mégis érdekes az anyakönyvekből eléink táruló kép. Átvizsgáltuk a székesfehérvári járás 28 anyakönyvi kerületének 1935. évi halotti anyakönyveit. (Megjegyzendő, hogy a 31 község közül ii-ben laikus halottkém működött.) A halálokokat a következőképp tüntethetjük fel:

Vörheny.....	1	Lues	5
Diftéria	2	Gennyvérúség	7
Tífusz	1	Orbánc	3
Gumókor	66	Náthaláz	2
Szamárhurut	1	R á k	58
Bélhurut	49	Veleszületett gyengeség	40
Gyermekágyi láz	2	Aggkori végkimerülés	172

¹ V. ö.: Barabás József cikke a Népegészségügy 1934. évf. 274. oldalán, továbbá Kerbolt László: A halottkémlés és temetőrendészet útmutatója. Gyoma. 1936.

Érelmeszesedés	23	Hashártyagyulladás	7
Agyhártyagyulladás	17	Vésés, máj-, epebaj	19
Agyszélhűdés	45	Csonthártyagyulladás	1
Elmebaj	4	Golyva	1
Idegbaj	1	Gégedagana	2
Rángógörcs	4	Hörghurut	8
Szívbjaj	110	Erőszakos halál	31
Szívshélhűdés	26	Elvérzés	3
Tüdőgyulladás	76	Asztma	1
Mellhártyagyulladás	3	Vérmérgezés	1
Bélcsavarodás	1	Ismeretlen és bizonytalan	21
Gyomorbad	5		

A táblázatban az aggkór halálokai vezetnek, ami érthető, ha figyelembe vesszük, hogy az összes elhaltak közül:

18 éven aluli volt	24.5%
18 és 60 év közötti.....	21.5%
60 éven felüli	54.0%

Természetesen az aggkori végelgyengülés egyéb meghatározhatatlan halálokokat is foglalhat magában. Az érelmeszesedés, sőt a rákesetek jelentős része is összefüggésben van az idős korban való nagyszámú elhalalozással.¹ A szívbad gyakran »Verlegenheits diagnose», a fertőző megbetegedések súlyosabb eseteiben pedig a lakosság nagy része idejében a megyeszékhely ragálykórházába kerül. Tehát a járásban is érvényesül a halalozás három főtenyezőjének: a csecsemőhalalozásnak, a gumőkórnek és a fertőző badoknak pusztítása.

Hazánkban 1920—23-ban még évente átlag 48.095 csecsemő halt meg, a gumókór 23.447, a fertőző badok 11.457 embert ragadtak el.² Ez a helyzet szerencsére évről-

¹ V. ö.: Manninger Vilmos: A rák ábc-je, Budapest, 1935. 13. oldal.

² V. ö.: Pfeiffer Miklós: Magyarország halalozási és természetes szaporodási viszonyai, Budapest, 1926. 5. old.

civic javul. Vizsgálatunk színhelye, Fejér megyében és annak központi járásában pedig az országosnál kedvezőbb viszonyokat találhatunk, ami az alábbi táblázatból tűnik ki:¹

		Országos átlag	Fejér- megyei átlag	Székes- fehérvári járási átlag
Csecsemőhalálozás 100 élveszülettre	1920—23-ban	19.2	17.8	16.6
	1924—27-ben	17.8	16.4	14.7
	1928—32-ben	17.1	16.1	15.3
Gümőkór-halálozás 100 lélekre	1920—23-ban	3.1	2.5	2.2
	1924—27-ben	2.6	2.2	2.0
	1928—32-ben	2.1	1.7	1.6
Egyéb fertőző-halálo- zás 100 lélekre	1920—23-ban	1.4	1.1	1.2
	1924—27-ben	0.7	0.8	0.7
	1928—32-ben	0.7	0.6	0.7

A járás 1935. évi csecsemőhalálozása a halotti anyakönyvek tanúsága szerint az elhalt gyermekek életkora és szülők foglalkozását figyelembevéve a következőképpen alakul:

	Az elhalt gyermekek életkora			
	1—7 nap	7-30 nap	30 naptól 1 évesig	egyétől 7 évesig
Az összes elhalt gyermekek száma	28	13	93	27
Ezek közül a gyermek atyja cse- léd volt	7	13	25	5
Hány százalék a cselédgyermek	25.0	33.3	26.8	18.5

¹ V. ö.: Perilla Aladár: Magyarország népesedési viszonyai 1920—1932-ig. Budapest, 1935.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy az 1935. évben született gyermekek 30-4 százalékának az atyja élt cselédsorban, megállapíthatjuk, hogy ezévben a pusztai gyermekek halandósága csak 7—30 napos korban multa felül a járási átlagot. Pedig az orvosi irodalom a külterületen lakó népesség gyermekeinek nagyobb halálozási arányát állapítja meg. Ezt a tényt összehasonlításainál mint -tanyai együtt-hatót» veszi számba.¹

A cselédgyermekek halálokai a következők voltak:

Bélhurut	15	Erőszakos halál	2
Veleszületett gyengeség	12	Rángógörcs	2
Hörghurut	5	Tüdőgyulladás	1
Szívszélhűdés	5	Agyhártyagyulladás	1
Szívbjaj	3	Csonthártyagyulladás	1
Tájogkór	2	Angolkór	1

Az emésztőszervek megbetegedéseie tehát a szomorú vezető szerep. Itt pedig döntő tényezők: a rendszertelen és helytelen táplálkozás, a tisztaság hiánya s főleg a tudatlanság.

Az uradalmi gyermekek között kétségtelenül kisebb volna a halálozás, ha a törvényeink a bábakérdést a cselédekre vonatkozólag is megfelelően szabályozták volna. A mai álláspont ugyanis az, hogy a szülés mindaddig, míg bonyodalmakkal nem jár, természetes folyamat és nem betegség. A gazdaság tehát nehezen kötelezhető a bábaköltség fedezésére. Ha az a községi szegényellátás terhére esne, a fuvar kérdése még mindig elintézetlen volna. A szülés ugyan tulajdonkép szakápolást igényel, amit az

¹ V. ö.: Fekete Sándor: A tanyai csecsemővédelemről. Népegészségügy 1928. január.

1876: XIV. t.-c. 49. §-a értelmében más mint oki. szülésznő nem is szolgálthat. Ezen az alapon gondoskodik erről a szakápolásról az OTI, tehát a bábaköltség és fuvar a mezőgazdasági munkaadóra is áthárítandó volna. Néhol vita esetén a hatóság a szülésznő munkáját egészségmegővő tevékenységnek tekintve, a bábát fikcióval preventív gyógyszernek minősíti és ez alapon kötelezi a bába igénybevétele költségének viselésére a gazdaságot. A teher pedig elég jelentős. Sok munkaadó büszkén hivatkozik arra, hogy ő a szüléshez mindig kihozatja a bábát. Ez korántsem elég, az újszülött és az anya ápolása, felügyelete huzamosabb időt vesz igénybe. A távoli uradalom pedig télvíz idején, vagy sürgős munkában nem igen küldheti naponta kocsiját a szülésznő után. Annak amúgy sincs ideje a szülő cselédasszony rendszeres ápolására.

Igazolni látszanak ezt a székesfehérvári járás bábáira vonatkozó alábbi adatok is: 1934-ben összesen 49 szülésznő volt a járásban. 29 községi és 20 magánbába, akik azon évben 1289 szülésnél segítettek. Három községben 4, kettőben 3, nyolcban 2 szülésznő volt, hatban viszont egy sem. A községi szülésznők közül hárman 300, heten 450 és tizenkilencen 600 P évi fizetést kaptak. Az évben öt magánbába nem folytatta gyakorlatát. A többiek közül háromnak egész évben 10 esete sem volt, ötnek 10—25, hétnek pedig 25—50. Nem csoda, ha némelyikük a falvakban is szaporodó tiltott műtétek büntetendő eszközéhez folyamodik. A községi bábák pedig a szegények ingyenszüléseitől túlterhelve, nem érnek rá naphosszat a távoli uradalmakba kocsizni. Jelentős hiányt pótolna az

is, ha a bábákat a serdültebb csecsemők gondozására kiképeznék. A bábakérdést tehát a gyermekhalálzási arány leszorítása érdekében sürgősen orvosolni kell.

A tuberkulózis foglalkozási ág szerinti elterjedésének megállapítása, mint Laky Dezső mondja¹, sok nehézségbe ütközik. Már az erős, vagy gyenge konstitúció is bizonyos mértékben determinálja az egyén életpályáját. Társadalomgazdasági helyzetén, táplálkozásán, keresetén kívül kultúrája hiányosságai is éreztetik a betegséggel való összefüggésüket. Óstermelő népünk tuberkulózis halandósága azonban örvendetesen javult, ami a háború előtti időkhöz képest Scholtz Kornél szerint 1920—1932-ig ezen időszakok évi átlagai arányszámának 32.2 %-os csökkenésre vezetett.

E téren a cselédség hivatásszerű szabad levegőn való tartózkodása fokozottabban érezteti hatását. Elég hivatkozunk az országos statisztikai eredményekre, amelyek szerint a gazdasági cselédség 1000 lélekre számított évi tbc. halandósági átlaga 1.9-es számával jóval az országos átlag alatt marad. Megdöbbentő ezzel szemben a kisbirtokos és kisbérlők 6.5%-os aránya.² Viszont a cselédség foglalkozásában is rejlik bizonyos tbc. veszély, így a gyermekek korai munkára fogása, a zárthelyi munkák porártalma (takarodás, gabonamérés stb.), a tehénállomány tuberkulózissal való fertőzése, stb.³ Figyelmet, gondos

¹ Csonka-Magyarország tuberkulózis halandósága. Bp., 1927.

² U. o. 90., 92. oldal.

³ V. ö.: Fenyvessy Béla és Kovacsics Sándor: A tuberculosis elleni védekezés a magyar falvakban. Népegészségügy, nov. — dec. sz.

megfigyelést érdemelne e téren a tehénfejő «csirások» egészségi állapota. A mezőgazdaságban szinte egyedülálló, egész évi túlerőltető testi munkájuk nagymértékben hajlamossá teszi őket e betegségekre. A tuberkulózis elsősorban lakásbetegség. Minél előbb juttatunk a cselédek részére a közegészségügy követelményeinek megfelelő lakóhelyiségeket, annál gyorsabban szorítjuk vissza e népbetegséget.

Hazánkban a fertőző betegségek állását háromféle statisztikai adatgyűjtésből ellenőrizhetjük. A Központi Statisztikai Hivatal az anyakönyvvezetőktől betérjesztett népmozgalmi adatokból közzé teszi a fertőző betegségekben történt elhalálozások számát. A tiszti orvosok pedig a községi orvosi jelentések alapján félhavonként bejelentik a belügyminiszternek úgy a fertőző megbetegedési, mint halálozási adatokat. Bár a be- és kijelentési kötelezettség szigorú rendelkezéseken alapul (1876: XV. t.-c. 80. §-a, 91.954/1894. B. M. sz. 17.415/1893. B. M. sz. r. stb.) ezen adatok úgyszólván soha sem fedik egymást, sőt a fővárosi számoszlopok még a Tisztiorvosi Hivatal jelentéseivel sem egyeznek.¹

A székesfehérvári járás fertőző megbetegedéseit a tisztiorvosi jelentések alapján foglalkozási ágak szerinti feldolgozásban az 1931—i934-ig terjedő négy esztendőre vonatkozó összegekben a következő táblázaton mutatjuk ki:

¹ A hibaforrásokra Petrilla Aladár mutatott rá: Fertőző-beteg halálozási statisztikánk állása c. értékes tanulmányában. Népegészségügy, 1928. nov. sz.

	Hasi hagymáz	Roncsoló toroklob	Vörheny	Kanyaró	Szövődményes influenza	Nyílt tbc	Vérhas	Gyermekági láz	Szamar-köhöges	Bárány-himlő
Gazd. cseléd	40	179	78	148	10	19	2	4	62	—
Urad. gazda, szegődm. iparos	7	15	5	9	2	—	—	—	8	1
Pásztor	—	3	2	—	—	—	—	—	—	—
Időszaki mg. munkás	6	7	—	9	—	2	2	2	—	—
Köz. csősz.	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Nem cselédsorban levő gazd. alk.	1	7	4	4	—	1	—	1	—	—
Napszámos	37	56	30	24	5	13	5	1	18	2
Földműves	69	188	96	129	11	49	2	4	27	7
Kisiparos	18	50	20	29	2	11	0	1	2	—
Kereskedő	—	14	5	7	—	—	—	—	—	—
Egyéb (nem intelligens)	16	46	28	42	1	8	1	2	12	2
Értelmiség	7	31	20	17	1	2	—	—	5	1
Cigány	8	15	—	1	—	1	—	—	1	—
Ismeretlen	2	15	11	2	1	—	—	—	—	—
Összesen	211	628	297	423	33	106	12	15	135	13
Ennek hány százaléka esik a cselédsorban levőkre	22.7	30.8	27.9	56.7	36.3	16.3	16.6	20.6	51.8	7.6

A járás lakosságának 23.7%-a él cselédkenyéren. Ezt a számot a fenti %-ok többszörösen meghaladják, azonban úgyszólván kizárólag a gyermekkor ragályos megbetegedéseinél, ahol viszont figyelembe veendő a cselédség szaporasága következtében a százalék javukra való jelentős eltolódása. Azonkívül a rendszeres és állandó orvosi ellátás kétségtelenül hozzájárul ahhoz, hogy a bejelentések pontosabban történnek, még az enyhébb fertőző betegségek eseteiben is.

A külterületek okozta számos nehézség ellenére a gazdasági cselédség egészségügye tehát átlagon felül jó. Ennek főokát természetesen a népréteg megfelelő orvosi ellátottságában jelölhetjük meg.

Az 1907: XLV. t.-c. 28. §-a szerint ugyanis: »Ha maga a cseléd vagy az éves, illetőleg állandóan alkalmazott szegődményes cselédnek vele élő felesége, vagy vele egy háztartásban élő 12 éven aluli gyermeke a szolgálatbalépés 15. napja után a szolgálati idő alatt megbetegszik, az orvosi gyógykezelés és az orvosszerek költségét legfeljebb 45 napig a gazda a sajátjából tartozik fedezni és a szükséges fuvar is ő tartozik adni, kivéve, ha a betegséget nyilvánvalóan a cseléd, illetve családtagjának hibája okozta, vagy ha a cseléd, vagy családtagja a betegséget színleli, mely esetben az összes okozott költséget a cseléd tartozik viselni. Ha a betegségnek a gazda hibája az oka, az orvosi kezelés és orvosszerek költsége a betegség egész tartamára a gazdát terheli. A beteg cseléd helyettesítésének költsége — kivéve, ha saját hibájából betegedett meg — nem vonható le béréből».

A cseléd és családja komoly betegségén felül leg-

kisebb bajával is orvoshoz fordul. Ez a legjobb bizonyosága annak, hogy népünk nem az orvostól, hanem az orvosi költségektől idegenkedik. Hisz nemcsak a cselédség, hanem a gazdák is örömmel ragadják meg az ingyenyógykezelés lehetőségeit. Az 1935. évi Székesfehérvár-veszprémi útépítés alkalmából például még módosabb folds művesek is, elsősorban azért végeztek földmunkát, hogy a biztosítottak táborába kerüljenek. Az épülő út melletti községek munkabíró emberei nagyrészt biztosítva voltak s e címen ingyen kúráltatták minden bajukat. Irígyli is a falusi lakosság a cselédség rendes orvosi ellátottságát. A cseléd ezt kihasználja, s a látogatási napokon az uradalmi orvosnak tekintélyes munkát ad. Természetesen maguk a gazdaságok is orvossal vizsgáltatnak felül mindenkit, aki gyengélkedve kiáll a munkából.

A gyógykezeltetési kötelezettség jelentős terhet ró a birtokosokra. A hivatkozott t.-c. szerint ugyan: »Az a gazda, aki évi 200 K-nál kevesebb egyenes adóval van megadóztatva, a felét, az a gazda pedig, aki évi 200 K-nál nagyobb egyenes adóval van megadóztatva, egytizedrészét levonhatja a cseléd béréből annak az összegnek, amelyet a cseléd feleségének és 12 éven aluli gyermekeinek orvosi gyógykezeltetéséért és az ezek részére kis szolgáltatott orvosszerekért kifizetett». Fejér megyében azonban alig van gazdaság, amely törvényadta jogával élve ezt a levonást foganatosítaná. A gazdaságok felmerülő költségeire jellemző, hogy a székesfehérvári járás 90 nagyobb gazdaságában 1955. év folyamán 1149 cseléd (majdnem minden harmadik) és a cselédek 1942 hozzátartozója betegedett meg. A munkaadók ezekre 36.700

pengőnyi orvosi költséget fordítottak és 37.000 pengős gyógyszerzámlát fizettek ki. A beteg cselédek 2364 fuvart vettek igénybe. A törvény 57. §-a szerint 1767 pengő temetkezési segélyt adtak ki a gazdaságok.

A cseléd balesete ellen a munkaadó felelősségét törvényeink értelmében évi P 1.44, a cselédtől le nem vonható hozzájárulási díjjal váltja meg. Ha a cselédet baleset éri, gazdája köteles részére $\frac{1}{4}$ évig minden járandóságát kiadni és őt gyógyíttatni. Az ötödik héttől a tizenkettes dikig a munkaadót a gazdasági munkáspénztár napi P 1.20-val és a gyógyítási költségek megtérítésével kárpótolja. Ha a munkavállaló betegsége még ezután is tart, évi 288 pengő balesetjáradékot, illetve részleges munkacsökkenés esetén ennek bizonyos hányadát kapja a pénztártól. Az említett gazdaságokban a vizsgált évben 208 cselédbaleset történt.

VIII. A KÖLTÖZÉS PROBLÉMÁI

Az 1935. év folyamán a gazdasági cselédség járandóságai körül a munkaadók és munkavállalókat egy rendkívüli, de általános bérvita tartotta izgalomban.

Az 1907: XLV. t.-c. I. §-a szerint ugyanis: »Gazdasági (külső) cseléd az, aki szerződéssel kötelezi magát, hogy valamely gazdaságban személyes és folytonos szolgálatokat bérért teljesít, legalább is egy hónapon át». A törvény tehát a cselédminőséget nem a szerződés időtartamához kötötte, mert a cseléd legalább egy havi elkötelezésével csak a szolgálat bizonyos állandóságát akarta kifejezni. Ezt az állandóságot csupán azért nem kapcsolta a törvényjavaslat¹ a gazdasági évhez, mert így sok olyan egy évnél rövidebb időre alkalmazott munkavállaló esett volna ki a törvényes szabályozás kereteiből, aki ténylegesen mégis mezőgazdasági cseléd minőségben van alkalmazásban. A törvény — bizonyos korlátozással — nyitva hagyta a szolgálati idő tetszés szerinti tartamának megállapítását a felek szerződéses megállapodása számára. 7. §-ában azonban kimondotta, hogyha másképp nincs szabályozva a szerződésben — tehát határozatlansága esetén — a szolgálati idő egy évre szól. A bizony-

¹ V. ö.: Darányi Ignác indokolása a törvényjavaslathoz, Országgyűlési Képviselőházi Irományok 1906—1911. XI—XII. kötet 568. oldal.

talán időre kötött szerződés pedig semmis (7. §. 2. bek.).¹

A gazdasági élet rendje azonban természetesen rászorította a munkaadót arra, hogy cselédjei szerződésénél nagyobb időre való állandósulásukat biztosítsa, így gondoskodva a munka egyöntetűségéről s védekezve az ellen, hogy a munkásai szeszélyük szerint, vagy a sürgösebb gazdasági munkák idején a nagyobb napszámberéktől elcsábítva, máról-holnapra cserbenhagyják. Költözködésükkel neki költségeket okozzanak, betegségeket hurcoljának majorjába. Általában véve ugyanezt követelte meg másrészt a cseléd érdeke is, aki családi életéhez, a saját részére bérvizonyaink által lehetővé tett termeléséhez, állattartásához egyhelyben való tartózkodását legalább egy esztendőre igyekezett biztosítani. A szerződés kötelező erejének tudatát is aláássa a munkahely rövid időn belüli ismételt elhagyása, a termelés folyamának gyakori megszakítása. A pontosan nem ellenőrizhető és lédi munka által veszélyeztethető fontos nemzetgazdasági érdekek szintén megkívánják a munkaviszony húzósabb tartamát. Csupán a kisbirtokokon, a rendezetlen viszonyú, tőkeszegény és bizonytalan jövőjű birtokosok folyamodnak még ma is a hónapos rendszerhez, amely, sajnos, a törvényadta kiutak felhasználásával a cseléd családalapítását, de néha emberi sorsát is veszélyezteti, és a gyengébb féllel szemben könyörtelen visszaélésekre ad alkalmat.

¹ A törvény máskor is különbséget tesz az éves, vagy annál rövidebb időre szegődött cselédek között, így a cseléd és családtagjai gyógykezelési, temetési költségeinél (28. §), bevonulásánál (31. §), a lejárt szerződés meghosszabbításánál (40. §).

A cselédviszonyról úgy intézkedik a törvény, hogyha az éves szerződést lejárta előtt egyik fél sem bontja fel, azt ugyanazon feltételekkel még egy évre meghosszabbítottnak kell tekinteni (40. §.). Az éves szerződés egyoldalú felmondásának idejét pedig a lejárati előtt két hónapban állapítja meg. A hosszú felmondási idő is számol tehát az intelligens munkásság körében mindinkább terjedő ama kívánsággal, hogy alkalmaztatásuk a hivatalnoki álláshoz hasonlóan biztosított legyen és a munkaadó az elbocsátás körül ne járhasson el önkényesen.¹

Munkajogunk a szerződés egyoldalú felbontásának a rendes felmondási időn kívül való eseteit részletesen szabályozza. A közérdekből kvalifikált cselédszerződésnek az egyik fél által való megszüntetését csak a szerződéses viszony erkölcsi alapjának megingásakor, alaki és tárgyi korlátok között engedélyezi. Igyekezve mindkét fél érdekeit egyenlően kiegyenlíteni; kötelelességteljesítésének megszegését igazságosan megbünteti.

Bár a munkaviszony közös megegyezéssel bármikor tetszés szerint felbontható, s bár a törvény szabályai elég gyakran adnak módot a jogos elbocsátásra, vagy a munkából való kiállásra; az idők folyamán mégis kialakult az egyes cselédrendtartások, illetve az 1907: XLV. t.-c. 66. §-ában adott felhatalmazás alapján alkotott szabályrendeletek útján szabályozott, törvényhatóságoként változó időpont, a szegődés, illetve fogadás időszaka, amikor a cseléd a szomszéd gazdaságban a véletlentől kevésbé

¹ V. ö.: Czettler: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. (Bp. 1914) 1002. old.

befolyásolt új hely után nézhetett, vagy a munkaadó cselédségét felfrissíthette.

Ez az időpont országgrészenként különböző volt. Szeptember 29 és április 24 között ingadozva, túlnyomórészt azonban — így Fejér megyében is — január i-ére esett. Ezt az időpontot azonban általánosan eddig semmis féle törvényes intézkedés nem szabályozta. Pedig a szegődés természete is kívánatosná tette annak lehető egységesítését. Különösen azon törvényhatóságok határán érezhették a munkások és munkaadók a helyzet fonákságát, ahol a cselédköltözések közt, negyedévnyi különbség is adódott.

Már Darányi Ignác a cselédtörvény javaslatának indoklásában megállapította,¹ hogy kívánatos lenne bizonyos egységet teremteni a cselédváltás időpontjában. Régi óhaj ez, mindkét fél érdekében. Ő azonban bármily fontosnak tartotta, nem vette fel javaslatába, mert úgy vélte, hogy az ország éghajlati és gazdasági viszonyainak különbözősége kizárja az egységes szabályozást, s így a helyi körülmények alapján jobb törvényhatósági szabályrendeletekre bízni a kérdés rendezését.

Az ország csonkasága sajnos, tájaink gazdasági viszonyait összeszűkítve kiegyenlítette a különbségeket. Ettől a szomorú körülménytől és főleg a méltánylandó szociális indokoktól vezérelve, kormányzatunk általános szabálykiadását határozta el. Népegészségügyi szempontból, tekintettel a cseléd nagy családjára, a zord időszakban való költözködése ugyanis számos megbetegedés veszélyét rejtette magában. Ezenkívül egyes elvermelt termé-

¹ O. K.-házi Irományok 1906—1911. év 571. és köv. old.

nyei a fagyos időben való szállításnál tönkrementek, sertéseit kénytelen volt időelőtt levágni.

A földművelésügyi miniszter 1923. évi megkeresésére az Országos Mezőgazdasági Kamara igazoló-választmányja az egyes Kamarák meghallgatása után ellenezte ugyan a helyzet megbontását, de már 1929-ben maga kérte az általános költözködési idő április 1-ben való megszabását, ami ellen viszont a törvényhatóságok többsége tiltakozott.¹

Végre azonban január 29-én mégis megszületett az 1935. évi II. t-c., amely kimondotta, hogy minden éves mezőgazdasági cseléd szolgálata március 31-én végződik, kivéve a juhászokat, akik szeptember 30-án és a szállós, vagy kertgazdaságokban (dohánykertészetben) alkalmazottakat, akiké december 31. napjával ér véget. A törvény 1. §-ának 2. bekezdése azon éves szerződéseket, melyek 1935 április 1 és 1936 január 1 között kötöttek, megrovidította, a január 1 és március 31 között kötötteket azonban meghosszabbította. Hogy a törvény még a folyó gazdasági évre is éreztesse hatását, az 1934. évi november 1-i felmondási időket megelőzően hatályba lépett 9100/1934. M. E. sz. rendelet 1. §-a az 1934 október 21-e és 1935 március 31 napja közt végződő éves cselédszerződések időtartamát a lejárat helyett 1935 március 31-ig toltta ki.

Ezen törvény végrehajtási utasítása a 32000/1935. F. M. sz. r. 1. §-a 4. bekezdése kifejezetten hangsúlyozza: ezentúl sincs akadálya annak, hogy valaki egy évnél rö-

¹ V. ö.: Az Országos Mezőgazdasági Kamara évi jelentése 1929. év 191. old., 1930. év 176. old.

videbb időre fogadjon fel cselédet. 4. §. 2. pontja pedig kifejti, hogy a törvény rendelkezései nem érintik a szerződő feleknek az 1907: XLV. t.-c. 21. §-ában biztosított azt a jogát, hogy az egyes járandóságok kiszolgáltatásának időpontjaira szabad egyezkedéssel állapotodhassanak meg.

A járás 1934. december 31-ig felfogadott éves gazdasági cselédjei tehát a rendelkezések értelmében 1935 március 31-ig tovább szolgáltak, ami sem a munkaadók, sem a munkavállalók viszonyaiban nem okozott lényeges változást. Tekintettel azonban arra, hogy sem a törvény, sem a rendeletek a járandóságok kiadására vonatkozólag részletesen nem intézkedtek, a járás főszolgabírája a községi elöljáróságok útján felhívta a gazdaságok figyelmét arra, hogy azon cselédjeik szegődményes földjének 1935. év első negyedére eső hozadékát, akik 1935. április 1-én tőlük elköltöznek, kérelmükre természetben vagy ellenértékében szolgáltatassák ki, mert panasz esetén, mint megszolgált járandóságot, a cselédek részére meg fogja ítélni. A főszolgabíró mértékadó szakvélemény meghallgatása után rendelete kiadásánál elsősorban a gazdaságokkal szemben előzékenységi szempont vezette, hogy elvi állásfoglalása leszögezésével megkímélje a munkaadókat a felesleges pereskedések okozta fáradság, idővesztés és költségektől. Az április 1-én kilátásban volt perek tömegében ugyanis az eljáró elsőfokú hatóság azt az elvet vallotta, hogy a szegődményes földek negyedévi hozadéka a cselédet 1935. január 1-től március 31-ig terjedő szolgálati idejére megilleti és ezt igyekezett a cselédek részére peren kívül is biztosítani.

Ezen álláspont szerint ugyanis a szegődményes föld a gazdasági cselédek összérének kiegészítő részét képezi, éppen úgy mint a gabona, a lakás, vagy sójárandósága, ha tehát utóbbiakat a szerződéseken felüli ötödik negyedévre is megkapta, miért ne kapna szegődményes földje után is járadékot? Nem lehet kívánni, hogy a szóbanforgó 16 hónap alatt kevesebb bért kapjon, mint más 16 hónapban. Ezzel szemben csak az a kifogás volna érvényesíthető, hogy a szegődményes föld hozadéka a cselédet a nyári hónapokban kifejtett fokozottabb és nehezebb munkájának ellenértékéül illeti meg. Az tény, hogy a cseléd természetbeni járandósága saját érdekében a termelés részesévé való tételére szolgál, de a termény és természetbeli járandóságok rendszere a gazdaság helyzetét is ugyanolyan mértékben könnyíti. A gazdaságok egyébként ha a szolgálati viszony a szerződési idő lejárta előtt bármely okból megszűnik, a tényleges szolgálatban eltöltött időre az összes járandóságból és így a szegődményes föld hozadékából is annak azon hányadát adják ki a cselédnek, amely megfelel a tényleges szolgálati idő és a teljes év közötti aránynak. Ugyanígy jár el általábanvéve a munkaügyekben bírászkodó hatóság is. Ellenkező előzetes megállapodás hiányában tehát a hozadéknak aránylagos része a munkavállalót megilleti akkor is, ha a tényleges szolgálati idő — jelen esetben törvényes intézkedésre — egy évnél tovább tart. Ezt az általános szabályt pedig a rendelkezések nem helyezték hatályon kívül.

A gazdaságokra így a költözési idő megváltoztatása, mint a munkavállalók szociális viszonyai érdekében sür-

getett intézkedés, látszólag indokolatlanul és igen nehéz, sőt válságos gazdasági helyzetben hatalmas terheket zúdított. Egyes munkaadók ezt méltánytalannak, igazságtalannak tartották. Ők a szerződés szerinti földjárandóságot a törvény 26. §-a értelmében kellő időben és helyen a cselédnek kimérték, a szerződés szerint megművelték, a termés betakarításához igát adtak, terményét hagyták betakarítani — őket tehát más erre vonatkozó kötelezettség szerintük nem terhelheti. A föld évente egyszer terem, 1935-ben nem adhatnak abból egy negyedrésszel többet. Miért teljesítsen a gazda kétszer? Ebben az időben a cseléd sem dolgozott szegődményes földjén semmit. Ha a cseléd a gazdaságban tovább szolgál, ugyanúgy kimérték neki ezévből is földet, mint azelőtt, — ha máshova szegődött, ott kapott földet. Igaz, hogyha nem jutott szerződéshez, a szóban levő időre földbéli ellenszolgáltatásban nem részesült. Ez arra készítetett több gazdát, hogy az ilyen elhelyezkedni nem tudó volt cselédjei részére kiadta a szóban forgó termés értékét, így viszont a többi régi, szorgalmas cselédjét érte hátrány, akivel meg volt elégedve, az izzága, rossz munkás kiselejtezzel szemben. S ha visszamaradt cselédeit nem elégítette ki, azok közül a békétlenkedők, kevésbé megbízhatóak éltek a panasz jogával, aminek ha igazat adtak, a többiek keseredtek el. Ha a gazdaság rászánta magát a járandóság kiadására, felmerült a kérdés, természetben juttathatja a földet? Volt, aki cselédjei 1935. évben kiosztott szegődményes földjeit egynegyedrésszel nagyobbra mérte, sőt volt földjük negyedrészt a máshova szegődötteknek is kiadta, műveltesék meg, ahogy tudják, esetleg az itt-

maradottakkal felesben. Behordás esetén újabb vita merült fel, az új munkaadó, aki ingóságait magához szállította, köteles-e a terméshez kocsit küldeni, vagy a régi gazda szállítsa-e azt legalább az 55. §-ban megjelölt távolságig.

A szegődményes föld hozadéka készpénz árának kiadása újabb nehézségekbe ütközött. A tavaszi magas, vagy az őszi alacsony árat számítsa-e a gazdaság? A 21. § rendelkezése szerint, ha nincsen más megállapodás, azokat a járandóságokat, amelyek természetüknél fogva naponként adandók ki (pl. takarmány, tej stb.) naponként, a készpénzfizetést évnegyedenként utólag, egyéb járandóságokat pedig évnegyedenként előre kell kiszolgáltatni. Már pedig a január i-i tengeri- és burgonyaár jóval magasabb volt, mint kukoricatöréskor, krumpliszedéskor. A cseléd tehát jobban járt, mintha betakarításkor kapja meg járandóságát, mint a többi években.

De szóban levő időre nem is az 1954. évi, hanem az 1935. évi első negyedévre jutó termést kellett kiadni, honnan lehetett viszont azt előre ismerni? A hatóság tehát a sok vitára és számításra módot adó átlagtermés megállapításához folyamodott.

Természetesen, a föld évi termésének nem egészen egynegyede illette így sem a cselédet. A 26. § értelmében a gazdaság hasonló termény alá szánt átlagos minőségének megfelelő földet a szerződés szerint szokásszerűleg megművelve tartozik cselédjének átadni (szántás, lókapálás — fogat, levezetővel, — behordáshoz iga) ezzel szemben azonban a terméseredmény létrehozásához a munkavállaló a szegődményes föld megművelésével és betakarí-

tásával kell, hogy hozzájáruljon. Az ötödik negyedre kiadandó termény árából tehát le kellett vonni a vetőmagon kívül tengerinél a kétszeri kapálást, a törés és szárvágás napszámberét, sőt a csövestengeri jelentős százaléku téli beszáradását is. A tengeriszár kérdéséről külön szerződészerű megállapodások döntöttek. (A legtöbb uradalom nem engedi a tengeriszárt területéről kihordani, eladni, a cselédmarhával etetteti fel s néhol a szabadtüzelés járandóságba beszámítja.)

A termények évi átlagát általában katasztrális holdánként 16 q csövestengeriben, illetve 60 q burgonyában állapították meg és a megmunkálás címén kb. annak egy-negyedét vonták le. A vitás járandóság összege tehát cselédenként 15—17 pengőt tett ki. Ez az összeg minden esetre több, mint hasonló terület haszonbére, mert ily címen egy katasztrális hold földre a járásban átlagosan haszonbér összegben 1 q, adó címén 50 kg gabonát, a szántás fejében 6—7 pengőt lehet számítani, aminek negyedrésze csak 7—8 pengőt adott 1935-ben.

Az elsőfokú hatóság igyekezett érvényt szerezni azon álláspontjának, hogy ezen úgynevezett ötödik negyedévre a cselédségnek szegődményes földhozadéokra, mint megszolgált járandóságra joga van. A legtöbb gazdaság gondolkozás nélkül önként ki is adta azt cselédjeinek. Voltak olyan 1000 kat. holdnál nagyobb birtokok, amelyek a fenti alapon kiszámított járandóság fejében távozó és helybenmaradt alkalmazottaiknak 25—25 pengőt fizettek ki.

Azok a cselédek, akik járandóságukat nem kapták ki, panasszal fordultak a hatósághoz. Összesen 75-en 54 pert

adtak be 29 gazdaság ellen. Ezen gazdaságok közül négy volt mágnásbirtok, nyolc egyéb régi tulajdonos saját kezes lésű földje, 10 háború utáni szerzemény, 5 paraszt nagybirtok, 23 bérlet, 3 100 holdon aluli és 1 a járás területén kívüli uradalom.

A földművelésügyi minisztérium, amikor a megfellebbezett perek döntés végett hozzájutottak, arra az álláspontra helyezkedett, hogy a költözési idő megváltoztatása a cseléd érdekében történt, tehát abból nem méltányos, hogy a munkaadókra jelentős teher háruljon.¹ Ezt látva az alsófokú hatóság, a szórványosan még felmerülő panaszosokat előre figyelmeztette arra, hogy ne peresítsék megszolgált földjárandóságuk hozadékát. A munkaadók legnagyobb része ekkor már kiadta a járandóságokat, sőt olyan birtokos, illetve bérlő is akadt, aki mindvégig pereskedett, de amikor ügyeiben kedvező miniszteri döntés történt, mégis fizetett minden cselédjének 10—15 pengőt, mert ez összeggel nem látta arányban a kevesebb bérért dolgozó munkavállaló elégedetlenségéből a gazdaságára háruló veszélyeket.

A főszolgabíró ezek után csak az önként és legtöbbször írásban megígért ötödik negyedre való földhozadék-

¹ Kállay Miklós földművelésügyi miniszter az 1935. II. t.-c. javaslatához beterjesztett indokolásában (Országgyűlési Képviselőház Irományai 1931. XI. köt. 493. és köv. old.) leszögezi ugyan, hogy a cselédváltás idejének ezen meghatározása a gazda érdeke is, hogy a gazdaság munkarendjével még nem ismerős új cseléd szolgálatba lépése ne okozzon zavart. Március végéig rendszerint befejezést nyert a legsürgősebb tavaszi vetés, a későbbi munkák még nem sűrűnek. Az ígát tehát nem munkás időben foglalja le a cselédköltözés, útviszonyaink is jobbak, mint decemberben és a cselédnek aránylag kevesebb szállítható ingósága van, mert téli eleségét nagyrészt felélte.

járandóságok kiadását szorgalmazta, két gazdaság azonban harmadfokú döntésekkel ez alól is kitért. Az egyik azon a címén, hogy az ígéretet nem ő tette, hanem volt gazdatisztje, aki viszont a gazdatiszti törvény értelmében ajándék jellegű juttatásokra külön felhatalmazás nélkül nem jogosult. A másik munkaadó elismerte, hogy szóbanlevő járandóság kiadását megígérte, de e szerződésmódosításnál azon tévedésben volt, hogy a rendelet szerint az a cselédjét megilleti. A kiadástól mentesült, mert az érvényesen létesült ügylet is hatályát veszti, ha azt a felek valamelyik lényeges feltevésben kötötték meg, amely nélkül azt meg nem kötötték volna és ez a feltevés a miniszteri álláspont szerint tévesnek bizonyult.

Általában azonban a járás területén lévő cselédek a vitás járandóságot megkapták és ez, ha a gazdaságok áldozatával is járt, a munkakedvet fokozta, megelégedést és nyugodt közhangulatot teremtett.

IX. LELKEK A PUSZTÁN

A jó magyar nép ezrei az uradalmak világában születnek, dolgoznak, örülnek és szenvednek. Törődik valaki a katasztrális holdak sorsán kívül a raja tük élő emberek jövőjével és jelenével is? Fontos az valakinek, hogy élnek, nőnek és fejlődnek a lelkek a pusztán?

Van, aki előtt egyszerűnek látszik a kérdés, hisz: »a magyar nemzetre váró nagy feladatokat nem a mezőgazdasági nagyüzemekben generációkon keresztül cseléd-sorban élők fogják megoldani».¹ Mások, akik köztük élnek, vagy sokat érintkeztek velük, tapasztalhatták, hogy ennek a számánál fogva jelentős társadalmi osztálynak és abban főleg a nagy uradalmak népének különös, elzárt és munkás élete folytán jellemző, mély népi kincseket rejtő lelki-világa alakult ki. Ezt is átszövik ugyan a magyar paraszti erkölcs és a falusi hitélet bonyolult, sajnos, sivár képet mutató problémáinak szálai. A községek lelki tespedtségének mocsara ide is kiér, s a múlt század szülte hitközöny igában tartja a puszták szellemét.

Pedig igaza van annak a nyitott szemű lelkipásztor-nak, aki szerint az uradalmi cselédség lelke a legjobban gyúrható, idomítható nyers anyag, az erkölcsi, vallási

¹ Matolcsy Mátyás: Az új földreform munkaterve. Bp. 1934., 50. old.

eszmék legjobb termőföldje.¹ Az uradalmak zárt munkarendje, a községektől való távolsága megóvja a cselédet a falu nagy kísértőjétől, a korcsmától. A családi béke felkavarója, a vagyongyűjtési lehetőségek gátja, a falusi bűn: a verekedés tanyája, a napszámber és a terményár folyékony valutája: a bor meg a pálinka ritkán jut az uradalmáig. Beszéltünk rendszeren táplált és jól ruházott cselédekkel, akik a világháború óta nem ittak alkoholt. A borvidékek átka, a pincézés is ismeretlen ennél az osztálynál. És ha mégis veszélyeztetné az alkohol a cselédek kérését — amit a székesfehérvári járásban végzett tanulmányunk során a tükröspusztai pálinkamérés és a szabadbattyáni vasúti állomási italmérő esetében számszerűleg is kimutathatunk, maguk a munkaadók tettek lépéseket az italmérési engedélyek visszavonása iránt.

A magyar paraszt lelkének másik ördöge, a gőg sem vert mély gyökeret a cseléd egyéniségében. Meg van itt is a társadalmi különbség, az uradalmi gazdák és szegődnieyes iparosok kétszeres fizetésű kiváltságos rendje, a cselédnép és a pásztorokkal szemben. De ez az osztálytagozódás változó, szorgalommal átléphető, vagy tekintélyi és képzettségi, de nem vagyoni alapú, mint a falusi gazdáknál. Ha a cseléd vagyont gyűjtött és tovább szolgál, háza, földje bérbeadva a faluban van és a pusztabeli szerepere, helyzetére semmi a többiektől elválasztó hatást nem gyakorol.

A falusi bűnök harmadik szülőanyja, a tétlenség, henyélés: a téli bizonyom fokig és a mi körülményeink

¹ V. ö. szerző cikke a Magyar Kultúra 1936. márc. 20-i számában.

között kényszerítő erejű munkaszünet. A nagy gazdaság azonban télen is foglalkoztatja cselédjét, munkaerejét nem hagyja elfecsérelni. Nem is otthonos itt az elegendetlenkedő téli falusi politizálás. Tekintélytisztelet, szorgalom meg a földre és az állatokra vonatkozó szakértelem nélkül a cseléd elveszti kenyerét. Az állásához való ragaszkodásáról pedig sokat beszélhetnek azok, akik munkabérvitáikban bíraskodhattak.

Rendszerint a cseléd családtagjai is henyélés nélkül töltik életüket. A pusztai gyermek alighogy felcseperedik, napszámmunkát kap. Itt nem szégyen a munkábaállítás, mint a falusi gazdák fiainál és van is munkaalkalom. Az uradalom számos elfoglaltságot bíz a cselédgyermekre, hiszen egyik fontos oka ez annak, hogy viseli a tömérdek gyermek terhét. A család sorsa pedig a cselédasszony kezébe van letéve. Férje napestig az uradalmi munka sodrában áll, egész kistermelő-háztartásuk terhe a feleség vállán nyugszik. Az állattartás gondja, a szegődményes föld, ennek megművelése, a részért vállalt takarmánymunkák és kínáló napszámlehetőségek kihasználása, szóval az élet sodra mindjobban háttérbe szorítja a «küszöbön ülő» cselédasszony típusát.

De az adottságainál, körülményeinél fogva a hasonló egyéb magyar társadalmi osztályoknál erkölcsi és vallási szempontból jobb anyag, az állandó magárahagyottság, lelki gondozatlanság esetén bizony a falvak népénél nagyobb mérvben durvulhat el. Így a sexualitás terén is.

Tagadhatatlan, hogy a magyar ember jellemző vonása a tartózkodó szemérmesség, ami ocsmányul káromkodó természetével ellentétben a házasság felbonthatatlansá-

gában, a mellékviszonyok nem tűrésében és a tiszta családi élet utáni vágyódásában nyilvánul meg.

A székesfehérvári járás 31 községe 97, száz holdnál nagyobb birtokának adataiból megállapíthattuk, hogy 2477 éves gazdasági cseléd családjában csak 76 törvénytelen gyermek él. A járás területén az 1935. évben 1383 gyermek született, ezek közül 83 törvénytelen volt, de csak 9 törvénytelen gyermek származik cselédcsaládból, holott az összes születéseknek majdnem egyharmada (421) az uradalmak népének köszönhető. A 79 nagy uradalomból 41 cseléd él együtt nővel a törvényes házassági kötelék nélkül és csak 16 elvált ember található. Ezek szerint a cselédség fenti szempontokból a többi néposztálynál kedvezőbb színben tűnhet fel.

Erkölszi színvonalának süllyedéséhez nagyban hozzájárul az idegenből a birtokra szerződött időszakos munkásoknak lelki gondozás és az otthoni körülmények mérséklő hatásától elvont tömege. Különösen a családoktól messze került szabadabb erkölcsű sommás-lányok, akik gyakran zabolátlan viselkedésükkel a pusztákon igyekeznek házastárshoz jutni. Az egyik P.-i nagybérleten például a 15 nőtlen kocsislegény közül 6 a sommásleányokhoz járt, míg a 134 cselédcsalád közül csak 2 kikapós menyecske volt ismeretes. Ugyanitt cselédleány és legény a megfigyelés szerint nyilvános viszonyt az 1935. évben nem folytatott. Csak 2 leánynak volt törvénytelen gyermeke, akik azonban utólagos házassággal törvényesítették. Érdekes, hogy az egyik csak a második gyermek születése után ment férjhez. Többször előfordul, hogy a megesett pusztai leány még akkor is kívánta a gyermeket,

ha el sem vették, mert még a leányanya is érezheti az uradalomban a gyermekáldás gazdasági előnyeit. A megfigyelt pusztán egy évtized óta csak egy magzatelhajtásról tudnak, az is egy nyilván egykés vidékről származott volt sommásleánynál fordult elő, akinek azóta 5 gyermeke született. Az uradalomban ezidőben 2 vérbaj és 3 más nemibetegség orvosi kezelésére volt szükség, melyeknek eredete a vándormunkásokra volt visszavezethető. Természetesen, a sommáserkölcs is vidékenként változó. Egyesek megfigyelése szerint a csongrádmegyei és Heves megye bizonyos tájairól jött munkáslányok a legszabadosabbak. A gazdatisztek garázdálkodása által okozott kár korántsem hasonlítható össze az intelligens osztálynál házicseléd sorba került falusi lányok szomorú helyzetével.¹

A falusi gyermekek aránytalanul korai nemi élete a pusztákon talán fokozottabban érezteti hatását, a lelkipásztori nevelés fogyatékosága miatt. Pedig e kinövészek megszüntetése nemcsak a moralistát érdekli, hanem a közigazgatást és elsősorban a munkaadó gazdát is, mert annak, hogy sok uradalomban annyi beteges külsejű, karikás szemű, gyenge idegzetű, rossz fejlődésű gyermek van, az oka nem annyira a rosszulápláltság, a tbc. vagy más betegségek, hanem a kicsinyek természetellenes és néha környezetük által növelt sexualitása, ami szórva nyosan patológikus jelenségé fajul.

Ha a puszták népének lelki gondozását jobban megfigyeljük, elszomorító kép tárul elénk. Az általunk vizsgált uradalmak közül ugyan csak hatról állapítható meg,

¹ Fejérvármegye területén 1955-ben 560 házicselédnek adtak ki szolgálati könyvet s közülük 221 helyezkedett el városban.

hogy alkalmazottaik az egész év folyamán nem juthattak istentisztelethez. Az uradalmak vezetőségének megfigyelése szerint a nehezebben hozzáférhető majorok közül 28 volt, ahova a katolikus pap, 33 ahova a református lelkész sohasem járt; 10 ahova a katolikus, 12 ahova a református lelkész évente csak ritkán került; kéthetenként 7-ben katolikus, 3-ban református istentisztelet volt és csak 5, illetve 2 pusztában látták a cselédek hetenként katolikus, illetve református lelkipásztorukat.

Természetesen, mentséget bőven találhatunk, hisz a 20, helyben levő gazdaságot leszámítva, a székesfehérvári járás katolikus papjainak hetenként 329 km-t, református pásztorainak 282 km-t kellene megtenniök, s átlagban minden pusztai katolikus hívő csoportjukhoz öt és fél, református gyülekezetükhöz négy kilométernyi út vezetne. De vajjon elég-e a vasárnapi istentisztelet és a járásbeli 13 pusztai iskola nevelőmunkája?

Pedig a gazdaságokban uralkodó tekintélytisztelet és a magárahagyottság, a falusi pasztoráció legmegközelíthetlenebb alanyainak, a férfiaknak lelkét is fogékonyabbá teszi, mint másutt. Általában véve a cselédek közt hiányzik a falusi férfigőg, az imponálni szerető elzárkózottság és a falusi papok munkáját megköti, be nem vallott úrgyűlölet. A puszták népe őszintén hálás azoknak, akik a lelkével — ezzel a semmibe vett, ugaron hagyott terra incognitával — foglalkoznak.

A többi társadalmi osztállyal egybevetve feltűnő, hogy 1935-ben a közlekedésrendészeti kihágásokat leszámítva, a székesfehérvári járás területén cseléd kihágást nem követett el. Igaz, hogy a puszták magányában nem

sok alkalom nyílik a közrend megzavarására és ott a kihágásokat rendszerint nem följelentéssel intézik el. De különös figyelmet érdemel az, hogy az uradalmak az évi 3232 főnyi cselédlétszámában csupán 44-en voltak már büntetett, vagy vétségért elítélve. Ami a büntetett előéletűek országos átlagát semmi esetre sem közelíti meg.

A gazdaságok ökonomikus érdekeikből szigorúan elzárják az uradalmakat a szélsőséges politikai eszmék terjedése elől is s meg van a hatalmuk ahhoz, hogy az agitátoroktól szabaduljanak. A politikai elfogultság, a mesterségesen tenyésztett atheizmus sem zárja el tehát itt a lelkekhez vezető utat, de ezen az úton végre meg is kell indulni.

Hangsúlyoznunk kell a cselédség elhanyagolt szellemi és lelki gondozásának szükségességét. E téren a lelkipásztoroktól nagy feladat megoldását várjuk.

A puszták pasztorációjával járó és elképzelhető fáradalmakat intenzív munka esetén csak egészséges, edzett és fiatal szervezet bírja. Magunk is megcsodáltuk beteges, vagy testes, idősebb urak eléggé fel nem becsülhető lelkipásztori utazgatásait a puszták világában — de mennyire ritka az ilyen aszketikusnak nevezhető önfeláldozás! A plébánosoknak és református lelkészeknek már csak a falubeli híveik gondozása és egyéb lekötöttségük miatt időbelileg is lehetetlen az uradalmak lelkiismeretes el látása és az utazások okozta törődöttség, meghülések, betegségek, a további munkákban akadályozzák, idő előtt rokkanttá teszik a nem arra edzett papokat.

Lássák át szükségességét s gondoskodjanak arról az egyházi főhatóságok, továbbá saját érdekükben tegyék lehetővé a birtokosok azt, hogy a pusztákra külön és

egyedül a cseléd szellemi gondozásával foglalkozó lelkes szék kerülhessenek. Lelkes, életerős, arra hivatást érző és sportszerűleg nevelt fiatal papok, lóháton, vagy nyáron kerékpáron járják végig a pusztákat. Lemondó, igénytelen és hős férfiak, akik elég aszkéták arra, hogy este, amikor a családfők a munkából hazatérnek, meleg baráti szóval köszöntsenek be Krisztus nevében a cselédlakásokba. Akik elég mártírok ahhoz, hogy pokrócon aludjanak a hideg irodák padlóján, vagy esőben és hóban nekivágjanak a feneketlen sártengernek. Bölcssek kellene ehhez a munkához, külön lelkipásztori érzéssel megáldott emberek, akik amikor utat nyerne egy uradalom zárt és elkülönített világába, szociális szemmel látják meg a cseléd földi életének terheit és diplomáciai simasággal követelés nélküli szeretettel — a gazdánál, vagy még hatalmasabb intézőjénél könnyíteni is tudnak azokon. És ha a földek urai azt észlelik, hogy a puszták apostola lába nyomán nem a szociális elégedetlenség, hanem a családi béke, megelégedettség, fokozott munkakedv és egészséges életfelfogás fakad, szívesen invitálják a papot birtokukra, sőt könnyebb odajutását, a mai gazdasági helyzet engedte szerényebb áldozatok árán is lehetővé teszik.

Esperesi kerületek, vagy meghatározott területek szerint a cselédek pasztorációjával foglalkozó káplánások, segédlelkészségek alapítása szükséges. Mindjobban lehetővé teszi ezt a háború utáni általános paphiány csökkenése. És ha a kérdés az anyagiakon múlik, meg kell találni az utat a látszólag lehetetlen feladatok megoldására is. Egyrészt a munkától némileg mentesülő lelkészi

javadalmak hozzájárulása, másrészt a hitélet fokozatos mélyülése következtében megnőtt hívői áldozatkészség segítségével. Meglepő talán annak a megállapítása, de letagadhatatlan valóság, hogy a Ferencendi kolduló testvér tarisznájába a cselédek adományaiból tekintélyes összegek gyűlnek egybe. Másrészt a monumentális templomok építésénél is fontosabb az emberek lelkének kiművelése.

De a cél érdekében nemcsak a hívek, hanem a hatóság és a másvallású birtokosok is megmozgathatók. Az elhagyott pusztai lelkek megtermékenyítése isteni parancs és egyházi feladat, de eredményeit a közigazgatás is érzi, amikor az állampolgárokat a szélsőségektől, izgatottói, elégedetlenségtől megóvják. Nem hallgathatjuk el azt a zsidó gazdatisztet sem, aki jó időben a kereszt alá gyűjti cselédeit és ablakába kitéve hangos rádióját, prédikációt, misét hallgattat velük. Eljárásának indokolása, ha nem is ekkleziasztikus, de minden esetre igaz, hisz: »a vallásos cseléd többet dolgozik és jobban engedelmeskedik».

A falvaktól távol lakó cselédség és az ez év nagyrészét ott töltő idénymunkások száma egymillióra tehető és ha ezt a számot Budapest lakosaiéval vetjük össze, elszór» nyedhetünk, milyen óriási különbség van e két hasonló terület lelkigondozása között. Kétségtelen jelei ennek a különbségnek a pasztorális irodalomban is észlelhetők. Az egyházi irodalom Nagy Szent Gergely »Liber regula« óta nagy súlyt helyez a lelkipásztorkodás-

¹Migne: Patrol, curs, simpl. Sries Latina. Paris 77. 13—128. old.

tannak az egyedek életkörülményei szerint való szétágazabához simuló tagozódására és a személyi meg társadalmi lelki gondozás külön tudományos ágát, a hodegetikát alkotta meg.¹ Magyar nyelven is hatalmas irodalma van a gyermekek, az ifjúság, a férfiak, a nők, az öregek, a nőtlenek, a házasok, a jegyesek, az intelligencia, a munkásság, sőt a falu pasztorációjának, de lakosságunk egy jelentős része, a mezőgazdasági cselédség és munkásság lelki problémái eddig alig jutottak irodalmi érdeklődéshez.² A szociális elgondolásoktól, vagy gazdasági reformtervektől fűtött és szép eredményeket felmutató ifjúsági munkaközösségek és falu-kutatás mintájára az egyházi irodalomban is fel kell támadnia e hatalmas magyar népréteg lelki adottságait bonckés alá vevő megfigyelő tevékenységnek.

¹ V. ö. Franz Schubert: Grundzüge der Pastoraltheologie. Graz 1922. I. rész.

² A külföldi irodalomban is csak szórványosan vannak e kérdésnek irodalmi nyomai (pl.: »Die polnischen Feldarbeiter in Deutschland während der Kriegszeit». Caritas 1916. 34—47. o.

X. A CSELÉD ÉS A SZOLGABÍRÓ

Az uradalmak népét a szolgabíró személye kapcsolja a jogrendhez. A falusi lakosság a jegyzőt árasztja el ügyes-bajos dolgaival és a végrehajtástól a szegénygondozásig az előjáróság keze irányítja a paraszti életet. A cseléd saját ügyében ritkán téved be a községházára. Ha bajba jut, vagy igazát keresi, a szolgabíróhoz fordul, így akarja ezt a törvény is.

Mezőgazdasági munkajogunk a minősített munkás szerződések rendszerén épül fel. Biztosítja a munkaadó és munkavállaló szerződési szabadságát, de a már megkötött szerződés mindkét fél részéről való teljesítését hatalmi szóval kényszeríti ki. E magánjogi kötelelem megtartásának büntetőjogi védelmét legfőképp az agrár állam nemzeti termelésének érdeke követeli meg.¹ A cseléd-törvény alap gondolata az, hogy mindkét szerződő egyenjogú fél, sőt a törvény első támadóinak állításával szemben² a gazdaságilag gyengébbet, a munkavállalót szociális szellemű intézkedésekkel támogatja és a hatóság védelme alá helyezi. Hogy ez a védelem milyen mérvű és milyen

¹ V. ö.: Bernát István előadói beszéde. Országgyűlési Képviselőházi Napló IX. köt. 127. old., Darányi Ignác indokolása. Országgyűlési Képviselőházi Irományok 1906. XI. köt. 574. ojd.

² V. ö.: Mezőfi Vilmos felszólalása. Országgyűl. Képviselőházi Napló IX. 139. old.

eredményes, az természetesen nemcsak a törvénytől, hanem tán inkább az eljáró hatóságtól, a szolgabírótól függ.

Az autonómia közigazgatásában a tisztviselők kiválasztásánál érvényesülő konzervativizmus teremtette meg a megyei élet különleges légkörét. Azt a régies magyar világot, amit annyian támadnak és amelynek védelmére a nemes értelemben vett úri gondolkozás annyi példáját hozhatják fel. Legfőbb erőssége ennek a rendnek éppen az, hogy legtöbb magasabbfokú faluvezető birtokos családból származva, gazdasági ismereteit hazulról hozta. Ha városi ember, úgy ebben a környezetben szorgalmas tanulással kell, hogy felszívja a magyar agrárvilág ezernyi csinját-binját. Pártatlansága igazságszeretetétől, úri gondolkodásától és szociális érzékétől függ. A mai közigazgatás nemcsak polihisztorokat, hanem talpig férfiakat követel. Akik függetleníteni tudják magukat a megyei életben és főleg a választási rendszerben mutatkozó erőteényezők befolyása alól. Akik a másik végletre sem hajlandók: akiket nem ragad el a más zsebéből nagylelkűen adakozó gyönyörűség szenvedélye.

A mezőgazdasági munkások és cselédek bérvitáit az 1876:XIII. t.-c. 115. §-a, az 1898: II. t.-c. 72. §-a és az 1907: XLV. t.-c. 62. §-a vette ki a rendes bíróságok hatásköréből, a tisztán kártérítésre vonatkozó és bizonyos értékhatáron felüli vitás kérdések eldöntésének kivételé-
vei.¹ Tisza Kálmán 1875. évi belügyminiszteri indokolása-

¹ Az 1876:X III. t.-c. 119. §-a értékhatár nélkül kívánta a pereket polgári peres útra terelni; az 1898:II. t.-c. 73. §-a és az 1907:X IV. t.-c. 63. §-a a 100 koronán felül, a 62.998/1926. I. M. sz. rendelet 80, az 1933:V. t.-c. 12. §-a pedig értékhatárként 100 P-t állapított meg.

sában a közigazgatási hatóságok munkásbíráskodása mellett tört lándzsát: »A legjobb törvény sikere attól függvény, hogy az nemcsak jól, hanem gyorsan is végrehajtható — ami a cselédtörvénynél fokozott mértékben áll —, én ennek végrehajtását a közigazgatási hatóságokra bízandónak javaslom, kik eljárásukban nehézkes alakiságokhoz nincsenek kötve s kik különben is a mindennapi élet-exigenciáit hivatásuknál fogva teljesen elismervén, jól és gyorsan járhatnak el».¹

Hogy a törvényhozó a munkaszerződésekből eredő jogvitáknak a rendes bírói útról a közigazgatási hatóságok elé utalásával a feleket az egyéb szerződésekre vonatkozó pereskedőkkel szemben kedvezőbben kivételes helyzetbe öhajította hozni, az 1898: II. t.-c. is bizonyítja. A gazdasági munkástörvény ugyanis előírja, hogy a felek a munkásszerződéseket a megszabott alakszerűségek között kössék meg. Rendelkezése megszegését kihágásnak minősítve bünteti, sőt ezenfelül hátránnyal sújtja. A 8. § 2. szerint ugyanis a megszabott alakszerűségek nélkül létrejött szerződés közigazgatási hatóság előtt nem érvényesíthető, sőt a 6. § 2. értelmében a szerződési okiratba fel nem vett megállapodások is a polgári peres útra maradnak.

A munkaadó és munkavállaló szerződését maga az élet tölti ki tartalommal. A gazdasági munka folytonossága teszi lehetővé a termelés zavartalan folyamatát. A cseléd élete tehát a hétköznapi dolgozás iramában mórzolódik le és ha a szolgabíró hivatalába kerül, akkor már baj van. A bérviták a munkaviszony törései, súlyos, vagy

¹ V. ö.: Országgyűlési Képviselőházi Irományok. Az 1875. évi 66. számú iromány melléklete.

könnyebben orvosolható betegségei. De a mai — még a tanyákon is — ideges, hajszott munkaütem annyi zavart és kárt okoz, hogy a cselédség életviszonyairól magunknak hű képet nem alkothatunk pereskedéseik alapos megfigyelése nélkül.¹

A székesfehérvári járás főszozolgabírája elé 1935. évben 285 mezőgazdasági bérvita került. Ezek közül 13 ügy adatai az anyag megvizsgálása idején (a következő év derekán) nem állottak rendelkezésünkre, így azok az alábbi számításainkból kimaradtak. A többi bérvitából 217 a cselédügy, 53 a munkásvita és 2 dohánymunkás per. Némely bérvitában több munkavállaló is szerepelt — különösen a munkásügyeknél, ahol néha egész aratóbandát ért sérelem. A pereskedő munkavállalók száma tekintélyes: 258 gazdasági cseléd és 335 gazdasági munkás, azonkívül az 1900: XXIX. t.-c. elbírálása alá eső 7 dohánymunkás. Alkalmazásuk minősége a következőképen oszlott meg:

A cselédek közül:		A munkások közül:	
Parancsoló	6	Arató	246
Szegődményes iparos	10	Cséplő	2
Közcseléd	216	Kettőző	2
Pásztor	15	Sommás	83
Hegyőr, csász	2	Egyéb	2
Kertész, vincellér	7		
Egyéb	2		
<hr/>		<hr/>	
Összesen:	258	Összesen:	335

A cselédperek tömege természetesen a közcselédkére esik. Parancsoló ritkán keveredik munkaadójjával jogvitába, hisz annak bizalmi embere. A pusztán nőtt fel,

¹ V. ö. szerzőtől: Mezőgazdasági munkavállalók bérvitái. Statisztikai Tudósító 1936. nov. 26.

ott vált ki társai közül és kerekedett azok élére, így e perek nagyrésze inkább az új gazda hibájából keletkezik, aki leszállítja az öreg gazda járandóságát, vagy nincs gyakorlata az új magtáros személyének kiválasztásához. A pereskedő szegődményes iparosok rendszerint a faluból kiszorult, vagy világot járt mesterek, akiknek bizony sokáig idegen maradt a puszták világa. A pásztorok, hegy-őrök, csőszök közt sok az öreg, elnyomorodott ember, akik képtelenné válnak munkájuk végzésére és munkaadójuk már évközben is túl akar rajtuk adni.

A másik oldalon pereskedő munkaadók személye is változatos képet mutat. Tagadhatatlan, hogy a bérviták jelentős része nem a legjobb világot veti a gazdaságokban uralkodó viszonyokra. Az egyik nagybérlőnél egy év alatt 21, a másik középirtokosnál 16 munkásper is akadt, sőt volt olyan kisbirtokos, aki minden cselédjétől pereskedéssel vált el. Akadt birtokos, akinek bekopogtatása már előre is borzalmat keltett az eljáró szolgabíróban, de számosan voltak olyan gazdák is, akik, ha «kiadtak» egy cselédet, inkább kifizették az évi bérét, csakhogy nekik maradjon igazuk.

Mindenekelőtt szomorúan szögezhetjük le, hogy a 100 kat. holdon aluli kisbirtokon alkalmazott cselédség 12%-ánál— tehát a 7.1%-os átlagnál jóval több vitás ügy fordult elő. Az 57 ilyen cselédperből 23 úgynevezett parasztbirtokon, 10 a legelőtársulatok és közbirtokosság pásztorainál, 3 kisbérlőnél, 2 iparos mezőgazdasági cselédjenél, 3 bolgárkertészetben és 7 középosztálybeliek kisbirtokán keletkezett. Parasztbirtokosoknak 7 arató perük is volt. A járás területén 10 parasztkézen levő 100 kat.

holdnál nagyobb birtok van s ezekre 13 cseléd és 2 munkásügy esett. Ezek a számok is bizonyítják azt, ami a peranyagból világosan kitűnik, hogy a magyarföld egy» szerű gyermeke — a tiszteletre méltó, de ritkán akadó kivételektől eltekintve —, ha felemelkedik és birtokhoz jut, gyakran kiuzsorázza a véréből való munkását. Néha meg sem közelíti az úri sorból való földbirtokos szociális érzékét.

A 100 kat. holdnál nagyobb gazdaságokra a következő adatok jellemzőek:

	A tulajdonosnak		
	hány cseléd-pere volt	hány munkás-pere volt	hány ilyen birtoka van a járásban
Bérlő	70	25	24
Birtokát háború után vásárolta	54	10	52
Háború előtti birtokos	32	7	31

Tehát minden bérbeadott birtokra majdnem 4 per esett, míg a sajátkezelésű birtokoknál az újabakra 2, a régiekre körülbelül 1 bérvita adódott. Ezen adatokból arra következtethetünk, hogy minél régibb tulajdonosa a munkaadó földjének és minél jobban érvényesül a cselédekkel való ősi szokásokon alapuló pátriárkális bánásmód, annál kevesebb munkaviszonyba való hatósági beavatkozásra van szükség.

A mezőgazdasági munkásperek kimenetelét a járás jelentős néprétege kísérte figyelemmel, hiszen, mint láttuk, a lakosságnak körülbelül $\frac{1}{5}$ része cselédkonvencióból él és 7.1%-uk ügye került a szolgabíró elé. A

pereskedő munkás közül 237-en szintén a járás területén laktak, tehát a családjukkal együtt ők is növelték e számot.

A perek természetesen elsősorban a munkabér-járandóságok körül forogtak. A pénzköveteléshez hozzáadva a természetbeni járandóságok felértékelt összegét, az 1935. évben a járásban vitás munkabér összege 12.754 pengő 05 fillért tett ki. Nem számítottuk azonban ehhez a gazdasági év végéig esedékes, vagy felmondási időre járó munkabért azon 41 esetben, amikor a cselédek csupán a szerződésbe való visszafogadásukat kérték. Az összeg megállapításánál a megváltozott költözködési idő miatt a szegődményes földek tengeri termésére vonatkozólag felmerült 78 vita követeléseit sem vettük figyelembe, azokról fentebb szóltunk.

A bérköveteléseken kívül 3 ízben orvosi, egyszer bába- és kétszer temetési költség kiadását kérte a munkavállaló. A perek folyamán számos mellékkikötés, szolgáltatás kérdése és jogviszonyalkotta kötelességek és jogok rendezésének szükségessége merült fel. Az eljárás megindítására még a következő okok szolgáltak: visszatartott munkakönyv kiadása (4 pernél), elbocsátólevél kiállítása (4 ízben), más lakás iránti kívánság (kétszer), aratógépek használatának megtiltása (kétízben). Mint láttuk, a törvények a munkásügyeket egyrészt a fontos mezőgazdasági érdek, másrészt a szociális szempontok sürgette gyors eljárás lehetősége végett bízták a rendes bíróság helyett a közigazgatási hatóságokra. A székesfehérvári járásban 1935-ben az ügyeket aránylag elég gyorsan intézték el. Azok átlag 90 nap alatt kerültek irattárba. A perek befejezését azonban az előfordult 51 másodfokra, vala-

mint a 15 másod- és harmadfokra való fellebbezés jelentősen késleltette. Ezeket leszámítva, a csupán első fokon maradt perek átlag 70 nap alatt voltak befejezhetek, sőt 45-ben 15 napon belül végleges és jogerős intézkedés történt. Az alispáni hivatal megírt iratokat átlag 217.5 nap alatt, a földművelésügyi minisztériumig jutottakat átlag 264 nap alatt lehetett elintézni. A felfolyamodott ügyek késedelmességének oka nagyrészt a fellebbezési idők kivárásián kívül az újabb tanúkihallgatások, tárgyalások elrendelése volt.

Az ügyek gyors elintézésén kívül ez a közigazgatási bíraskodás más előnyt is biztosított a feleknek. Ügyszólva teljesen mentesítette a pereskedőket a perköltségektől és elsősorban a jogi képvisellel járó kiadásoktól. A törvényhozó eredetileg az 1907: XLV. t.-c. 64. §-a 3 bekezdésében kimondotta, hogy a képviseltetés következtében felmerült költség az ellenfél terhére nem ítéltető meg és azt a képviselő sem a cselédtörvény alapján eljáró hatóság útján, sem bíróilag megbízója irányában nem érvényesítheti. A cselédtörvény főrendiházi tárgyalásánál Szapáry László gróf a cselédségre nézve sérelmesnek tartotta ezt a helyzetet.¹ Minden nagyobb gazdaságnak saját ügyvédje van, aki pereit viszi, a cseléd pedig nehezen tud így jogvédelemről gondoskodni. A perköltségekre az előző munkástörvény (1898: II. t.-c.) sem intézkedett kedvezően. Az 1901. évi költségvetésben a gazdasági munkásügyek dologi kiadásánál szerepelt először a gazdasági munkások jogi képviselétének költségeire fordítandó

¹ Az 1906. évi országgyűlés főrendi házának Naplója I. kötet 228. oldal.

10.000 korona. Ezt az összeget azonban az indokolás szerint a munkások közigazgatási úton nem orvosolható peres vagy perenkívüli eljárásaiban kirendelt pártfogó ügyvédek költségeire szánták. A kérdést véglegesen az 1933: V. t.-c. 10. §-a oldotta meg. Az eljáró jogi képviselő most már kérheti a közigazgatási hatóságot szabályszerű díjai megítélésére.

A cseléd azonban peres ügyeinél a legritkább esetben veszi igénybe az ügyvéd segítségét. A jelentős pertárgyérték ellenére a székesfehérvári járásban 1935-ben a cselédperekben csak 18 ügyvéd szerepelt (az aratóperekben pedig mindössze egy). A jogi képviselőt 5 esetben a cseléd és 7 ízben a munkaadó küldte a perbe, három munkabér vitában pedig mindkét fél ügyvéddel jelent meg. Ezen perek kimenetelére vonatkozólag érdekes, hogy ott, ahol mindkét fél képviseltette magát, két ízben a cseléd, egy ízben a munkaadó részére döntött a hatóság kedvezően. A többi pereknél a képviselt cseléd csak egyszer nyert és kétszer ért el kedvező egyezséget, a munkaadó ügyvédje pedig csak háromszor mutat fel eredményt. Az ügyvédek részére a hatóság összesen 62 P perköltséget ítélt meg az egész év alatt.

Feltűnő, hogy a 272 bérvita közül csak 30-ban kellett összesen 87 tanút kihallgatni, ami mindkét félnek — különösen a munkaadónak, szintén nagy költségkímélést jelentett.

A perek elintézése a közigazgatási hatóságnak rengeteg munkát adott. Ezekben az eljáró szolgabíró egy év alatt 195 tárgyalást tartott és 1284 írásbeli intézkedést tett. 44 esetben keresett meg idegen hatóságot és a járás

községeinek elöljáróságai 538 esetben folytak be elintézésükbe.

Az ügyek megindításánál mód van arra, hogy ki-ki panaszát a községi elöljáróságnál terjessze elő, amely azt haladéktalanul továbbítja. A felek zöme azonban — 222 — közvetlenül a főszolgabíróhoz fordult és a község» házában csak 44 esetben panaszkodtak. A katonai hatósághoz, az alispánhoz és a földművelésügyi miniszterhez is fordult egy-egy. A főszolgabíró a felvett panaszjegyzőkönyvet 168 esetben adta ki a község elöljáróságának a másik fél meghallgatása és az előzetes kiegészítés megkísérlése végett. Különösen a szorgos munka idején van nagy jelentősége annak, hogy a feleket lehetőleg minél kevesebbet terhelje a hatóság a járási székhelyre való idézéssel. Panaszlottnak községében a panaszra történt meghallgatása, a tárgyalás előtti intézkedésekre is hatással van. Az elöljáróság mindössze 28 ügyben tudott békés egyességet létrehozni. Talán ez is igazolja a törvény álláspontja helyességét, hogy a mezőgazdasági munkabérvitában az elsőfokú döntést általában a közigazgatási hatóságra bízta.

A főszolgabírák hosszú ideig önállóan bíráskodtak ez ügyekben. Az 1923: XXIV. t.-c. azonban eljárásukat megkötvette, a munkaadók és munkások sorából választott érdekeltségek meghallgatásával ülnököket nevezett ki melléjük. Az indokolás szerint¹; ezt a régi törvények meghozatala óta lényegesen megváltozott viszonyok és a kialakult közfelfogás tették szükségessé. A közigazgatási

¹ Országgyűlési Képviselőházi Irományok. 1923. év. 186. sz. iromány melléklete.

hatóságok döntései az érdekeltségek körében gyakran nem keltettek kellő megnyugvást, a szociálpolitikai érdekék pedig megkívánják, hogy az igények igazságos és méltányos elbírálásban részesüljenek. A kellő szakszerűség szempontjainak érvényre juttatásával a törvényhozó szükségesnek látta az érdekelt felekkel azonos sorsú és gondolkozású egyének bevonásával tárgyaltatni ügyeiket, akik a gyakorlati életből magukkal hozva a gazdasági világ és munkaviszonyaik ismeretét, az eljáró hatóság feladatát is megkönnyíthetik.

Az 1924: IV. t.-c. alapján kiadott 4291/1925. M. E. sz. rendelet azonban a másodfokú hatóságoknak megengedte, hogy az eljáró személy ülnökök közreműködése nélkül tárgyaljon és határozzon. Nemsokára az egész ülnökrendszert hatályon kívül helyezték. Az állam nem viselhette tovább az ülnöki napidíj és útiköltség megtérítési összegek terhét. Talán a gyakorlati élet is bebizonyította, mily használhatatlanná és nehézkessé válhat egy nemes elgondolásból alkotott, de mindig kevesebb lelkesedéstől hevített, a növekvő ügyáradattól terhelt s nem fizetett közalkalmazottakból álló bizottság munkája.

Az ügyek tárgyalásánál a gazdasági életben való eligazodást a gazdasági felügyelők szakképviselőként való megidézése pótolhatja. A vizsgált járásban a hatóság a segítséget egy év alatt csak egyszer vette igénybe.

Az eljárást az ítélező szolgabíró a törvény szellemében igyekezett leegyszerűsíteni és el is érte azt, hogy a 272 ügyből 120-ban a felek nagyrészt a tárgyalásokon, határozathozatal előtt panaszukat visszavonták. 120 munkavállaló közül 20 visszalépett azért, mert átlátta pana-

szának indokolatlan voltát. 85 elejtette keresetét, mert igényét munkaadója a tárgyaláson kielégítette. Közülök 14-et szolgálatába visszafogadott, átlátva, hogy jogtalanul bocsátotta el őket. A többieknek pedig 2227 P 46 fillér értékű terményt, illetve készpénzt fizetett ki.

A járási hatóság a fentiekén kívül 1935-ben mindössze 89 ügyben hozott véghatározatot. Ezekben a munkavállaló részére 2344 P 84 fillérnyi szolgáltatást ítélte meg, illetve 290 P 50 fillér kifizetésére vonatkozó egyezségi összeg szolgáltatását emelte határozati erőre.

A bérvita tárgyát képező összegnek tehát több mint egyharmadát megkapták a munkavállalók, nem számítva a szolgálatba való visszafogadásukat és egyéb érdekükben tett intézkedéseket.

XI. AZ ÉLET ÉS A TÖRVÉNY

A tételes jogszabály alkotása rendszerint a közállapotok kényszerítő vasmarkában indul meg és a társadalmi, valamint politikai erőtenyezők vajúdjó küzdelmében válik valóvá. Létalapját, fennmaradásának, érvényesülésének lehetőségét is maga az élet adja meg.

Mezőgazdasági munkástörvényeink szintén magukon viselik az évek bírálatának bélyegét. Sokan megállapították róluk, hogy nemzetközi viszonylatban is dicséretet érdemelnek. Szociálpolitikai intézkedéseik eredményre vezettek és biztosították a nemzeti agrártermelés rendjét. Elismerés illeti előrelátó, lelkes és önmérséklettel rendelkező alkotóikat. Mégsem tagadható azonban, hogy nyomorgó és forrongó agrár népünk alulról jövő ki-kitörő feszítő ereje segítette és tette lehetővé az avult jogviszonyok rendezését. Az 1891., 1894. évi munkászendülések, az 1897. évi országos aratósztrájk és az 1905. évi cselédzendülés éreztették hatásukat az 1898. évi munkás- és 1907. évi cselédtörvény megalkotásánál.¹ E törvények kétségen kívül a nép közvetlen megsegítése helyett kedvezőbb gazdaságtársadalmi légkört igyekeztek biztosítani, amelyben a munkavállaló védőszárnyuk alatt saját ere-

¹ V. ó.: Takács Imrétől: A szociális probléma a magyar mezőgazdaságban (Bp. 1951.); Az országos aratósztrájk és a felsőtiszai agrár mozgalom (Magyar Gazdák Szemléje 1932. júl.).

jéből boldogulhat. A századforduló sikertelenségében kimúlt agrárszocialista bajnokaink elsősorban mégis mást láttak bennük. Fájalták azt, hogy e törvények elvágták a pártpolitikailag annyira kihasználható munkavállalói erőszakos kollektív önszegély lehetőségét.

A magánjogi munkabér-szerződés büntetőjogi védelmének elvi kérdéseit már fentebb megemlítettük, most lássuk, mily mérvben veszi igénybe a védelmet a mindennapi élet. A vizsgált székesfehérvári járásban 1935. évben munkáslázadás nem volt. Rossz lakás, illetve élelmiszer kiszolgáltatásért csak két munkaadó ellen indult kihágási eljárás. A más években nagy ritkán előforduló általános munkamegtagadás úgyszólván kizárólag az arató- és sommásmunkásság problémája. A törvény érvényesíthető kegyetlen szigorát ilyenkor is úgyszólván közömbösíti az az üdvös és eredményes intézkedése, — ami a büntetőjogunkban egyedül áll —, hogy az ítélet végrehajtása a sértett féltől függ s így a tovább dolgozó és józan belátásra jutott »lázadó« mentesülhet az elzárástól és kenyérének elvesztésétől. Ezt az elvet 1907. évi XLV. t.-c. 60. §-a is fenntartja. Az összebeszélésen alapuló munkamegtagadást pedig az 57. §. 2. pontja jóval enyhébben bünteti, mint az 1894. évi II. t.-c. 65. §-a, amely a sürgősebb időnyomunkák követelményeire van tekintettel. Ilyen eset emlékezet óta sem fordult elő a járásban.

Nem váltotta be fenyegető veszedelmét a -deres törvény» 17. §-a sem. (»Ha a cseléd a meghatározott időpontban törvényes ok nélkül, igazolatlanul, vagy rossz-hiszeműen, hatósági intézkedés dacára, a szolgálatba be nem áll, a gazda nyolc nap alatt előterjeszhető panaszára

az elsőfokú hatóság köteles a cselédet a szolgálat helyére karhatalommal előállítani. Ha a cseléd az előállítás után sem kezdi meg a szolgálatot, az 57. § alapján kell büntetni s arra kell kötelezni, hogy a gazdának okozott költséget és kárt fizesse meg.») A munkaadók a járásban egy év alatt 18 esetben kérték alkalmazását. Tisztában voltak azzal, hogy a munkahelyre kivezetett munkás a munka tényleges teljesítésére karhatalommal sem kényszeríthető.

A törvénybiztosította költségmegtérítést és kárfizetést sem akarták igénybevenni. A hatóság felszólításának tekintélyétől remélték a munka önként való felvételét. Nem is csatlakoztak, mert csak 3 esetben kellett az elővezető csendőrzárór kirendelése iránt intézkedni.

Az élet azonban egy másik szigorú rendelkezést vezetett be, amire a törvényhozó nem gondolt. A jogszerűen elbocsájtott cseléd közigazgatási hatóság által való kilakoltatásának szükségességét (a rendes kilakoltatás t. i. a polgári lakásügyi bíraskodás feladata). A gazdaságok lakásviszonyai miatt ugyanis megakaszthatja az állattartás, termelés rendjét az a méltán elbocsájtott munkávalaló, aki az utódjának lakhelyiségeit nem adja át. Egy csirás kilakoltatásával például nem várhatja be a gazdaság (illetve fejős tehenei) a polgári bíróság intézkedéseit» 1935. évben 17 alkalommal él a főszolgabíró a cseléd kilakoltatását tételes jogszabályra való hivatkozás nélkül és azok e felhívásnak minden esetben fellebbezés és késem delem nélkül eleget is tettek. A törvény 17. §-a 2. bekezdése ezen esetek fordítottjáról gondoskodik. A hatóság, ha

úgy intézkedett, a gazdát karhatalommal kényszerítheti arra, hogy cselédjének lakást adjon.

Mezőgazdasági cselédtörvényünk szociális céljához híven a cseléd szerződését a gazda halála esetén a jogutóddal, továbbá az árverési vevővel szemben megvédi (41. §). A zárgondnoknak a gazda kötelezettségeit kell teljesítenie, az egész évi cselédbér az árverési vételárból, csődtömegeből kiegyenlítendő (37. §). Maga a gazda nem szedhet a cselédnek adott kölcsön, előleg után kamatot, vagy váltót (34. §). Semmit sem adhat neki magasabb áron, mint amibe magának kerül, illetve amennyi értéke annak az átadás helyén volt. Bérét utalvánnyal, vagy bárccával nem fizetheti, tőle szeszese italért semmit sem vásárolhat vissza (25. §). Nem kötelezheti arra, hogy bármit gazdájától, vagy az általa megjelölt embernél, cégnél vásároljon, vagy ne vegyen (10. §). Még a malmot sem határozhatja meg, ahol a cseléd őröltet, igaz, hogy gabonáját csupán a legközelebbi malomig köteles ingyen fuvarozni (27. §).

Mindezen üdvös, népvédő intézkedéseket száz százaléig átvitte a törvény az élet valóságába és csak elvétve, egy-két gazdaság összeomlásánál, vagy néhány kisbirtokos ellen merül fel idevágó panasz.

A szociális gondoskodás terén a miniszteri javaslat még egy lépéssel tovább ment. A cseléd egyházi és községi adójának felét munkaadójával kívánta fedeztetni. »Mint-hogy a cseléd létminimumának adómentessége nincs biztosítva, keresetének pedig csak kisebb része készpénz, járandóságának értékesítésére utalni, családja táplálkozásának sérelme nélkül nem lehetne méltányos, ... a gaz-

daságra nagyobb terhet úgy sem ró, míg a gyöngye jövedelmű cselédnek súlyos gond.»¹ A cselédadó terhének áthárítását a javaslatból azonban a Földművelésügyi Bizottság törölte.² Mégpedig — mai szemmel nézve — éppen a cseléd érdekében. A fogadásnál az erősebb fél a munkaadó s annak alkalma lett volna az adófizető cseléd-től szabadulni.

Már az 1898. évi II. t.-c. 4?. §-a kimondotta, hogy: »A munkásnak a munkaszerződésből eredő követelése — ideértve biztosítékát is — sem kincstári, sem magánköves teles címén végrehajtás alá nem vonhatók». Ezt az elvet erősíti meg az 1907. évi XLV. t.-c. 36. §-a: -A cselédnek a szolgálati szerződéséből eredő követeléseit, továbbá ingóságait az 1881. évi LX. t.-c. 63. §-ának eseteit, továbbá a jelen törvény alapján megítélt követelések és a jelen törvény alapján kiszabott pénzbüntetések behajtását kivéve, nem szabad végrehajtás alá vonni». Amit még aláhúz az előző § rendelkezése, mely szerint a gazdát a cseléd által okozott kára esetén bizonyos kikötésekkel foganatosítható visszatartást kivéve: -másféle követelések fedezésére a cseléddel szemben visszatartási jog nem illeti meg».

A cseléd végrehajtás alóli mentességét tehát a törvényhozó csak a gyermektartási kötelezettségének kielégítésével (amit most az 1929. évi XIV. t.-c. 7. §-a szabályoz) kívánta megszorítani.

Ugyanezen törvények által megítélt követelések, bün-

¹ Országgyűlési Képviselőházi Irományok 1906—1911. XI., XII. kötet 579. oldal.

² Ugyanott XIII. kötet 65. oldal.

tetések és eljárási költségeknek a kötelezett munkavállaló béréből való behajtása a munkástörvényből kimaradt. A cselédtörvény, sőt az eljárási szabályok (2.000/1898. F. M. sz. r.) sem gondoskodnak arra az esetre, ha a marasztalt cseléd közben más pályát választ, miként lehet fedezni az eljárási költségeket, amelyekről a közigazgatási hatóság a bírói szabályokkal szemben előre nem gondoskodhat.

A miniszteri indokolás is átlátta,¹ hogy a végrehajtás alóli mentesség a cseléd hitelképességét kétségen kívül érinti, de életheletősége megmentését fontosabb érdeknek tartotta. Ingóságai csekélyebb értékűek és legegyszerűbb szükségletei kielégítésére szolgálnak keresményével együtt. Ezek lefoglalása pedig a munkaerő kifejtésének előfeltételeit csökkenti.

Amikor azonban államháztartásunk megrendült egyensúlyának helyrehozása érdekében közhatalmunk az állami jövedelmek fokozottabb igénybevételét határozta el, a kormány törvényerejű rendeletével a cselédek munkabérét is végrehajtás alá vonta. Az 1927. évi 6.000 P. M. számú rendelet (K. K. H. Ö. 56.§-a4.bekezdése) szerint: »Aapidíjak és munkabérek ... az ezek után kivetett adók, ezek pótlékai és járulékai erejéig korlátlanul lefoglalhatók, egyéb követelésekért azonban legfeljebb azok egyharmada foglalható le.« Az utóbbi «egyéb követelések» alatt csupán egyéb köztartozások érthetők és semmiesetre sem magánkövetelések. A K. K. H. Ö. 166. §-ának 2. bekezdése értelmében ugyanis a foglalás alól más törvényekben biztosított mentességeknek a K. K. H. Ö. szerint való

¹ Idézett mű XI—XII. kötet 581. oldal.

érvénytelenítése kizárólag a köztartozások miatt vezetendő végrehajtások érdekében történt.

Az idézett pénzügyminiszteri rendelet 56. §-ának fogalmazása ugyan nem elég szabatos. 4. pontjában az ezentúl lefoglalható napidíjak és munkabérek után gondolatjel közt megjegyzi: -akár napszám, hétszám vagy szakmány, darabszám szerint fizetik —» azokat. Ebben pedig a gazdasági cselédség járandóságai nem foglalhatók bele, mert az 1907. évi XLV. t.-c. 21. §-a (más megállapodás hiányában) a természetüknél fogva naponként kiadandó járandóságokon kívül (tej, takarmány stb.) az évnegyedenkénti szolgáltatás rendszerét tartotta fenn — a vonatkozó országos szokással megegyezően. A kérdést nem tisztázta a közadók kezelésére vonatkozó rendelkezések végrehajtása tárgyában kiadott utasítás sem (60.000—1927. P. M. számú rendelet). Ennek ellenére a gyakorlatban a közadók behajtásánál végrehajtják a cseléd foglalás alól a K. K. H. Ö. 55. §-ában ki nem vett keresetét és ingóságait is.

Mindez bizonyos fokig megszüntette a mezőgazdasági munkabérkeresetnek a többi jövedelmekkel szemben kiváltságos voltát.

Van azonban a cselédtörvénynek egy rendelkezése, amit jogfejlődésünk a munkavállaló javára bővített, sőt a külterületi lakosság nagy részére is kiterjesztett.

Az 1907. évi XLV. t.-c. 62. §-ának 2. bekezdésesezrint: »köteles a gazda módot és lehetőséget nyújtani arra, hogy a szolgálatában álló tankötelesek az 1868. évi XXXVIII. t.-c.-nek teljesen megfelelően rendesen járassanak iskolába.» A ma érvényes rendelkezések értelmé-

ben¹ nemcsak a szolgálatában álló tanköteles gyermekek, hanem minden állandó alkalmazottja gyermeke részére biztosítja a munkaadó az iskoláztatást. Vagy uradalmi (érdekeltségi) iskolák felállításával, vagy a tanulóknak iskolába szállításával. A befuvarozási kötelezettség elmulasztásáért a hatóság másodszeri sikertelen figyelmeztetés esetén kihágási eljárást tesz folyamatba. Az ellenőrzés a tanügyi, közigazgatási hatóság és a közigazgatási bizottság feladata.

Ezt a rendelkezést az egész külterületi lakosságra kiterjesztették. Az iskolalátogatás kötelezettségének biztosítása érdekében ugyanis a közigazgatási bizottság népoktatási albizottsága a V. K. M.-hez fellebbezhető háttározatában a fuvarral (gépi szállító eszközzel) rendelkező lakosokat szükség esetén kötelezheti a tanköteleseknek az iskolához és visszaszállítására, így intézkedhet mindenütt, ahol a természeti nehézségek (távolság, vízmosság, mocsaras terület, folyó stb.) leküzdésének érdeke kívánja. A rendelkezésre szükség van minden olyan helyen és esetben, ahol a gyermek lakhelyétől az iskoláig való távolság három km-nél több, rossz utak esetén pedig akkor is, ha az csupán egy-két kilométer. Tehát nem a tankötelesek szülei, hanem az ottani összes lakosok fuvara igénybevehető. Vasúti őrházak tanköteleseinek szállításáról a vasút gondoskodik.

A szállítási kötelezettség általában véve nemcsak a tanulóknak a legközelebbi nyilvános elemi iskolába való fuvarozására vonatkozik, hanem a tanköteleseknek a

² 130.700/1922. V. K. M., 1926. évi VII. t.-c., 24.000/1926., 357/1929., 3726/1931. és 54.676/1932. V. K. M. sz. rendeletek.

vasár- és ünnepnap iistentiszteleteken való részvételét is biztosítja azzal a korlátozással, hogy a tanköteleseket a viszonylag legközelebb fekvő községben vallásfelekezetiük szerint tartandó iistentiszteletre csak akkor kell szállítani, ha annak helye a tanya központjától öt km-nél nem fekszik távolabb, s ha azt a közlekedési és időjárási viszonyok lehetővé teszik.

A közigazgatási bizottság határozatára nincs szükség, ha az érdekeltek önként, nyilatkozatban vállalják a terheket. A kihágási eljárás ismétlődése esetén a külön iskola állítására való kötelezettségre törvényes jogcím van, az iskola létesítése elrendelendő.

Amikor egy uradalomnak vagy érdekeltségnek a tankötelesek fuvarozására vonatkozó kötelezettségét egy érdekeltségi iskola felállításának elhalasztására adott engedély, vagy egy uradalmi iskola megszüntetéséhez való hozzájárulás vont maga után, az a hitfelekezeti iskolafenntartó, akinek iskoláját az uradalom, vagy érdekeltség igénybe veszi attól az érdekeltségtől, vagy uradalomtól más egyházközséghez vagy más valláshoz való tartozandóságára tekintet nélkül iskolafenntartási hozzájárulást követelhet. Úgy, hogy az ahány alkalmazott cselédjének gyermeke veszi igénybe az iskolát, annyi cseléd után fizet annyi iskolafenntartási hozzájárulást, amennyit a béresel, cseléddel azonos anyagi viszonyok között élő helybeli lakos egyházközségi tag fizet a saját hitfelekezeti iskolája fenntartására. A kiszámításnál a cselédek arányszáma a döntő és nem a cselédgyermekek száma.

Ha a tankötelesek befuvarozása nem ily rendkívüli eset, hanem a természeti nehézségek leküzdésének egy-

szerű következménye, akkor az uraságnak, vagy a pusztán lakóknak az igénybe vett iskola fenntartásához való hozzájárulására az iskolai adózás általános jogszabályai érvényesülnek.

Érdekes, hogy az élet mennyire keresztül húzta állami szociálpolitikánk néhány törvénybe is rögzített munkásjóléti intézkedését. »A kisemberek atyja«, Darányi Ignác, 1898. évi II. t.-c. 71. §-ában megteremtette a községként alakítandó munkássegély alapot. A munkások, illetve cselédek érdekében azt remélte -hogy ezen alap a munkások és munkaadók önkéntes s általában a jótékony-ság támogatása mellett a munkaviszonyok megjavítására közrehat, esetleg támogatására szolgálhat a munkások által létesítendő szövetkezeteknek és segélyző egyesületeknek.»¹ Főrendelteste az volt, hogy tőkéjének jövedelméből az arra reászoruló munkás vagy cseléd visszafizetési kötelezettség terhe mellett — ami csak indokolt esetben engedhető el — kamatmentes kölcsönhöz juthasson. A községi segélyalapok a lelkesedés első hevében már több millió koronával rendelkeztek,² szervezetük és kezeiésüknek rendjét a törvényhatóságok szabályozták volna. A szabályrendeletet azonban csak néhány megye alkotta meg pl. Fejér, Veszprém vm. stb.).

A községi munkássegélyalap bevételét eredetileg a munkástörvény alapján kiszabott kihágási büntetéspénzek, az elveszett vagy megsemmisült munkasigazolvá-

¹ A miniszter indokolása a törvényjavaslathoz. Országgyűlési Képviselőházi Irományok. X. kötet 1896—1901. 73. old.

² V. ö.: Ipolyi Keller Gyula: Gazdasági munkásügy és szociálpolitika Magyarországon, valamint a 127.000/1903. B. M. számú rendelet.

nyok másodlatának kiállításáért beszedett díjak, a közületek hozzájárulásai és adományok képezték volna. Az 1901. évi XX. t.-c. 23. §-a azonban a kihágási pénzbüntetéseket egységes szétosztása érdekében a munkásügyekben kiszabott pénzbüntetéseket elkülönítését megszüntette. Az egységes szétosztás elvét főleg földművelési érdekekből azóta többször áttörték, de a törvény eredeti elgondolásának érvényesülése esetén is kimúltak volna ezen alapok, mert ha az 1907: XLV., a cselédtörvény alapján kiszabott pénzbüntetéseket is ide soroznánk, akkor sem juthatnának jelentős bevételhez. A 127.000/1903. B. M. sz. rendelet 18. §-a azonban, hogy a községi munkássegélyalapokat megmentse, felhatalmazta a törvényhatóságokat, hogy szabályrendeletileg meghatározhassák azon százalékot, amely szerint a kihágási büntetéspénzekből a községekre eső összeget, költségvetésük VII. fejezete és a községi munkássegély-alapok között megosztják.

Fejér megye az 50%-os megosztás mellett döntött. Ezért a községi kezelésében levő alapok még az alábbi táblázatban egyesített összegek felett rendelkeztek:

	Tiszta vagyon: P	Évi bevétel: P	Évi kiadás: P	Érték- papír: P
1934. évben	10.328.98	2296.84	577.05	2526.55
1935. -	11.928.13	3108.97	2596.85	5132.21
1936. -	13.097.45	2067.35	790.85	5457.85

A községi munkássegély-alapok azon tőkéje, amelyet az első idők — azóta teljesen elmaradt közadakozásai és

jelentős állami hozzájárulásai képeztek, amennyiben el nem költötték őket, idővel elértéktelenedtek, 1929-ben az első miniszterközi bizottságok a többi elértéktelenedett alappal együtt sok községben ezt az alapot is megszüntették.

Az 50.895/1927. F. M. sz. rendelet pedig az alapok másik forrását is elvágta, amikor a munkásigazolványok másodlataiért kiállított díjakat egy miniszteri csekk-számla javára fizettette be.

Lassanként tehát az egész vonalon elsikkadt a törvényhozó nemes szándéka.

Ugyanígy Darányi alapította meg a cselédség biztosításának lehetőségét. Az 1900. évi XVI. t.-c. egyelőre csak a baleset biztosításukat tette kötelezővé, amit az 1902. évi XVI. t.-c. a gazdasági gépmunkások egyes osztályaira, az 1913. évi XX. t.-c. a vizsgázott gépészt leszámítva, az összes gépmunkásokra és szegődményes iparosokra, az 1926. évi 75.500. F. M. sz. rendelet pedig a részes aratók kivételével az időszakos munkásokra is kiterjesztett. A törvényhozás azonban annakidején abban látta az új intézmény fő feladatát, hogy a gazdasági munkások és cselédek rokkantságuk, betegségük miatti munkaképtelenségük, vagy haláluk esetére önkéntes elhatározásukkal segítséget, támogatást szerezzenek. Az önkéntes tagok száma azonban a tagcsoportok beosztásának megfelelő változtatása, alakítása, a propaganda, a jelentős előnyök, az állami birtokok s mágnás uradalmakon a munkaadó által történt önkéntes biztosítás ellenére 67.000-nél (1910. évben) nem emelkedett magasabbra. A kötelezőleg biztosított gazdasági cselédek, idénymunkás

sok és gépmunkások 1933. évi számnának pedig az önkéntes tagok csupán 2.8%-át tették ki.¹

Kormányzatunk hatalmas szociális érzékkel a cselédség rokkantsági és öregségi kötelező biztosítása elvének útjára lépett. Ezzel a gazdasági helyzet, a mindennapi élet ezer nehézségének leküzdésére vállalkozott. Nem kis feladat, ha figyelembe vesszük, hogy pl. 1934. évben az OTI 621.059 biztosítottja gyógyítására, szülészeti, temetési segélyére és táppénzére 28 millió pengőt költött s ügyviteli kiadásai tíz és félmillió pengőt emésztettek fel.² A gazdaságoktól megkövetelt anyagi áldozat pedig csak akkor fog teljes mértékben e társadalmi osztály jólétére válni, ha a túl magas korhatár miatt tömegei nem esnek ki áldásaiból és ha a járadék összege meghaladja az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet (a volt Orsz. Gazdasági Munkáspénztár) mostani, a balesetek bizonyos eseteiben tényleges segítségnek alig nevezhető szolgáltatásait.

¹ V. o.: Takács Imre: A Magyar Gazdasági Munkásbiztosítás története. Budapest, 1954.

² V. o.: Borbély Mihály: A Társadalombiztosító 1934. évi mérlegének bírálata. Egészségpolitikai Szemle. 1936. február.

XII. A SEGÍTÉS ÚTJA

Amikor jelen sorainkban egy magyar társadalmi osztály életéről és körülményeiről írtunk, nem elégedhetünk meg csupán a helyzetképpel. Keresnünk kellett azokat az eszközöket, melyekkel népességünk e jelentős elemének sorsán javíthatunk.

Hogy szükség van-e a segítségre, arra előző adataink felelnek. A földműves lakosság alsóbb rétegeinek a bizonytalan kenyerű, nincstelen napszámosoknak, sőt az idénymunkások seregeinek is mostohább a sorsa. Számszerűleg nehéz meghatározni és csak az erkölcsi felelősség tudatában szabad beszélni a magyar koldusok százezzeiről, vagy millióiról. Tudjuk, hogy azoké a segítség terén az elsőség, akiket a nyomor tengere elnyeléssel fenyeget. Hisszük, hogy érdekükben történik is valami. Talán gazdasági életünk lassan érezhető dagálya elhozza megváltásukat. De tőlük függetlenül kell az uradalmi cselédségen segítenünk. Ha a cselédsor jobb mind más falusiak élete, úgy ez a földbirtokosok legfőbb nemzeti érdeme. Azon tovább is javítani pedig elsődrendű hazafias kötelessége. Mert a nemzeti termelésen kívül éppen a cselédség sorsa a földvagyton erkölcsi létalapja. A föld a népért van. Nem igaz, de nem is tűrhető, hogy a földbirtok kizsákmányoló kapitalista nagyüzem legyen.

Sokan a magyar nép sorsának jobbra fordulását föld-

birtok viszonyaink egészségesebb megosztásától várják. A magyar paraszt földhétsége csökkent.¹ Saját foglalkozásából való kiábrándulásához nemcsak az agrárválság sorscsapása, de szerencsétlen emlékü földreform kísérletezéseink is hozzájárultak. Azonban akárhogy alakult a paraszti lélek irodalmilag és ezerszer aláfestett kapzsisága a rög iránt, ez a cselédség kikristályosodott állásfoglalását nem érinti. Nem lehet teljes a magyar glóbus képe az uradalmi nép azon a köztudatba bele nem férközött egyéni színe nélkül, hogy az — ellensége a nagybirtok felaprózásának.

Illyés Gyula írja:² »Gyanakodva nézték a falusiakat, akik akkor, 18 telén éhes farkasok módjára kerülgették a birtokot, hogy ki hol akassza bele a fogát. A cselédek féltették a földet. . .»Féltették a földet, a más birtokát, amelyhez a tulajdon érzése helyett a biztos kenyér sorsközössége láncolta őket. A cseléd is álmodik a vagyonszerzésről. De ez a tulajdon utáni vágy elsősorban a falusi ház, a gazdasági háttér, az öregség idejének gondtalanítására, a munkából kimaradás veszélyének ellensúlyozására szolgál és nem az önálló jószágon való független termelés ideálját hajszolja.

Földbirtokreformunk története igazolja, hogy a felosztott földeknek — bár a törvény módot adott rá — csak aránytalanul kis része jutott cselédkézre. Az Országos Mezőgazdasági Kamara adatgyűjtése szerint³ a nagyobb

¹ V. ö.: Kerék Mihály: Hírek a mai faluból. Magyar Szemle, 1954. áprilisi szám 351. oldal.

² Puszták népe 215. oldal.

³ 1927. évi jelentés 157—159. oldalig.

birtokok tekintélyes területének kisajátítása következtében szükséges munkáslétszám apasztáskor elbocsájtott cselédek igyekeztek más uradalmakban cselédsorba kerülni. Alig több mint felerészük igényelt csak földet. Hogy a földreform a munkásszükséglet csökkenése következtében nem szült nagyobb szociális elégedetlenséget, annak több oka volt. Az eljárásnál ugyanis némileg figyelemmel voltak arra, hogy lehetőleg a kevésbé intenzíven művelt földeket vegyék el, a megmaradt részeken pedig a tulajdonos igyekezett belterjesebb gazdálkodáshoz folyamodni, akit sokszor szociális érve is visszatartott a cselédelbocsájtásoktól.

A székesfehérvári járás húsz nagyobb birtokán a földbirtokreform következtében a cselédlétszám 1935. évig 297-tel apadt. A juttatottak közül az ezen uradalmakról lehasított földekből 165 volt cseléd részesült. Csak 107 került saját volt gazdájának földjére. Gazdasági helyzetük néhai cselédtársaikénál mindenesetre még ma is rosszabb.

Pedig Fejér megyében a földbirtokreform által juttatottak helyzete aránylag elég kedvező, amit az alábbi számadatok bizonyítanak. 16.075 egyén részére 1049 katasztrális hold házhelyet, 27.222 egyén részére 38.960 katasztrális hold vagyonváltság és megváltás földet osztottak ki s a vitézi szék 8000 katasztrális holdat kapott. Ezek áráként 1934. év végén 1,389.209 aranypengő hát» rálék és 1935. évben 815.074 pengő előírás mutatkozott, melynek azonban 71 százaléka befolyt. A leírások után összesen 1,249.432 aranypengő tartozás állott fenn 1935. év végén, ami országos viszonylatban nem sok. Az év

folyamán pedig a juttatottaknak 1.7 százalékát, azaz 473 adóst mozdítottak ki.

A földosztástól tehát nem sokat nyert és semmit sem remél az uradalmi cselédség.

A cselédsor javításának első és legkézenfekvőbb eszköze a cselédjárandóságok felemelése volna.

A mezőgazdasági üzemtan szempontjából azonban¹ a cselédbér termelési költség, amely nem haladhatja meg a vele előállítható termékek értékét. A bér felső határát, tehát egy józan gazdaságban nem a munkaadó szociális érzeke, hanem a cseléd munkájának termelési értéke határozza meg.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület szám-tartási osztályának jelentése szerint² az ország különböző részein levő 302 gazdaságban 1934. évben a birtokokon foglalkoztatott munkásság munkabérére katasztrális holdánként a nagyüzemek 51.18, a középüzemek 40.57, a kisüzemek 22.80 pengőt adtak ki. Annak ellenére, hogy a cselédbér a munkásjárandóságok közül aránylag a legköltségesebb, a nagygazdaságok 70 százalékban állandó alkalmazottakra, 20%-ban részes meg szakmányosokra és 10%-ban napszámosokra költöttek. Még a gazdasági válság idején is a nagy- és középbirtokok összes üzemi kiadásainak felénél többre rúgtak a munkabér címen történő kiadások.³ Megfontolandó tehát, hogy a külföldi

¹ V. ö.: Reichenbach Béla: Mezőgazdasági üzemtan. Budapest, 1930. I. rész, I. kötet. 190. oldal.

² Bírálattát lásd: Stud. 1936. április 2&-iki számában: A munkabér a mezőgazdasági üzemek számtartásában.

³ V. ö.: Mezőgazdaságunk válsága számokban. OMGE kiadás 1929.

hatalmas mezőgazdasági területekhez képest, a magas földjára és az ipari vámvédelem miatt amúgy is drágán termelő magyar mezőgazdaság a versenyképesség szempontjából hozhat-e e téren nagyobb áldozatokat.

Másrészt azonban a munkabér alsó határát az a járandóság képezi, amelyből a cseléd magát és családját tisztességesen eltarthatja, gyermekeit felnevelheti. Mindez pedig befolyással van a cseléd munkateljesítésére, megbízhatóságára is, ami viszont az uradalom fontos érdeke. XIII. Leó pápa Rerum Novarum-a rámutatott arra, hogy a szegény ember az élethez szükséges javakat a munkában töltött fáradozásával szerezheti csak be, a munkája bérét tehát ez a szempont szabja meg. Élete fenntartása nemcsak saját kötelessége, hanem azt a társadalom is kell, hogy biztosítsa számára.

A gazdasági életben erkölcsi elvek uralkodnak, amelyeknek megállapítása és alkalmazása nem bízható egyedül az érdekek harcában egymással szembenálló felekre. Azokat az államnak és a közületeknek kell a tudomány eredményeire figyelemmel megállapítani és alkalmazásukat biztosítani.¹

Mezőgazdaságunkban a munkabérharcnak a munkavállalók részéről való erőszakos befolyásolása nem érvényesülhet. A munkásoknak a munkának összebeszélésen alapuló megszüntetésére irányuló szövetkezését törvényeink tiltják és büntetik. Ugyanígy a közforgalmú gépjármű vasúti vállalatok alkalmazottaiét is. Az iparban és

¹ V. ö.: Bencs Zoltán előadása. Balogh Andor, Kovrig Béla: Társadalompolitikai feladataink. Budapest, 1927. 311. és következő oldal.

kereskedelemben a munkások ilyen megállapodása nem tilos ugyan, de jogérvénnyel nem bír. A sztrájkjoggal szemben ez a törvényhozó ezer érveléssel alátámasztható álláspontja. A szakszervezetek jelentőségéről sokat vitatkoznak.¹ A genfi nemzetközi mezőgazdasági munkaügyi értekezlet által elfogadott és ajánlott kollektív munkaszerződések alkalmazásának az idénymunkás szerződésekre vonatkozó életbelépését elképzelhetjük, de cselédbérekre ez nehezen alkalmazható. A mai magyar viszonyok között alig fog a cselédmunkavállalók önszegélyének bármiféle hasonló módja megvalósulni. Ellenben külföldön mind több példát találhatunk arra, hogy a mai parlamentáris rendszerrel szemben a gazdasági érdekképviseletek megfelelő kiépítésével és hatalomra juttatásai igyekeznek a nemzet reális életszükségleteit kielégíteni.

Mezőgazdasági munkástörvényeink a munkabér megállapítását a felek szabad egyezségére bízták. Darányi Ignác indokolása szerint² bár az aratósztrájk miatt mindkét oldalról indítványozták a munkabérek minimumának és maximumának törvényhozás általi egységes, vagy szabályrendeleti úton való vidékenkénti szabályozását, ő azt megoldhatónak nem találta. Ez teljes ellentétben áll a munkabérképződés természetes és súlyos közgazdasági következmények nélkül meg nem másítható törvényeivel ... a munkabér hivatalos megállapítását úgy a

¹ Ugyanott 292. és köv. oldal. Pap Dezső, Kovrig Béla, Bencs Zoltán, Jászai Samu, Gálócsi Árpád, Koiss Géza hozzászólásai.

² Országgyűlési Képviselőházi Irományok X. kötet 1896—1901 59. oldal.

mezőgazdasági viszonyok, mint a munkásmozgalom szempontjából a legszerencsétlenebb eszköznek kell tekinteni.» A munkabér hatósági szabályozása által okozott esetleges túlságos megterhelés ellen a munkaadó természetesen védekezhetne. Mindenekelőtt az állandóan alkalmazott cselédség létszámát csökkentené. Napszámosok kockázataát volna kénytelen vállalni, ami a reájuk bízott értékek veszélyeztetése miatt a mezőgazdasági érdekekre káros lehetne és a családos cselédség mai életviszonyait lerombolná. A gépek fokozott igénybevételét kierőszakolhatná. A hatalom ezzel magára vállalná a felelősséget azért is, hogy a munkások esetleges elégedetlensége ezentúl nem a kenyéradójuk, hanem a béreket szabályozó közhatalmi szervezet ellen irányulna, ami a mai amúgy is nehéz helyzet megzavarására vezethetne. Meglehet azonban, hogy mindezek ellenére a törvényhozó álláspontja meg fog változni. A mezőgazdasági napszámber megállapító bizottságok működésének szabályozása kapcsán megalkotta a mezőgazdasági munkaerő jogosulatlan kihasználását gátló törvényt, valamint most már a legtöbb ipari munka bérét minimalta a minisztérium, a falvakban egyelőre többkevesebb eredménnyel.

A mezőgazdasági napszámberéket is maga az élet, a munkakínálat-kereslet és az időjárás adta szükségesség irányítja. A törvényes minimum úgyszólván csak az előjáróság előtt kötött munkásszerződések néhány pontjában érvényesül (ott is elég korrektívum áll a munkaadó rendelkezésére) vagy pedig ha perre kerül a sor, napszámber vitákban. A konvenció, aratás és sommás kéresetnél az, hogy a munkavállaló tényleg milyen javadalma-

zást kap, a mai — egyébként egészséges terménybér és vegyes bérrendszerünk mellett, annyi körülménytől függ, hogy a munkaadó kijátszhatja a szabályozást.

Ezen nehézségek ellenére a hatóságnak a mai viszonyok közt egy fontos és sajnos, elhanyagolt eszköze van a cselédbérvizonyok szabályozására. A fősolgabíró által a járás birtokosainak összehívása munkabérszabályozó értekezletre. Természetesen ez jogszabállyal el nem rendelhető s azon törvényes erőhatalom nem érvényesíthető. De teljesen megfelel a mai modern közigazgatás kötetlen, a tényleges helyzethez alkalmazkodó és a lehetőségeket kihasználó szellemének. Az értekezlet demonstratív jelentősége figyelmet érdemel. Rábeszéléssel, a tekintély enyhe nyomásával és elsősorban a jobb gazdaságok segítségével a kirívó visszasságok megszüntethetők volnának. Egyes szociális szempontból fontos fizetési módok népszerűsítése is lehetővé válna. A forradalmi Károlyiékormány idején tartott székesfehérvári járási értekezleten például a központi kiküldöttek cselédtehéntartásra szorítottak több gazdaságot.

A cseléd jóléte, mint látjuk, nem attól függ, hogy hány mázsa gabonát kap konvenciójában. A székesfehérvári járásban például a földművesek kezén levő uradalmakban a cselédnek átlag több gabonája volt, mint a sajátkezelésű mágnásbirtokokon, a cselédgyermekek táplálkozási adatai szerint pedig az utóbbiak javára mutatkozott lényeges eltérés. A jövedelmek kiszámításánál észlelhettük, hogy a cselédség javadalmának úgyszólván legfontosabb alkateleme az állattartása.

Sertésnevelése és baromfi állománya elsősorban

attól függ, mennyi kukorica termett szegődményes föld-
jen. A munkaadó által a cselédnek kiosztott szegődményes
föld minősége, természetesen gazdaságoként változik,
ami annak egységes megszabását kizárja. Az 1907. évi
XLV. t.-c. 26. §-a előírja, hogy a gazdaság hasonló tér-
meny alá szánt átlagos minőségének megfelelő földet a
szerződés szerint szokásszerűleg megművelve tartozik a
cselédjének átadni. Hogy a munkaadó ezen kötelességének
eleget tett-e, tengeri termésének átlagához való hasonlí-
tással nem állapíthatjuk meg, mert a szegődményes földön
levő kukorica megmunkálása a cseléd feladata. A föld
gazdaság által való megfelelő előkészítésének «szokásos»
mértékét azonban a törvényhatóság szabályrendelet alko-
tásával határozhatná meg. Különösen trágyázott voltának
ellenőrzése útján. A helyi viszonyok mérlegelésével elő-
írhatná, Fejér megye új szabályrendeletének mintájára,
hogy a cseléd szegődményes földjét a trágyázási napló
tanúsága szerint például öt éven belül trágyázott terület-
ten kell kimérni. Ez a meghatározás korán sem felesleges,
mert a munkásperektől eltekintve, a cseléd maga is ellen-
őrizhetné e téren mi járandóságának megkívánható
mérve. Most a földre alig mer panaszkodni, a hatóság
pedig észleli, hogy ugyanazon minőségű földek tengeri
termése között mily jelentős különbség van.

A törvény és az élet egyébként a vármegyék szabály-
rendelet alkotási jogára sok fontos feladatot bíz, a mező-
gazdasági munkajog terén. Sajnos a szabályrendeletek a
cselédlakásépítés és legutóbb a bérlevéladási kötelezett-
ségen kívül más kört alig érintettek.

Az önkormányzati testületek rendszerint csak saját

belügyeikben alkothatnak szabályrendeletet, amely magasabbrendű jogszabállyal nem ellenkezik. Ezek magánjogi kérdéseket rendszerint nem szabályozhatnak, kivéve, ha tárgyuk a magán és közigazgatási jog mesgyéjén áll, vagy ha ilyenek szabályozására a törvényhozás kifejezetten felhatalmazást ad.

Az 1907: XLV. t.-c., a cselédtörvény különleges jogalkotásunk, mert bár biztosítja a munkaadó és munkás vállaló szerződési szabadságát, e magánjogi kötelelem megtartására a nemzeti agrártermelés érdekében büntetőjogi védelmet biztosít. A munkabérviták eldöntését rendes bíróság helyett a közigazgatási hatóságra bizza és a törvényhatósági szabályrendelet alkotásnak is tág teret nyit.

66. §-a felhatalmazza a törvényhatóságokat, hogy a gazda és cseléd közötti jogviszonyoknak a jelen törvényben nem érintett és a helyi viszonyoknál fogva fontos részeire szabályrendeletet alkossanak.

Ez a szabályrendelet még magánjogi kérdéseket is rendezhet, mert a 12. §. szerint a felek jogai és kötelességei tekintetében a magánjogi szabályokat csak akkor kell alkalmazni, ha ez a törvény, vagy a törvényhatóságoknak e törvény alapján alkotott szabályrendelete ellenkező rendelkezést nem tartalmaz.

A 4. §. 2. pontja értelmében a szerződésnek a törvénnyel és törvényes jogkörben kibocsátott rendeletekkel és *szabályrendeletekkel* ellenkező megállapodásai érvénytelének.

Fejér vármegye a szociális segítség gondolatától indítva, hosszú idő óta először folyamodott a cselédség helyzetének javítása érdekében törvényadta parciális jog-

alkotásának igénybevételéhez. 1937. évi szeptemberi közgyűlése szabályrendeletet alkotott a mezőgazdasági munkaadók és a gazdasági cselédek jogviszonyainak újabb rendezéséről.

A szabályrendelet — mint fentebb említettük — elsősorban a cselédlakásokat tette korszerűbbekké és egészségesebbekké, de új megoldásokat is talált a cseléd jövedelmének, állattenyésztésének és egészségügyének fokozására. Megszabta a szegődményes földek öt éven belül való trágyázásának ellenőrzését és arra kötelezte a munkaadót, hogy szilárd anyagból minden cselédlakáshoz a kellő távolságban és helyen a cselédet szerződése szerint megillető sertésállománya elhelyezésére szolgáló megfelelő ólakat építsen.

A szabályrendelet értelmében a munkaadó és a gazdasági cselédek szerződéskötéskor előzetesen kötelesek arra vonatkozólag megállapodni, hogy a munkaadó sertésállományának a ragályos és fertőző állatbetegségek elleni oltásából a cseléd sertésállományát kár ne érhesse. Ezen rendelkezés szerint tehát a főszolgabíró a jövőben kihágási eljárás során tisztázhatja és torolhatja meg a cseléd egyik legfőbb jövedelmi forrásának, sertésstartásának veszélyeztetését. Sőt, mivel a szabályrendelet a bérlevélnek az alispán által összeállított űrlapon való kiállítását kötelezőnek mondotta ki, a hatóság a felek figyelmét a szerződési feltételek szabad mérlegelésekor bizonyos fokig az oltás kötelező voltában való megállapodás felé irányíthatja. Nem a szabályrendeletet alkotó törvényhatóság akaratán múlt az, hogy erre vonatkozólag hatalmi szóval nem intézkedett. Mint láttuk, a cselédség

ezen jövedelmi forrását a ragályos állatelhullások oly nagymérvben veszélyeztetik, hogy indokoltnak látszott volna a magánjogba való belenyúlás. A felsőbb álláspont azonban az volt, hogy az állategészségügyet és az oltások kérdését az 1928: XIX. t.-c. országosan szabályozta, attól eltérő rendelkezéseket tehát a törvényhatóság nem valószínűsíthet meg. Ezért a vármegye közgyűlése felirattal fordult a földművelésügyi miniszterhez, hogy a munkaadó sertésállományának oltása esetén a cseléd sertésállományát fenyegető veszély elhárítása érdekében az uradalmak helyzetére vonatkozólag az általános jogszabályokkal ellentétben és azokon túlmenőleg, országosan bocsásson ki különleges rendelkezéseket. Gondoskodják a cseléd sertésállományának egységesítéséről, tegye kötelezővé a cselédsertés oltását és ennek megvalósíthatása érdekében hárítsa el vagy csökkentse az oltóanyagköltségeket.

Érdekes, hogy annak idején csupán véletlenül múltott a vonatkozó törvényhozási szabályozás elmaradása. Podmaniczky Géza báró indítványát e kérdésről elkészve tette meg.¹ Pedig akkor a sertésvész még nem öltött olyan pusztító arányokat, mint azóta.

Ma a helyzet az, hogy a munkaadó szerződészerűleg kötelezheti cselédjét az oltásra. Ha az uradalmi állata orvosával ingyen oltat, még ha a szérum árát le is fogná konvenciójából, a munkavállaló így is jól járna. Fejér megyében a cseléd a hatósági állatorvos munkáját is igénybe veheti, mert a törvényhatóság az állatorvosi költségekre vonatkozólag szabályrendeletet alkotott, amely

¹ V. ö.: Az Országgyűlés Felsőházának Naplója. 1907. I. kötet 222. és köv. old.

szerint a hatósági állatorvos ingyen köteles kezelni a szegény emberek állatait.

Fokozott figyelemmel a főszolgabíró, a fenti rendelkezések nélkül is, megmentheti a cseléd sertésállományát. 1935 óta pl. a székesfehérvári járás főszolgabírója a szimultánózási engedélyek kiadása előtt megkövetelte, hogy az uradalom bizonyítsa az összes cselédsertések obtott voltát, még akkor is, ha beoltandó állományát elkülönített majorokban vagy szállásokon tartja. Nagy figyelemmel a járásban így rövid idő alatt le is lehetett szorítani a cselédsertések elhullásának számát.

Az alaposabb kormányhatósági intézkedések kiadásáig nem ártana az sem, ha elengednék a szociális célra hatóságilag rendelt szérum forgalmi adóját.

A cseléd állattartásában még nagyobb jelentésű tehénkérdés már nem oldható meg ilyen könnyen. Megszabható volna ugyan, hogy mire kötelezi a gazdaságot az, ha cselédjének tehéntartást engedélyez. Ellenőrizni kellene a téli takarmányozás, az istállózás körülményeit. Mindez azonban, ha túl nagy terhet hárítana a munkás adóra, nem vezetne eredményre azért, mert az megvonná a tehéntartást. Ha az esetleges tövényes bérmínimálás esetén a cselédeknek juttatandó napi tejadagot oly mértékben emelné a törvényhozó, hogy a tehéntartást gazdaságosabbnak ítélné az uradalom, más volna a helyzet. Egyelőre e téren propagandával érhetünk el csak eredményt. Prémiumokkal, sőt talán bizonyos adókedvezményvel is segíthetné az állam ennek a nagy, szociális jelentőségű, de a gazdára terhes problémának a megoldását. Ennek érdekében Fejér megye törvényhatósági bizott-

sága felirattal fordult a földművelésügyi miniszterhez és hasonló állásfoglalás végett a társtörvényhatóságokat is megkereste. Azt kérte a kormánytól, hogy mindazon birtokosokat, akik gazdasági cselédjeik részére tehentartást biztosítanak, a többiekkel szemben az állatkiviteli, a tejszállítási engedélyek kiadásánál, a hatósági apaállat-beszerzéseknél, a többiekkel szemben kedvezményes elbánásban részesítse. Ezt a kedvezményt ki lehetne azokra is terjeszteni, akik legelőterületeik elégtelen volta miatt nem adnak cselédjeiknek tehentartást, de tejjárandóságukat gyermekeik száma szerint növekvő mérvben állapítják meg.

A Franciaországban az ipari munkásoknál bevált családi bérkiegyenlítő alap megvalósítása érdekében Esztergom, Komárom k. e. e. vármegyék közgyűlése fordult a kormányhoz. Ez az alap jövedelmét az állami, törvényhatósági hozzájárulásokon kívül a munkaadókra az általuk foglalkoztatottak száma (és nem azok gyermekeinek száma) szerint kivetett adóból nyerné és az alapból kifizetett családi pótlékok igen üdvös hatást érnének el, ha nem kellene félni a munkaadók túlzott és ismételt megterhelésétől és egy költséges adminisztrációtól.

Ugyancsak Esztergom, Komárom vármegyék vetették fel a többgyermekes mezőgazdasági munkavállalók adómentes cukorral való ellátásának gondolatát. A gyermekek táplálkozási adatainak megvizsgálása épp eléggé indokolja e segítség szükségességét. Természetesen a megoldás elé számos nehézség tornyosul. Az első mindenestre az, hogy a kincstár jelentős bevételi forrását veszélyeztetné, mert nemcsak kielégítené úgyszólván teljesen

a falusi cukorfogyasztást, hanem az azonos elbírálás elve alapján a sokkal kisebb tömegű, de nagyobb cukorfogyasztó városi munkásság érdekképviselői is megmozdulnának. Hasonló kísérletek már régebben is történtek. Így pl. a cukortermelő, illetve gyártó érdekeltségek a cukorrépa munkások kedvezményes cukorellátásával kísérleteztek, azonban azok részben nem igen vették igénybe, részben azonnal áruba bocsátották a cukrot és így veszélyeztették a cukorértékesítés érdekeit. Ezenkívül azonban igen jól bevált a zöldkereszt intézmény falusi ingyencukor akciója. A cukorérdekeltségek által a szociális célra ingyen adott cukornál az állam az adóról lemondva, kisebb csomagokban a községi előljáróságok által iskolásgyermekek között osztatta azt szét.

Ha a javasolt üdvös intézkedés a mezőgazdasági munkavállalók nagy tömegére való tekintettel nem is volna megvalósítható, legalább a gazdasági cselédek részére kellene áldását kiterjeszteni. Különleges elbánásukat indokolná nemcsak az, hogy nekik van a legtöbb gyermekük, hanem az is, hogy készpénzfizetésük úgyszólván minimális, legtöbbször a boltoktól is távol laknak és hogy épp ezért a cukorfogyasztók táborából úgyszólván teljesen hiányoznak. A cukrot részükre munkaadójuk igényelné, — akinek községi ellenőrzése könnyű, — ő viselné az adómentes ár csekély terhét és cselédjeinek konvencióbeli járandóságként adná, akár csak a sót. A visszaélések szigorú büntetéssel és a cukor enyhe színezésével volna megakadályozhatók és a kincstár túlzott megterhelését sem jelentenék.

A segítség útját jelentené az is, ha az állami vetőmag-

akciók mintájára a cselédkertekbe kerti magvak kerülhetnének, a cselédházak kopár környékére pedig a közületek faiskoláiból ingyen gyümölcsfacsemeték. A tejnek, vagy ipari tejnek esetleg az iskolák útján a gyermekekhez juttatása általános társadalmi vagy állami feladat.

Fejérmegye említett szabályrendelete a cselédgyermek egészségvédelme terén jelentős újításokat tartalmaz. Az 1907: XLV. t.-c. — mint láttuk — a cselédek és hozzátartozóik orvosló (kuratív) gyógykezelését a munkaadó kötelességévé tette. A megelőző (preventív) gyógykezelés azonban eddig állami, hatósági feladat maradt. Ezt az elvet törte át a szabályrendelet, amikor kimondotta, hogy: »A mezőgazdasági munkaadó köteles arról gondoskodni, hogy olyan helyeken, ahol a fokozottabb egészségvédelmi közintézmények nincsenek megszervezve (Zöldkereszt, Stefánia Szövetség) a cselédek és családtagjaik törvényszerű egészségi ellátását végző orvos, havonta legalább egyszer a cselédek gyermekeinek és csecsemőinek egészségi állapotára felügyeljen.»

Indokolja ezt az intézkedést az a tény, hogy a cselédségnek a többi földműves osztállyal szemben a teljes ingyenesség miatt kedvezőbb orvosi ellátása ellenére a cselédgyermek és csecsemők elsősorban preventív felügyeletet igénylő orvosi gondozása sokkal gyengébb. Ha az uradalmi orvos havonta legalább egyszer megjelenni tartozik a pusztában, a cselédek és családtagjaik törvényszerű egészségi ellátása is jobban biztosítva lesz.

Az illetékes községi (kőr) orvost pedig arra kötelezi a szabályrendelet, hogy a mezőgazdasági alkalmazottak vízellátására szolgáló kutak vizét a vegyi és bakteriológiai

vizsgálatra vonatkozó rendelkezések pontos betartásával évente legalább egyszer vizsgálja meg.

A szabályrendelet a bábakérdés már említett és a csecsemőhalandóság elleni védekezés szempontjából annyira fontos problémáit is rendezi. A gazdasági cseléd gyermekeinek születése esetén ugyanis kötelezi a munkaadót, hogy a vármegyei bábaszabályrendelet által megszabott nyolc nap alatt, ha a szülés helye a bába lakásától két km-nél messzebb esik, a bába részére fuvarról gondoskodjék. A cselédet szegényjogon a szülésznő díjtalan igénybevétele amúgyis megilleti. Az általános szokások értelmében, — mert a községi fuvar nehezen vehető igénybe — a munkaadó eddig is kihozatta saját kocsiján a bábát, de úgyszólván kivétel nélkül csupán egyszer. A szülő asszony nyolc napon át való gondozása tehát lényeges haladást jelent.

A már ismertetett és körülményes rendelkezésektől függetlenül Fejérmegye minden egyes munkaadót, ha alkalmazottainak gyermekei az iskolától két km-nyi távolságon túl laknak, kötelezte arra, hogy a tankötelességet az iskolába fuvarozza. Azt is megszabta, hogy a járműveken megfelelő férőhelyről gondoskodjék, sőt azokra a gyermekeket az esőtől, széltől és az időjárás viszonyosságaitól védő, lehetőleg szilárd vázzal ellátott fedelet alkalmazzon.

Végül pedig a kötelezően kiadni rendelt bérlevél-példányokat a községi elöljáróság által láttamoztatta, lehetővé téve ezáltal a bérek állandó figyelemmel kísérését.

Az a figyelem, amelyben a földművelésügyi minisztérium illetékes tényezői Fejérmegye szabályrendeleté-

nek előkészítését részesítették, reményt adnak arra, hogy a fenti és alkotói által üdvösnek tartott intézkedések rövidesen országszerte érvényre jutnak.

Azon törvényhatóságoknál pedig, ahol és ameddig hasonló rendelkezések életbe nem léptek, új törvényes intézkedések nélkül az eddigi szabályozások rendelkezései betartásának szorgalmazásával oldható meg a cselédség lakásügye, ivóvíz, árnyékszék kérdései. A gazdasági viszonyok javulását nem hagyhatja figyelmen kívül a hatóság, amikor a birtokok állagának szempontjából is hasznos építkezési beruházások elrendelését szükségesnek ítéli.

Kívánatos volna, hogy állítsák vissza a cseléd jövedelmének törvényadta végrehajtás alól való teljes mentességét. Nem hisszük, hogy ez jelentős állami bevételi tételt képezne, s csak felesleges nyugtalanságot okoz.

Meg kell fontolni, nem vezetne-e célra a törvényben megszabott községi munkássegély-alapok felújítása. Legs alábbis a nagybirtok területein és vármegyénkint központosított kezeléssel, hogy a munkásság, vagy csak a cselédség komoly hitelforrásaivá válhassanak és helyzetének könnyítésére szolgáljanak. Nagyszerűen beilleszthető volna ez a Széli József belügyminiszter által alapított és vidéki lakosságon komolyan segíteni hivatott szervezet keretei közé.¹

Az általános munkásvédelmi eszközök közül mezőgazdasági jogunk szabályozta még a gyermekek, a családtagok munkáját is; megszabta a vásár- és ünnepnap

¹ V. o. a 198.000/1937. B. M. számú rendelettel.

munkaszünetet, a pihenés idejét. Mindennek végrehajtását nem ártana, ha a hatóság jobban ellenőrizné. A mezős gazdasági munkaidőnek a Nemzetközi Munkahivatal által sürgetett mérséklése még külföldön is alig vonatkozik az állandó munkásokra. A nyolc órás munkanap a cselédségre — termelési rendünk megzavarása nélkül — nem terjeszthető ki.

Hogy e társadalmi osztályon valamit segíthessünk, tehát inkább az adott viszonyok és gazdasági helyzet követelményeit figyelembe véve keressünk szerény eszközöket.

Azt a kort éljük, amikor az állam, a közületek, a hatóságok szociális hivatásuk tudatára ébredtek. A feladatok megoldásának módozatait pedig szívvel-lélekkel mindnyájunknak keresnünk kell. Nem politikából, nem önérdékből, társadalmi és osztályöntudattól mentesen — egyedül a dolgozó magyar nép szeretetétől vezérelve.

Az uradalmak népével hivatásszerűleg foglalkozó birtokosok, gazdatisztek pedig, sőt a szolgabírák is a munkáson kívül az embert kell hogy felfedezzék cselédekben. Talán ha az egyetemen és főiskoláinkon több idő jutna a gazdaságokban foglalkoztatott emberanyag szociális és pszichológiai tudományára, meg művészetére, — a cselédség során könnyebben segíthetnénk.

A segítség útján megindulni az állam, a hatóság és a munkaadó legszentebb kötelessége.

TARTALOM.

	Oldal
I. A mostoha nép és gazdái.....	12
II. A cselédség táplálkozása	27
III. A cseléd szociális helyzete	47
IV. Hogy lakik a cseléd.	58
V. A cselédség állattartása	73
VI. Mennyit keres a cseléd.....	90
VII. Az uradalmak egészségügye	104
VIII. A költözés problémái	116
IX. Lelkek a pusztán	128
X. A cseléd és a szolgabíró.	138
XI. Az élet és a törvény	150
XII. A segítség útja	163